

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЧУБАНЬ Вікторія Сергіївна

УДК 336.762:338.5(043)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО – ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ БІРЖОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ РИНКОВОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ НА
ПРОДУКЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
ЯЦЕНКО Володимир Микитович
доктор економічних наук, професор

Дніпропетровськ – 2010

З М І С Т

	Стор.
Вступ	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРНИХ БІРЖ НА РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ	
1.1. Біржовий ринок сільськогосподарської продукції в контексті еволюційно-історичного виміру та розвитку господарсько-економічних відносин.....	10
1.2. Організаційно-методичні аспекти функціонування біржового ринку продукції АПК.....	22
1.3. Методичні основи формування та котирування цін продукції сільського господарства на товарній біржі.	35
Висновки до розділу 1	55
Розділ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ	
2.1. Основні організаційно-правові передумови розвитку товарних бірж на сучасному етапі	58
2.2. Кореляційно-регресійний аналіз цін продукції сільського господарства на товарних біржах.....	82
2.3. Нарощування та удосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільськогосподарського виробництва через товарні біржі	97
2.4. Зарубіжний досвід формування паритету цін на сільськогосподарську продукцію.....	107
Висновки до розділу 2	127
Розділ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТОВАРНИХ БІРЖ УКРАЇНИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ	
3.1. Стратегія розвитку біржового товарного ринку сільськогосподарської продукції	132
3.2. Прогнозування цін та обсягу товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах.....	152
3.3. Моделювання процесу ціноутворення продукції сільського господарства за допомогою нечіткої логіки та нейронних мереж	172
Висновки до розділу 3	187
Висновки	192
Додатки	202
Список використаної літератури	211

ВСТУП

Актуальність теми. Для того щоб краще орієнтуватися на біржовому ринку продукції сільського господарства, необхідно детально визначити, які фактори впливають на біржову ціну. Товарна біржа вносить елементи оздоровлення, регулювання і планування в систему ринку. Через біржу на міжнародних ринках здійснюється швидкий рух продукції сільського господарства. Висока ліквідність та багаторазовий перепродаж біржового товару підтверджують його уніфікацію. Головна мета формування в Україні біржового ринку сільськогосподарської продукції полягає в забезпеченні учасників ринку ефективним механізмом здійснення і виконання операцій на ринку, а також у підвищенні ефективності, прозорості та інвестиційної привабливості підприємств сільськогосподарського сектора.

Проблема пошуку ефективних механізмів ціноутворення завжди була, є і залишається актуальною. В більшості економічно розвинених країн ринкова ціна на базові товари сільського господарства визначається в ході біржових торгів, тому що цей механізм ціноутворення є найбільш прозорим і об'єктивним.

Серед учених, роботи яких присвячені дослідженню особливостей і проблем формування цін на продукцію сільськогосподарських підприємств, слід виокремити: В. Байдалу, Ю. Білик, Н. Васильєву, Ю. Гапусенко, Т. Горобчук, С. Гришка, П. Макаренка, Л. Шкварчук, В. Яценка та ін. Проте проблеми ціноутворення для сільськогосподарської продукції на товарних біржах розглядалися у фундаментальних працях небагатьох вітчизняних вчених, серед них Ю. Воскобійник, В. Гниляк, Н. Іващук, О. Кірієнко, Г. Машлій, П. Саблук, О. Сохацька, М. Сільченко, О. Шпичак.

Це свідчить про те, що в ринкових умовах вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які залежать від біржової діяльності, зіткнулися з дефіцитом комплексних наукових розробок із проблеми ціноутворення на аграрну продукцію, внаслідок чого сільськогосподарські підприємства не можуть повною мірою використовувати свої конкурентні переваги при сприятливій

ціновій ситуації на біржовому ринку. Все вищевикладене обумовлює актуальність, теоретичну і практичну значущість дисертаційної роботи та визначає її зміст і структурну побудову.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту Черкаського державного технологічного університету „Проблеми ціноутворення в агропромисловому комплексі економіки України” (2008 – 2011 рр.) (державний реєстраційний номер 0109U002752), у межах якої підготовлено рекомендації щодо оптимізації цінової ситуації на українському біржовому ринку продукції сільського господарства за рахунок удосконалення механізму ціноутворення на продукцію сільськогосподарських підприємств і розроблено математичну модель індексу паритету цін на аграрну продукцію за доходною концепцією.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування вітчизняного аграрного біржового ринку та поліпшення процесу формування цін на продукцію сільського господарства. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- обґрунтувати сутність та уточнити економічний зміст понять „товарна біржа” та „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”;
- вказати й обґрунтувати причини повільного розвитку новітніх форм торгівлі на українських біржах;
- обґрунтувати теоретико-методичні основи процесу формування цін на продукцію сільського господарства на товарних біржах;
- оцінити сучасний стан біржового ринку та формування цін на продукцію сільського господарства;
- розкрити принципи формування паритету цін на аграрну продукцію, а також надати методичні рекомендації стосовно послаблення диспаритету цін у сільському господарстві;

- розробити моделі виявлення залежностей цін і обсягів продажу сільськогосподарської продукції від групи найбільш впливових факторів;
- виявити напрями подальшого розвитку українських товарних бірж та формування ринкового ціноутворення на продукцію сільськогосподарських підприємств;
- обґрунтувати методичні основи моделювання процесу ціноутворення з використанням нечіткої логіки та нейронних мереж.

Об'єктом дослідження є біржовий ринок аграрної продукції та процеси ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних і методичних підходів, пов'язаних з науковим обґрунтуванням біржової діяльності та формування цін на продукцію сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань використано такі методи економічних досліджень: монографічний та теоретичного узагальнення – при опрацюванні та узагальненні теоретичних засад формування ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства та ефективного функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, обґрунтуванні сутності та уточненні визначення категорії “товарна біржа”, „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”; історико-логічний – при узагальненні зарубіжного досвіду щодо організації та регулювання біржової торгівлі, а також принципу формування паритету цін на аграрну продукцію; економіко-статистичні та графічний методи використовувались при оцінці сучасного стану та особливостей функціонування біржового аграрного ринку та цін на продукцію сільського господарства України; розрахунково-конструктивний – при визначенні впливу економічних і соціальних чинників на розвиток біржового ринку та рівень цін на аграрну продукцію; абстрактно-логічний та методи аналізу і синтезу – при обґрунтуванні висновків та розробці пропозицій стосовно удосконалення організації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні, для побудови моделі процесу ціноутворення

сільськогосподарської продукції застосовано підходи теорії нечіткої логіки і нейронних мереж.

Інформаційною та статистичною основою роботи є закони України та інші нормативно-правові акти, дані Державного комітету статистики України, звіти Головного управління статистики у Черкаській області, аналітична інформація Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Союзу бірж України, праці українських і зарубіжних вчених з проблем біржової діяльності та ціноутворення на аграрну продукцію, зовнішньоекономічної діяльності, стратегій розвитку інфраструктури аграрного ринку, матеріали трейдерів, брокерів та аналітиків у галузі біржової торгівлі, інформація з мережі Інтернет.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні економічної сутності біржових інструментів у формуванні ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства та розробці рекомендацій, пов'язаних з практичною реалізацією напрямків удосконалення процесу прогнозування цін на продукцію сільського господарства та підвищення ефективності біржової діяльності сільськогосподарських підприємств. Основні результати проведеного дослідження, що визначають його наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

- запропоновано та обґрунтовано методичний підхід до проведення комплексного аналізу цін на продукцію сільського господарства з використанням інструменту нечіткої логіки і нейронних мереж, що дає змогу більш ефективно здійснювати прогнозування за вхідними факторами посівних площ культур; обсягу їхнього виробництва; урожайності; укладених угод на біржах України по сільськогосподарській продукції; обсягів експорту й імпорту сільськогосподарських культур;
- запропоновано методичний підхід до визначення експортних переваг через визначення експортно-імпортного індексу паритету цін на

сільськогосподарську продукцію, який вказує, наскільки ціни експортерів відповідають світовій ринковій кон'юнктурі;

удосконалено:

- економіко-математичну модель індексу паритету цін сільськогосподарської продукції за доходною концепцією, застосування якої дає на 10-15 % точніші результати, ніж результати за номінальною ознакою, яка не враховує індекси виробництва промислової продукції та методичні рекомендації щодо усунення диспаритету цін в Україні в частині додаткового стимулювання експорту сільськогосподарської продукції через товарні біржі;
- поняття „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”, який являє собою доступ кожного його учасника до інформаційних ресурсів стосовно стану сільськогосподарського біржового ринку (його суб'єктів, об'єктів, операцій, законодавчо-нормативної бази, цін попиту та пропозиції на біржових торгах і на позабіржовому організованому ринку);
- визначення категорії „товарна біржа”, яку потрібно розглядати як організаційну, економічну і юридичну категорію, що сприяє розвитку конкуренції і вільному формуванню цін;

набули подальшого розвитку:

- оцінка впливу економічних факторів на тренд біржових цін на продукцію сільського господарства за регресійною моделлю, що дало змогу розкрити механізм формування цінової динаміки аграрного ринку залежно від факторів середніх цін та обсягу реалізації на біржах сільськогосподарської продукції;
- обґрунтування впровадження погодних деривативів на українських товарних біржах для страхування від погодного ризику сільськогосподарських підприємств, прибуток яких може залежати від несприятливої дії непередбачених коливань температури.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською

продукцією за підтримки електронної системи збуту, поширення погодних деривативів, здійснення державних закупівель аграрної продукції тільки через товарні біржі; визначення та зниження рівня цінового диспаритету в сільському господарстві за доходною концепцією; обґрунтування й реалізації заходів встановлення справедливих ринкових цін на зерновому ринку, де експортні операції повинні здійснюватися переважно через біржові торги. Розроблені економіко-математичні моделі можуть застосовуватися для проведення аналізу і прогнозування біржових цін на продукцію сільського господарства з урахуванням виробничих показників, обсягів експортно-імпортних операцій та укладених угод на біржах України по аграрній продукції.

Результати дослідження знайшли практичне застосування у навчальному процесі Черкаського державного технологічного університету при викладанні дисциплін „Фінанси”, „Зовнішньоекономічна діяльність”, „Фондовий ринок” (довідка № 466/01-10.03 від 30.03.2010 р.). Результати дисертаційної роботи використані Головним управлінням агропромислового розвитку Черкаської облдержадміністрації при складанні галузевої програми „Зерно Черкащини” до 2015 року (довідка № 11-27/50 від 29.03.2010 р.); Головним управлінням економіки Черкаської облдержадміністрації при розробці Програм економічного і соціального розвитку Черкаської області (довідка № 221/6 від 29.03.2010 р.); управлінням агропромислового розвитку Черкаської райдержадміністрації при складанні Програми забезпечення потреби району в продовольчому зерні (довідка № 127/03-4 від 29.03.2010 р.); у практичній діяльності „Товарної біржі агропромислового комплексу центральних областей України” (довідка № 147/2 від 22.12.2009 р.) і товарної біржі „Регіональна товарна біржа” (довідка № 35 від 18.01.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до вирішення наукового завдання щодо розвитку механізмів біржового ціноутворення на продукцію сільського господарства. Теоретичні положення,

наукові результати і висновки, що викладені в роботі та винесені на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, рекомендації та результати дисертації доповідались автором і одержали схвалення на всеукраїнських конференціях „Теорія і практика сучасної економіки” (м. Черкаси, ЧДТУ, 4 – 6 жовтня 2006 р., 26 – 28 жовтня 2007 р., 24 – 26 вересня 2008 р., 14 – 16 жовтня 2009 р.); міжнародних конференціях „Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю” (м. Черкаси, ЧДТУ, 11 – 13 квітня 2007 р., 16 – 18 квітня 2008 р., 8 – 10 квітня 2009 р., 14 – 16 квітня 2010 р.); міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції „Нові обрії економічної науки” (до 40-річчя економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, 11 – 12 травня 2007 р.); міжнародній науково-практичній конференції „Дослідження та оптимізація економічних процесів” (м. Харків, НТУ „ХПІ”, 3 – 5 грудня 2008 р.); міжнародній науковій конференції молодих вчених „Формування нового світового порядку” (Тернопіль, ТНУ, 14 – 15 травня 2009 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 19 наукових праць загальним обсягом 4,49 друк. арк. Зокрема, у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, надруковано 5 одноосібних статей і 3 статті у співавторстві, де автору разом належать 3,2 друк. арк. У матеріалах конференцій опубліковано 11 тез доповідей, де авторська частка становить 0,89 друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (271 найменування) і додатків (9). Основний зміст роботи викладений на 201 сторінці комп’ютерного тексту. Робота містить 36 таблиць, 50 рисунків.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРНИХ БІРЖ НА РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

1.1. Біржовий ринок сільськогосподарської продукції в контексті еволюційно-історичного виміру та розвитку господарсько-економічних відносин

Всебічний аналіз наукової літератури з питань біржової діяльності переконує, що на сучасному етапі розвитку української економіки відбувається активне формування ринкової інфраструктури, зокрема фондового і товарного ринків, що створює сприятливі умови для здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств і організацій агропромислового комплексу, підвищення рівня та обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Для того щоб успішно реалізовувати продукцію сільського господарства на світовому ринку, необхідно освоїти правила біржової торгівлі та користуватися біржовими інститутами і технологіями.

Ринкова економіка неможлива без активно функціонуючого товарного ринку. Тому одним із найважливіших напрямів регулювання розвитку її реального сектора є забезпечення повноцінної діяльності організованого товарного ринку. За роки незалежності України вдалося створити, хоча і недостатньо досконалі, інфраструктуру і механізми регулювання товарного ринку, центральною ланкою якого є товарна біржа.

В даний час у світі налічується приблизно 150 товарних бірж, де представлено близько 70 видів товарів, зокрема сільськогосподарська і енергетична сировина, метали і деякі інші види промислової продукції.

Операції на біржах, міжнародні торги, а також аукціони є головними з так званих конкуруючих форм міжнародної торгівлі. Серед біржових товарів велику частину складає сільськогосподарська продукція. Через товарні біржі проходить від 5 до 20 % світової торгівлі відповідними біржовими товарами.

Досліджуючи біржовий ринок, важливо розуміти його як постійно революціонізуючий і майже саморегулюючий механізм нагромадження і перерозподілу фінансових і товарних ресурсів. Якщо зародження біржової діяльності починалось з укладання локальних товарних угод, то на даний час – це укладання переважно термінових контрактів за допомогою сучасних технологій [1, с.5].

Проблема стабілізації ринку сільськогосподарської продукції в Україні була актуальною завжди, проте на сучасному етапі вона особливо загострилася. Головна проблема розвитку біржового аграрного ринку України полягає у великій кількості товарних бірж, які не виконують своїх основних функцій. В Україні досі не створено відкритого й прозорого механізму ціноутворення на продукцію сільського господарства, що призводить до нестабільності й непередбачуваності цін на ринку.

З'ясовано, що багато вчених сходяться на тому, що витoki уявлень про товарну біржу входять своїми коренями в глибоку давнину. Так як біржова торгівля має багатовікову історію, то можна стверджувати, що сьогоднішня товарна біржа є результат еволюції багатьох форм торгівлі. Перша асоціація оптової торгівлі виникла з появою караванної торгівлі, пізніше на заміну прийшла торгівля на ярмарках. Термін ярмарок в перекладі з німецької означає щорічний ринок. Починаючи з VII століття, він набув рис організованого ринку, який мав конкретне місце і час проведення торгів [65, с. 14].

Розглянемо причини виникнення товарних бірж. Більшість вчених, вивчаючи історію виникнення товарних бірж, виділяють загальноекономічні причини їх появи. Доцільно розділити причини виникнення товарних бірж на загальноекономічні та специфічні (рис. 1.1).

З приводу виникнення самого терміну «біржа» до цих пір не існує одностайної думки. Одні вважають, що поняття біржа походить від грецького *byrza* (сумка, гаманець), інші від німецького *borse* і голландського *blurs* за місцем її першої появи в XV ст. в м.Брюгге (Нідерланди), а також від фламандського купецького прізвища *Van der Burse*, біля будинку в м. Брюгге, де відбувалися збори купців і банкірів з різних країн для

обміну торговою інформацією, купівлі іноземних векселів й інших торгових операцій без пред'явлення конкретного предмета купівлі-продажу. Три шкіряні мішки (гаманці) були зображені на родовому гербі, який був прикріплений на воротах будинку Ван дер Бюржей. Назва "біржа" розповсюдилась по всій континентальній Європі. Лише Англія, а потім й інші англомовні країни назвали і досі іменують торговий інститут Stosk Exchange [22, с. 7].

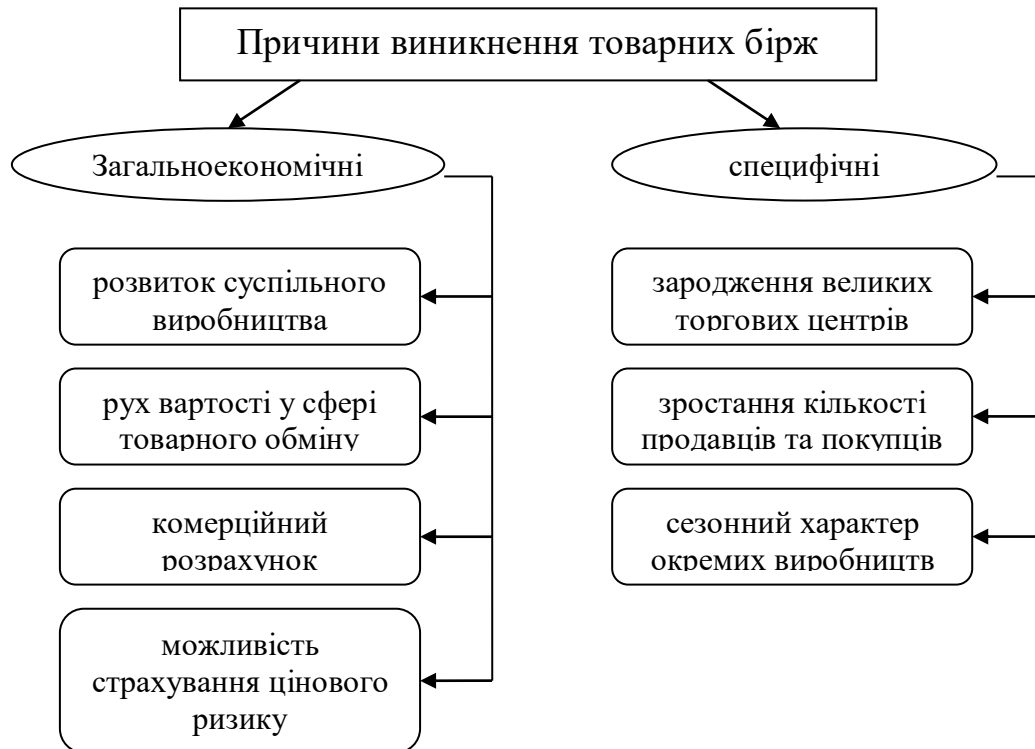


Рис.1.1. Причини виникнення товарних бірж

Перша спеціальна будівля для біржі була споруджена в 1556 р. в Антверпені, конкуренті міста Брюгге. Стрункий ряд колон цієї будови багато століть був символом біржі. На його фронтоні було висічено напис: "Для торгових людей усіх країн і мов". На початку XVII ст. центр торгової та фінансової діяльності перемістився в Амстердам. У 1602 р. тут було створено одну з найбільших на той час бірж у світі. Завдяки успіхам цієї біржі Нідерланди стали світовою фінансовою державою.

Розквіт товарних бірж, що спеціалізувалися на певних видах товарів, почався у кінці XIX ст. Він був нерозривно пов'язаний із розвитком сільськогосподарського виробництва. Найбільші товарні біржі спеціалізувалися на торгівлі зерном, цукром, какао і т.п. Ця сільськогосподарська продукція найбільшою мірою придатна для біржової торгівлі.

Сільськогосподарські продукти добре вписуються в систему біржової торгівлі за стандартами: без пред'явлення зразка, на основі його відповідного найменування - стандарту. До цих пір ці об'єкти є основним предметом угод на товарних біржах [22, с. 10]. З появою біржі, як суттєвого елементу ринкової інфраструктури, відбувся перехід до якісно нового рівня ринкових відносин. Через біржі регулювався фондовий та оптовий товарний ринок, аналізувалася економічна кон'юнктура, поширювалася інформація про стан ринку товарів і цінних паперів. На рис. 1.2 зображено схему еволюційно-історичного розвитку товарних бірж.

Після Другої світової війни із зростанням об'ємів міжнародної торгівлі оборот товарних бірж збільшувався темпами, що перевищують зростання більшості інших показників розвитку світової економіки (виробництва, оборотів на фондових біржах, тощо), що привело до посилення значення біржової торгівлі. Це, у свою чергу, загостило конкуренцію між біржами, котрі почали запускати торгівлю новими товарами, стали більш універсальними.

У 80 роках минулого сторіччя розпочалася тенденція до укрупнення товарних бірж, у тому числі й вузькоспеціалізованих. Так, почалося об'єднання багатьох бірж в США, Європи і Азії. Крупні біржі скуповували менші біржі, тоді як останні, об'єднувалися між собою для захисту від поглинання. В даний час ця тенденція продовжується. Товарні біржі все більше інтегруються в міжнародний ринок [66, с. 15].

На протязі багатьох років змінилася роль товарної біржі як фінансового інституту. Товарна біржа перетворилася з ринку товарів у ринок прав на товари. Універсалізація товарних бірж і диверсифікація торгових інструментів привела до значного зниження частки операцій з реальними товарами як по кількості, так і за об'ємом узагальному обороті товарних бірж за рахунок збільшення частки операцій з похідними фінансовими інструментами на ці товари. На найбільших товарних біржах в Нью-Йорку, Лондону, Токію, Гонконгу і ряду інших міст частка операцій з реальним товаром у 1980-х рр. не

перевищувала 8-10 %, а на початку XXI в. складає близько 5 %. Перехід від торгівлі реальним товаром на торгівлю похідними інструментами на цей товар змінив головну функцію біржі з організації збуту товарів на обслуговування самої торгівлі. Ця тенденція особливо посилилася після 2000 р. [1, с. 8].

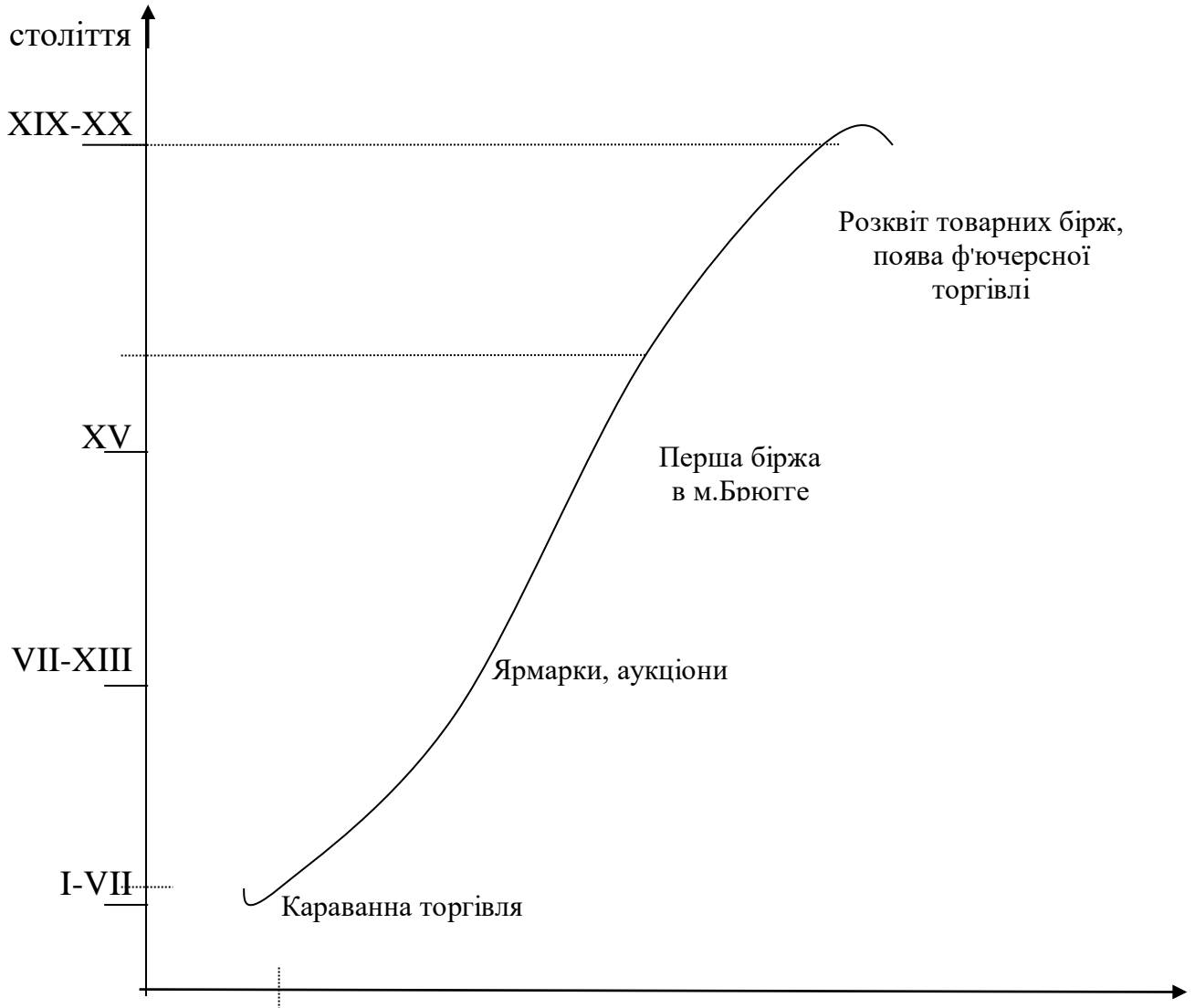


Рис. 1.2. Схема еволюційно-історичного розвитку товарних бірж

Розвиток світової біржової торгівлі товарами привів до істотного збільшення числа учасників товарних бірж і розширення кола економічних суб'єктів, торгуючих на біржах. Крім традиційних учасників ринку похідних інструментів, ними стали держави, наднаціональні фінансові інститути, міжнародні фінансові компанії, транснаціональні корпорації, банки, страхові суспільства, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, приватні інвестори. Це відбулося завдяки змінам законодавства в розвинених країнах, які фактично

легалізували інноваційні тіньові біржові механізми, і впровадженню нових інформаційних технологій, особливо Інтернету.

Нові можливості інформаційних систем дозволили перейти до електронних систем біржової торгівлі. Багато бірж, утворених в кінці ХХ століття, спочатку впроваджували автоматизовану торгівлю. Першою біржею з повністю електронною системою була Новозеландська біржа ф'ючерсів і опціонів, що відкрилася в 1985 р. За даними голови торгової палати Чикаго Д. Бренана, в 1995-1998 рр. об'єм електронних торгів у світі виріс на 100 %, а об'єм голосових торгів скоротився на 17 %. Сьогодні ця тенденція зберігається.

Зародження біржової торгівлі в Україні відбулося наприкінці VIII сторіччя. Погоджуючись з думкою Шиханова Р. Б., серед головних факторів формування біржової мережі України на думку кандидата історичних наук, можна виділити наступні чинники:

1. Перетворення південного регіону України на район торговельного зернового господарства і збільшення обсягів виробництва товарів вимагали наявності постійно діючих установ, що забезпечували можливість операцій з великими партіями товарів та регулювали ціни на них.

2. Створення у Донецько-Придніпровському районі одного з провідних промислових комплексів Російської імперії. Підприємства цього району були за формою акціонерними товариствами, яким для розміщення своїх акцій та їхнього подальшого обігу було вкрай необхідним функціонування ринку цінних паперів – фондової біржі, тобто в даний період функціонують не лише товарні біржі.

3. Сприятливі умови для розвитку біржової мережі обумовили зростання обсягів виробництва, вдосконалення транспортної мережі, модернізація старих та відкриття нових морських портів.

4. Розширення товарних і фондових біржових операцій завдяки створенню потужної банківської мережі у Південній Україні та можливості отримання банківських кредитів та появи на біржах акцій банків [19, с. 8].

В 1861-1914 рр. – відбувалось створення товарних бірж в усіх найбільших торгових центрах країни. На початок ХХ століття в Україні розпочали роботу

11 товарних бірж. Як правило, це були спеціалізовані біржі з торгівлі окремими видами продукції, а саме хлібні, фруктові, м'ясні, винні та інші біржі. Серед них найбільші біржові обороти мали Київська товарна біржа, у товарній структурі якої значну питому вагу займав цукор, Миколаївська хлібна та Одеська зернова біржі.

Біржі формувалися як корпорації, мали свій статут. За умов сплати вступного внеску, їх членами могли бути всі види підприємств: як державні й приватні, так і змішані. На початковому етапі розвитку бірж основними їх учасниками були державні і кооперативні організації. Фізичні особи не могли бути членами товарної біржі. Найчастіше, вони навіть не допускалися на біржові збори. Статут біржі регламентував кількість членів біржового комітету від усіх категорій підприємств. Радянські товарні біржі були не однотоварними, а багато профільними [22, с. 18-22].

Історія біржової торгівлі в Україні нерозривно пов'язана з розвитком товарних бірж в Росії, де перша товарна біржа була відкрита в 1703 р. Петром I у Санкт-Петербурзі. В Україні першу товарну біржу було відкрито в 1796 році в Одесі під назвою Одеська товарна біржа (ОТБ). Більшість вчених [22, с. 12] виділяють чотири етапи розвитку біржової торгівлі в Україні рис. 1.3.

Радянська біржа була в залежному становищі в системі торгівлі внаслідок жорсткої контрольної та законодавчої регламентації її діяльності органами влади. Держава, з одного боку, прагнула регулювати розвиток цього процесу, з іншого - визначати економічну сутність біржі.

Заборонялись спекулятивні операції, в тому числі термінові угоди з товаром, суворо дотримувався принцип збереження контрольних позицій державних та змішаних підприємств на загальних зборах і в біржових комітетах товарних бірж.

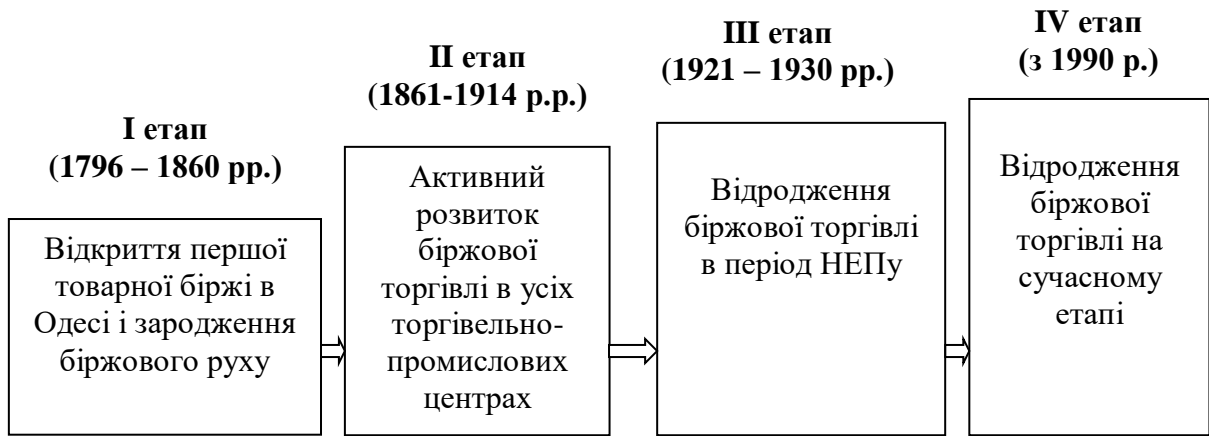


Рис. 1.3. Основні етапи розвитку біржової торгівлі в Україні

Особливість тогочасних бірж полягала й у тому, що вони були не тільки організованим ринком, а й складовою процесу державного регулювання ринку. Організаційною особливістю радянських бірж було й те, що при них існували реєстраційні бюро позабіржових угод, які враховували і контролювали позабіржовий оптовий товарообіг. Незважаючи на деякі демократичні поступки, товарна біржа дедалі більше характеризувалася як додатковий інструмент реалізації тогочасної планової економічної політики держави [184, с. 20].

Розвиток ринкових відносин в соціалістичних країнах розширив географію біржової торгівлі товарами. В середині 1990-х рр. товарні біржі, на яких торгують похідними інструментами, з'явилися в країнах, що розвиваються, та в колишніх соціалістичних країнах. На товарних біржах в останні 15 років спостерігається наступна тенденція: у загальному об'ємі ф'ючерсних контрактів частка США знижується і складає менше половини світового обороту, проте по опціонних контрактах біржі США домінують - їх частка в загальному об'ємі опціонів в середньому вище 80% [184, с. 22].

Не дивлячись на розвиток товарних ринків в країнах, що розвиваються, основні товарні біржі сконцентровані у провідних фінансових центрах у зв'язку з наявністю в них розвиненої банківської інфраструктури і достатніх вільних капіталів, які шукають прибуткового застосування. Провідне місце серед країн з товарними біржами займають США. Останніми роками цьому посприяв,

прийнятий в 2000 р., Акт про модернізацію ф'ючерсної торгівлі, який лібералізував частину біржових механізмів. В результаті майже за 5 років обороти по ф'ючерсах на товарних біржах США вирости в 3 рази - з 600 млн. до 1,6 млрд. дол. в 2004 р. [150, с. 15].

Відродження біржової торгівлі в незалежній Україні почалося в 90-х роках, після прийняття Закону України „Про товарні біржі”. З ліквідацією державної системи контрактації сільськогосподарської продукції наявна інфраструктура збуту продукції виявилася неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. З'явилося багато комерційних посередницьких структур, які не мали відповідної матеріально - технічної бази і купували продукцію за непрозорими схемами, що спричинило значну тінізацію аграрного ринку. Була потрібна спеціальна ринкова інфраструктура для здійснення прозорих процедур продажу продукції виробниками безпосередньо споживачам, а також розгалужена заготівельно-збутова мережа, зорієнтована на велику кількість продавців і покупців та різних товарних партій продукції. Одним з найкращих варіантів збуту сільськогосподарської продукції в державах з ринковою економікою були товарні біржі.

Перші біржі незалежної України були спочатку просто ярмарками, де часто торгували яким завгодно, але обов'язково реальним товаром. При проведенні торгів широко використовувався простий аукціон, що застосовувався ще на радянських біржах епохи НЕПу. У 1991 і 1992 роках були прийняті державні закони і нормативно-правові акти, які наблизили організаційно-правовий статус українських бірж до міжнародних стандартів [31, с. 10].

З метою становлення біржового сільськогосподарського ринку України та підвищення його ефективності було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 916 від 17.11.1995 „Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку”, в якій було розроблено концепцію організації біржового ринку аграрної продукції. Завданням даної концепції передбачено сприяння становленню біржового сільськогосподарського ринку; створенню безземісного механізму фінансування міжсезонних потреб

сільськогосподарських товаровиробників; підвищенню ефективності реалізації сільськогосподарської продукції та досягненню паритету цін на продукцію сільського господарства і промисловості; здійсненню державної аграрної політики через систему біржового сільськогосподарського ринку і активізацію впливу на механізм ціноутворення шляхом проведення товарних і фінансових інтервенцій.

Через те, що у біржах багато підприємств і економістів почали вбачати заміну планово-розподільчої системи, в країні почався "біржовий бум". У 1991 р. було зареєстровано понад 50 бірж, до 2007 року їх кількість збільшилась до 479 [188].

Після різкої активізації торгівлі реальним товаром і збільшення числа бірж частина з них припинила своє існування ще в 1992 році. Річ у тому, що з часом оптові компанії налагодили торгові зв'язки, накопичили необхідну інформацію, встановили міцні ділові контакти і почали йти з торгових майданчиків. Члени біржі почали працювати на позабіржовому ринку. Вижити в цих умовах змогли ті товарні біржі, які, опинившись осторонь від реальних грошових потоків, зуміли налагодити торгівлю терміновими контрактами. На початку ХХІ століття багато хто з цих бірж, що вижили, вже були закритими майданчиками, на яких діяли професійні біржові спекулянти і хеджери. В цей час, світові товарні біржі трансформувалися з "ярмаркового майданчика", де торгують реальним товаром, в комп'ютеризований ринок похідних інструментів.

Сьогодні світові біржі – це не тільки складова оптової торгівлі, а ціноутворюючі інститути, інститути страхування прибутку. Сучасна товарна біржа – це ринок строкових контрактів. Перший ф'ючерс з'явився в Чикаго у 1865 році, в Україні ж перші ф'ючерси з'явилися на початку 1993 року. Ф'ючерсні контракти, або ф'ючерси, спочатку були договорами про майбутні постачання, які використовувалися фермерами для того, щоб заздалегідь встановити ціни на свою продукцію. В даний час ф'ючерсні контракти на сільськогосподарську продукцію, метал, нафту і газ, облігації і валюти заключаються на біржах всього світу. Вартість ф'ючерсу визначається на основі

ціни, вказаної в контракті, ринкової ціни товару, тривалості періоду до закінчення терміну контракту, а також співвідношення попиту і пропозиції на ринку [18, с. 81].

Одним з найбільш ефективних інструментів фінансового ринку у розвинених країнах вважається опціон. Опціон – це угода, яка надає покупцеві опціону право (але не зобов'язання) на купівлю чи продаж базових фінансових інструментів за фіксованою ціною протягом деякого періоду або на визначену наперед дату в обмін на опціонну премію. У перекладі опціон (від англ. option) означає вибір і саме можливість вибору є основною характеристикою опціонів [155, с. 12, с. 44-45]. Визначення ціни опціону є досить складним процесом. Існує багато механізмів ціноутворення, в більшості з яких застосовуються складні математичні формули. Найбільш популярна модель опціонного ціноутворення відома як модель Блека-Шоулза (Black-Scholes model). На сьогоднішній день на ринку існує безліч різних типів опціонів, що мають часом вельми екзотичні назви, наприклад "нокаут", "бар'єрний", "бінарний", "азіатський". В більшості випадків вони відрізняються або часом, або ціною, по якій може бути виконаний опціон.

Звичайно, якщо вести розмову про ф'ючерс та опціон в Україні, то можна сказати, що даний вид угод лише на стадії введення, в той час як у країнах з ринковою економікою біржі давно використовують лише такі методи торгівлі. Виникає питання, чому в Україні досі не створено чіткого ринку опціонів та ф'ючерсу, не створено єдиної мережі електронних торгів? В чому полягають причини повільного розвитку бірж та наслідки цього для біржового ринку України? Вивченням даного питання займалась Міщук Г.Ю. [128, с. 52].

Можна запропонувати до вказаних причин повільного розвитку бірж ще й пункт повільного впровадження електронної біржової торгівлі (рис.1.4). Електронна біржова торгівля закордоном діє з 1985 року, звичайно, найвищої щаблини вона набрала в кінці XX на початку XXI ст. Україна розпочала впровадження електронних торгів у 2002 році на Придніпровській товарній біржі. Але навіть на цій біржі через 7 років електронні торги не діють

ефективно і в повному обсязі. Найбільше труднощів виникає в тому, що покупці не підготовлені до ведення торгів на такому рівні ні психологічно, ні практично. Також негативний вплив на розвиток біржової діяльності в Україні має: віддаленість біржового ринку від безпосередніх товаровиробників; відсутність системи гарантій виконання форвардних контрактів, що негативно позначається не тільки на рівні ціни форвардної угоди, так і на кількості операторів аграрного ринку (особливо з боку покупців продукції), які прагнули б до укладення таких угод [122].



Рис.1.4. Причини повільного розвитку бірж та їх наслідки для біржового ринку України

Проблема розвитку біржової торгівлі актуальна, і нею займаються не лише її учасники, а й органи влади. Популярним, якщо не єдиним способом

вирішення цієї проблеми, стало залучення на біржу як в якості основного учасника монополіста на ринку окремого товару (наприклад, лісоматеріали), що дає біржі можливість одночасно привернути і покупців товару. Але цей спосіб останнім часом викликає дискусії, адже, така ситуація веде до ще більшої монополізації і підвищення цін.

Відродження української біржової справи почалося ще в епоху існування СРСР, ставши одним з найважливіших моментів реформування командно-адміністративної економічної системи в ринкову. На першому етапі біржі взяли на себе функції забезпечення товарообміну після руйнації директивної схеми розподілу товарів. Подальший розвиток визначався приведенням торгової практики і організаційно-правової основи українських бірж у відповідність загальносвітовим стандартам.

Період становлення незалежності України характеризувався складними структурними зрушеннями економічного плану. Пройдено важкий період руйнації примусової та становлення ринкової економіки країни. На даний час потрібно розробити довгострокову стратегію становлення товарних бірж, визначити й утвердити базові принципи їх розвитку та діяльності.

1.2. Організаційно-методичні аспекти функціонування біржового ринку продукції АПК

В економічній літературі розглянута достатня кількість визначень терміну „біржа”, з яким в цілому можна по суті погодитись. З латинського перекладу слово „біржа” означає “шкіряний гаманець”. Термін „біржа” по мірі економічного розвитку тлумачився по-різному. В часи зародження біржової торгівлі в сучасній інтерпретації біржею вважався великий будинок, який був розташований в примітному місці міста або як проміжок часу для торгів, зборів, зібрання купецтва, пошуку партнерства і визначення ціни.

В сучасній економічній літературі загальне визначення терміну має такий вигляд: біржа – це організована, регулярно функціонуюча, юридична установа, де

здійснюються торгівельні, валютні та інші фінансові операції за спеціальними правилами на основі співвідношення попиту і пропозиції [73].

Але все ж таки поняття “біржа” науковці тлумачать по-різному. Так, на думку проф. О.Штілліха, «біржа — це великий ринок для обороту рухомих капіталів і для правильного оцінювання товарів та цінних паперів, великий грошовий ринок, перш за все, для держав, суспільств і великої кількості промислових підприємств. Вона регулює кредитні, грошові та платіжні відносини в країні, так і між окремими країнами. Вона є посередником між капіталом, що шукає розміщення, з одного боку, і що потребує капіталу, з іншого боку».

Беднарчук М.С. визначає „біржу” як установу, де здійснюються торговельні, фінансові чи інші гуртові операції, це форма гуртового ринку, що постійно функціонує.

На думку Гладича Б.Б., біржа - організаційна форма функціонування оптового ринку товарів, ринку цінних паперів і ринку валюти.

Солодкий М.О. вважає, що біржа - це приклад дієвого ринку, на якому щоденно зустрічаються інтереси виробників, споживачів, фінансистів, спекулянтів, банків, компаній та організацій [184, с. 4].

Найбільш вдалим здається визначення Дмитрука Б.П., що біржа є елементом ринкової економіки, який формує ринок оптової торгівлі. Біржу потрібно розглядати в трьох напрямках: як організаційну, економічну та юридичну категорію:

1. З погляду на економічну суть біржа – це організований у певному місці, регулярно діючий за встановленими правилами оптовий ринок, на якому здійснюється оптова торгівля товарами за зразками і стандартами або контрактами на їх поставку в майбутньому за цінами, які офіційно встановлено на основі результатів торгу.
2. Біржа, з точки зору організаційної структури, є добре облаштованим ринковим місцем для проведення торгів, яке надається власниками в користування професіоналам біржового торгу (брокерам, маклерам та іншим).

3. Біржа є юридичною особою, яка має власне або орендоване майно, діє на підставі статуту, встановлених правил біржових торгів та чинного законодавства. Від свого імені вона може укласти договори, контракти та інші угоди, бути позивачем і відповідачем у державному арбітражному або третейському суді [68, с. 8].

Діюче поняття товарної біржі трактується в нормативно-правовому акті – Законі України «Про товарну біржу». Відповідно до цього Закону товарна біржа — це організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладанні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

На думку провідних українських вчених Саблука П.Т. і Шпичака О.М., товарна біржа – це спеціальне приміщення для зустрічі покупців і продавців, де під час аукціону безпосередньо вголос (вигуком) визначається ціна товару по угодах на реальний товар, ф'ючерсних угодах та на опціони [250, с. 12].

Метою здійснення торгово-біржової діяльності є організація й регулювання торгівлі, шляхом надання послуг суб'єктам господарювання в здійсненні ними торговельних операцій спеціально створеною господарською організацією – товарною біржею (ст. 278-282, Господарського Кодексу України).

В цілому погоджуючись з твердженням Закону і вчених, слід підкреслити, що законодавче визначення товарної біржі має економічне підґрунття, тоді як визначення академіків УААН Саблука П.Т. і Шпичака О.М. має організаційне підґрунття.

В рамках вдосконалення дефініції терміну „товарна біржа” можна визначити товарну біржу. Під товарною біржею доцільно розуміти організаційно оформлений, регулярно функціонуючий ринок стандартизованих масових взаємозамінних товарів та товарних деривативів, який сприяє розвитку конкуренції і вільному формуванню цін. Сфера діяльності товарної біржі (як

юридичної особи) безпосередньо пов'язана з організацією і технічним забезпеченням торгів шляхом їх безпосереднього проведення у визначеному місці, в певний час, за встановленими правилами та з використанням торгової системи.

Постановою Кабінету Міністрів України № 916 від 17.11.1995 „Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку” визначено, що біржовий сільськогосподарський ринок - це взаємопов'язана система державних, біржових та інших структур сільськогосподарського ринку згідно із схемою. Діяльність біржового сільськогосподарського ринку передбачає: взаємозв'язок бірж, які діють в аграрній сфері, інформаційний обмін та координацію торгів у режимі реального часу з урахуванням регіональних особливостей та спеціалізації сільськогосподарського виробництва; створення гарантійного товарного і фінансового механізму заінтересованості учасників біржового сільськогосподарського ринку безпосередньо в сільськогосподарських районах згідно з правилами, які визначають агроторгові дома; участь держави в створенні, функціонуванні та розвитку біржового сільськогосподарського ринку через структурні підрозділи Міністерства аграрної політики України.

Сучасний біржовий товарний ринок в Україні знаходиться в стадії формування відповідно до розвитку аграрних відносин у країні. Характерною особливістю становлення біржового ринку в сучасних умовах є те, що в ньому виникло багато бірж, однак назвати їх інституціями біржового ринку можна лише умовно. Такі біржові установи, як правило, не забезпечують повноцінних торгів.

Тому їх зусилля повинні бути спрямовані на встановлення взаємовигідних зв'язків із суб'єктами організованого аграрного ринку та покупцями, що дозволить забезпечити максимальну ціну реалізації продукції з одного боку, й прийнятну ціну для споживачів аграрної продукції – з іншого.

З огляду на це, біржовим ринком сільськогосподарської продукції слід вважати систему біржових інституцій, які формують взаємовигідні зв'язки між

окремими ринками сільськогосподарської та агропромислової продукції, продовольчим ринком, сприяючи вільному процесу ринкового товарообміну продукції сільського господарства, його прозорості, стабільності, детінізації, та забезпечують максимізацію прибутків виробників аграрної продукції та мінімізацію витрат споживачів.

Якщо на початку свого існування біржа сприймалася як певне місце купівлі-продажу, то в даний час біржа сприймається як складний функціонально-інформаційний організм. І тому дуже важлива чітка класифікація бірж з точки зору не тільки теорії, але і практики.

Класифікація товарних бірж передбачає їх об'єднання за групами, згідно з визначеними ознаками, основними з яких є сфера діяльності та номенклатура біржових товарів наведені на рис. 1.5 [254, с. 41].



Рис. 1.5. Класифікація товарних бірж за ознаками

За регіонами дії виокремлюють такі біржі:

а) національні, які обслуговують операції купівлі–продажу товарів у межах окремої країни та її регіонів;

б) міжрегіональні, діапазон дії яких охоплює територію двох чи більше територіально пов'язаних країн;

в) міжнародні, на яких біржові операції здійснюються представниками різних країн.

За характером асортименту товарів, що реалізуються на біржі, виділяють:

а) вузькоспеціалізовані, де предметом біржових торгів є один вид товару;

б) спеціалізовані, де предметом біржових операцій є зазвичай однотипні групи товарів;

в) універсальні, на яких операції купівлі-продажу здійснюються за великим асортиментом різноманітних товарів.

За типом біржових угод виокремлюють такі види товарних бірж:

а) товарні біржі реального товару, де предметом купівлі-продажу є реальний товар, який вироблено або буде вироблено в майбутньому періоді;

б) ф'ючерсні товарні біржі, на яких торгівля здійснюється не реальними товарами, а контрактами на них;

в) опціонні товарні біржі, де предметом торгів є тільки права на закупівлю або продаж реальних товарів чи контрактів на них у майбутньому періоді;

г) комплексні, на яких здійснюються угоди на реальний товар, ф'ючерсні та опціонні контракти.

За ступенем відкритості біржі бувають:

а) відкриті (публічні), на яких, окрім її членів, у біржових операціях можуть брати участь також й відвідувачі торгів (разові й постійні);

б) закриті, на яких брати участь у біржових торгах та укласти угоди мають право тільки члени даної товарної біржі.

За організаційно–правовими формами діяльності розрізняють товарні біржі, створені у вигляді:

а) акціонерного товариства відкритого типу (такі біржі мають статутний фонд, поділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, які

можуть розповсюджуватися шляхом відкритої передплати і шляхом купівлі–продажу на фондовому ринку);

б) акціонерні товариства закритого типу (акції таких бірж розповсюджуються тільки між засновниками і не можуть бути об'єктом передплати і вільного продажу–купівлі на фондовій біржі);

в) товариства з колективною відповідальністю – біржі, статутний фонд яких утворюється об'єднанням капіталів засновників;

г) решта організаційно–правових форм, що визначаються відповідними законодавствами країн місця розташування бірж [200].

Постановою Кабінету Міністрів України № 916 від 17.11.1995 „ Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку” було визначено, що структура біржового сільськогосподарського ринку має такий схематичний вигляд, наведений на рис.1.6.



Рис. 1.6. Структура біржового сільськогосподарського ринку

Під час аналізу виявлено, що не зважаючи на збільшення законодавчих актів та кількості товарних бірж в державі, інфраструктура збуту продукції

АПК виявилася неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. З'явилося багато біржових структур, які не мали відповідної матеріально-технічної бази й купували продукцію за непрозорими схемами.

Потрібні були біржі для здійснення прозорих процедур продажу продукції, а також розгалужена заготівельно-збутова мережа, зорієнтована на велику кількість продавців і покупців та різних товарних партій продукції.

Для вирішення цієї проблеми в червні 2000 р. Президент України видав Указ “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку”.

В Указі йшлося про необхідність розробки та передбачення запровадження, починаючи з 2001 року, механізму забезпечення прозорості аграрного ринку та надання за рахунок бюджету державної підтримки підприємств переробної промисловості доходів сільськогосподарських товаровиробників, одержаних від реалізації за грошові кошти сільськогосподарської продукції на товарних біржах та аукціонах [195; с. 8].

На вирішення поставлених завдань, позитивно вплинуло заснування 15 жовтня 2003 року Союзу аграрних бірж України. Основною метою діяльності Союзу аграрних бірж України (САБУ) є підвищення ефективності біржового сільськогосподарського ринку, підтримка інтересів своїх членів.

Дана інституція виконує важливу роль в процесі ціноутворення на продукцію сільського господарства на товарних біржах України, але можна говорити лише про внутрішній ринок і ні в якому випадку не про зовнішній ринок, адже товарні біржі України здійснюють свою діяльність в основному на українських ринках. Крім того, члени САБУ мають доступ до великої інформаційної бази цін на ринку сільського господарства, прогнозу продовольчого ринку, можуть обговорювати на різних конференціях, які організовує САБУ, проблемні питання біржового ринку.

Становлення біржової інфраструктури в умовах соціально-економічних

трансформацій проходить одночасно з формуванням товарного біржового ринку. Ці процеси взаємний вплив. Для подальшого розгляду доцільно конкретизувати елементи інфраструктури біржового ринку продукції сільського господарства й навести їх суть.

На підставі проведеного аналізу літературних джерел, можна констатувати, що інфраструктура біржового ринку продукції АПК - це сукупність взаємопов'язаних підприємств, організацій служб, інших формувань [53, с. 18], які забезпечують товарообмін сільськогосподарської продукції на засадах ринкової економіки, формують ринковий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продовольство на основі попиту і пропозиції [173, с. 195].

Контроль за біржовою діяльністю з боку держави – один з аспектів управління економікою в цілому. Держава повинна розглядати товарні біржі як орган, що має основоположне значення для процесу ціноутворення на товарних ринках, чутливо реагує на кон'юнктуру ринку, що змінюється. При цьому в першу чергу контроль повинен підтримуватися шляхом забезпечення правової бази.

Враховуючи величезний аграрний потенціал України, сільське господарство, як і у всіх економічно розвинених країнах, є найбільш прийнятним для впровадження біржової системи ринку і вимагає до себе особливого підходу в плані ціноутворення. Виходячи з національних інтересів і враховуючи, що Україна, в умовах продовольчої кризи в усьому світі, має могутній експортний потенціал, необхідно, щоб ціноутворення на стратегічні сільськогосподарські товари здійснювалося на товарних біржах з використанням біржового механізму. Оскільки саме біржовий механізм виключає демпінг цін, забезпечує відкритість і прозорість контрактів, що укладаються.

Спори про те, як повинен бути побудований організований товарний ринок в Україні, ведуться вже декілька років. При цьому до сих пір немає єдиної думки по принципово важливих питаннях, таким як побудова регулювання

ринку, організація торгів, ціноутворення. Це не дозволяє ринку розкрити весь наявний потенціал і створює додаткові ризики для його учасників.

Заслуговує підтримки пропозиція Міністерства аграрної політики України щодо створення консорціуму аграрних бірж, про що було оголошено на нараді, в березні 2008 року, директором Департаменту розвитку аграрних ринків Міністерства аграрної політики України А. Розгоном.

Такий консорціум взяв би на себе концентрацію біржового ринку та товаропотоків, а також прийняв на себе певні функції регулювання аграрного біржового сегменту ринку.

Консорціум - (від латин. consortium - співучасть, співтовариство) - тимчасове об'єднання, що утворюється підприємствами, організаціями, промисловими компаніями і/або банками для здійснення великомасштабних операцій. Метою консорціуму є зниження ризику при здійсненні великомасштабних проектів, підвищення конкурентоспроможності сторін, що беруть участь в ньому. Членами консорціуму можуть бути приватні, державні організації і навіть цілі держави. При укладенні угоди передбачається частка кожного з них у витратах і очікуваному прибутку, а також форми участі в реалізації проекту. Консорціум не порушує юридичної і економічної самостійності своїх членів. Їх дії координуються лідером консорціуму [181]. Нижче наведене авторське визначення даної організаційної структури.

Консорціум аграрних бірж – це тимчасове об'єднання, що утворюється аграрними біржами для здійснення великомасштабних операцій з метою зниження ризику в процесі укладання контрактів на сільськогосподарську продукцію.

Членами запропонованого консорціуму мають бути аграрні біржі, страхові компанії, банки, Міністерство аграрної політики України, а координатором дій даного консорціуму виступатиме Союз аграрних бірж України.

Вдосконалену схему організації біржової торгівлі аграрного ринку, врахувавши пропозиції Розгона А., рис. 1.7.

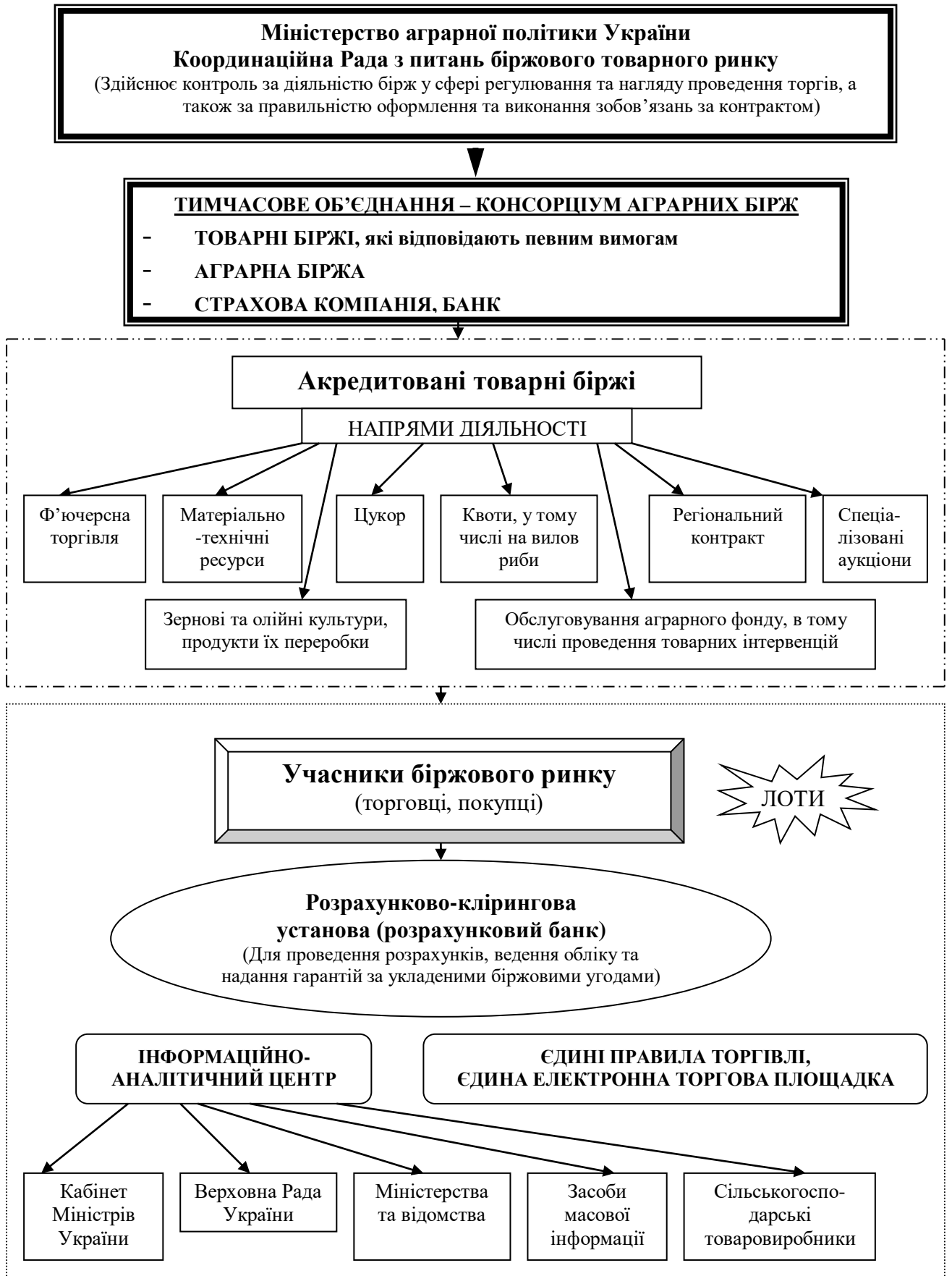


Рис.1.7. Організаційна модель біржової торгівлі продукцією АПК

Одним із найважливіших питань також є створення не лише тимчасового консорціуму, а й створення конкретного державного органу з питань товарного біржового ринку. Такий державний орган повинен вирішувати проблемні питання товарного біржового ринку, сприяти організації загальнонаціонального та регіонального фінансового обігу біржового ринку як ключового механізму визначення цін на стратегічні товари та регулювання біржового ринку. У світовій практиці для кожного сегменту ринку є свій орган регулювання товарної біржової діяльності, так, наприклад, в США товарний біржовий ринок регулює Комісія з товарної ф'ючерсної торгівлі. В Україні також кожен сегмент ринку регулює певна державна структура. Так, ринок цінних паперів відноситься до компетенції комісії з цінних паперів і фондового ринку. Державна комісія з регулювання фінансових послуг забезпечує страховий ринок. Лише товарний біржовий ринок залишається неохопленим: на державному рівні не існує певної державної структури, яка б чітко проводила процес регулювання та контролю даного ринку. Дану функцію повинен здійснювати окремий державний регулюючий орган, оскільки біржовий товарний ринок має свою специфіку і в багатьох аспектах не співпадає по технологіях свого функціонування з фінансовим або фондовим ринком. Дана проблема потребує негайного вирішення. Для ефективного регулювання біржового ринку використовуються пряме та непряме управління [143, с. 218] табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Форми державного управління біржовим ринком	
пряме, або адміністративне, управління	непряме, або економічне, управління.
• ухвалення державою відповідних законодавчих актів;	• система оподаткування (ставки податків, пільги і звільнені від них);
• реєстрація учасників ринку;	• грошова політика (процентні ставки, мінімальний розмір заробітної плати та ін.);
• ліцензування професійної діяльності на біржовому ринку;	• державні капітали (державний бюджет, позабюджетні фонди фінансових ресурсів тощо);
• забезпечення гласності та рівного інформування всіх учасників ринку;	• державна власність і ресурси (державні підприємства, природні ресурси і землі).
• підтримка правопорядку на ринку.	

На даний час основною тенденцією розвитку біржі є рух від реального товару до ф'ючерсної форми торгівлі. На динаміку біржової торгівлі в цілому і окремими товарами зокрема, а також на її структурні зміни впливають наступні чинники [92; 84; 69; 63; 64; 44]:

- загальноекономічні (стан економіки і особливо валютно-фінансової сфери, державно-монополістичне втручання в економіку, фази циклу, науково-технічний прогрес);
- правові (наявність міжнародних товарних угод, особливості правового регулювання діяльності бірж в різних країнах);
- практично відсутність функціонування ф'ючерсної торгівлі;
- біржових (тенденції в торгівлі сировиною, напівфабрикатами і готовою продукцією, зрушення в монополізації ринків і у формах здійснення торгівлі реальним товаром, положення на конкретному товарному ринку, використання замінників, поява нового вигляду товарів, вдосконалення техніки торгівлі і тощо)

На світовому рівні біржі грають найважливішу роль, визначаючи базові напрямки розвитку руху інвестицій в міжгалузевому і міжрегіональних розрізах. Істотні зрушення в сучасній світовій економіці, які виникають за рахунок глобалізації та інформатизації, привели до ряду принципових змін в розвитку біржових систем.

По-перше, якщо українські товарні біржі хочуть вийти на світовий ринок, то їм потрібне створення дієвої інфраструктурної бази, найважливішою ланкою якої є формування біржових систем. Кожна з ланок біржової системи повинна мати могутнє програмно-технологічне забезпечення, завдяки якому реалізується весь комплекс біржових операцій. Звичайно потрібна активна участь держави в регулюванні біржової діяльності з одного боку, і приватного бізнесу, з іншого боку, в забезпеченні інвестицій власне в розвиток біржових систем.

По-друге, основні ланки біржової системи повинні розвиватися як комерційні підприємства. Епоха існування бірж як некомерційних підприємств

у світовому господарстві завершена. Біржова діяльність все більше перетворюється на особливу форму торгівлі як галузі сучасної економіки [101, с. 178]

Становлення біржового ринку в Україні має велику низку проблем, але на даний час всі ці проблеми лише загострилися за рахунок впливу світової фінансової кризи. В даний час світова економічна й фінансова системи впритул зіткнулися із загрозою найбільшої за останні 50 років кризи, яку, за можливими наслідками, багато хто вже порівнює з «великою депресією» у США в 30-х роках минулого століття. І хоча 24 вересня 2008 року Президент України Віктор Ющенко з трибуни Генеральної асамблеї ООН заявив, що економічна і банківська системи держави готові до можливих потрясінь, це, швидше, була оцінка політика, а не економіста [148].

Сьогодні, як відомо, в умовах економічної кризи інтерес до сільського господарства значно посилюється. Слід зазначити, що підприємства агропромислового комплексу не є виключно виробниками. Вони також і активні покупці, наприклад дизельного палива, електроенергії, добрив, сільськогосподарської техніки і так далі. Тому, проблеми фінансової кризи безпосередньо пов'язані з агропромисловим комплексом.

Вже на початку жовтня 2009 року криза в агропромисловому комплексі країни проявилася через падіння цін на більшість зернових культур. Тому керівні органи країни повинні дійти висновку, що агропромисловий комплекс в умовах економічної світової кризи і кризи, що зараз є в країні, може стати тим реальним сектором, який забезпечить зайнятість населення і розвиток переробної галузі, тому що сільське господарство – це той сектор, який, в разі ефективної роботи, може підтягнути за собою ряд інших галузей економіки.

1.3. Методичні основи формування та котирування цін продукції сільського господарства на товарній біржі

Важливою складовою визначення ролі товарних бірж у формуванні ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства є загальна

методика дослідження. Загальновідомо, що методики традиційно діляться на загальні і спеціальні, які знаходяться у взаємодії та впливають одна на одну. Загальна методика – це традиційний підхід до аналізу економічних процесів, який починається з дослідження зовнішніх чинників стану фінансового ринку, потім охоплює окремі, специфічні сектори економіки і закінчується аналізом конкретного товару [154, с. 94].

Необхідно зазначити, що застосування загальної методики дослідження з огляду ролі товарних бірж у формуванні ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства пов'язане з використанням методології як системи найважливіших теорій, принципів та правил, що мають виняткове значення для формування біржової торгівлі та її механізму. В даний час важливо, щоб зростання обсягів продажу продукції сільського господарства через товарні біржі увійшло до важливих напрямів агропромислової політики України. Загальна методика дослідження має віддзеркалювати її теоретичні та практичні можливості, а також об'єднувати сукупність пізнавальних процедур та операцій з приводу купівлі та продажу товарів, обсягу продажів, котирування цін, умов платежів, вибору біржі та досконалість її вивчення, вибору засобів платежів, інфраструктурного забезпечення, страхового захисту біржових операцій, тощо. На рис. 1.8 запропоновано етапи дослідження кон'юнктури цін на товарних біржах.

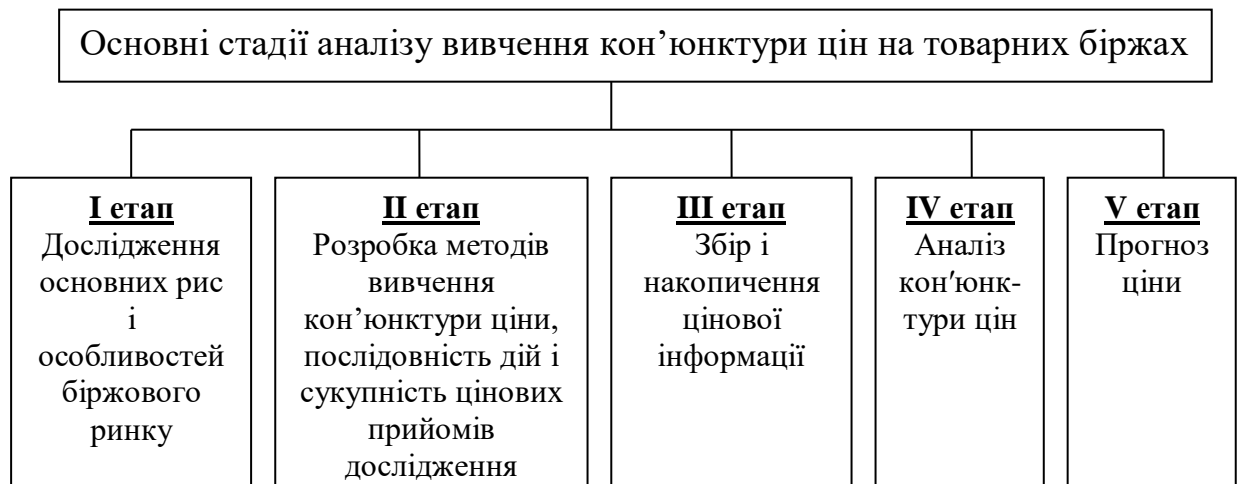


Рис. 1.8. Етапи дослідження кон'юнктури цін на товарних біржах

Дослідження кон'юнктури цін включає такі види аналізу діяльності товарних бірж: ретроспективний – огляд функціонування біржового ринку та рівень цін в минулому; оперативний – поточну оцінку стану цін товарних бірж; перспективний – прогнозування розвитку біржового ринку та рівня цін на сільськогосподарську продукцію; тематичний – аналіз обраного напрямку розвитку товарних бірж сільськогосподарської продукції; системний – визначення впливу економічних і соціальних чинників на розвиток біржового ринку та рівень цін; обов'язковий – його результати повинні обов'язково враховуватися при прийнятті рішень щодо розвитку ринку товарних бірж; рекомендований – його результати не є обов'язковими, а можуть бути враховані під час прийняття рішень.

Роль аналізу цін на продукцію сільського господарства, що склалися на товарних біржах, полягає в тому, що він дозволяє визначити базисну ціну, яка служить основою визначення контрактної ціни, дозволяє встановити відмінності цін, якості товарів, визначити співвідношення попиту і пропозиції на ринку даного товару. Завдання аналізу біржових цін продукції сільського господарства потребують виконання певних операцій (рис. 1.9).



Рис. 1.9. Основні завдання аналізу біржових цін на сільськогосподарську продукцію

Щоб у світлі загальної методики дослідження механізму ціноутворення продукції сільського господарства на товарних біржах мати уяву про базові ознаки ціноутворення, наведемо матеріали аналізу з порушеного питання за підходом В.І. Хомякова, І.В. Бакум [199, с. 150-151].

Якщо в ранній період створення і розвитку товарних бірж, у тому числі і українських, основним продуктом біржі були послуги з організації торгівлі і проведення розрахунків, то в даний час, коли тільки 2-4% біржових операцій доводиться до виконання, вирішальне значення набуває інформація про біржову кон'юнктуру (біржові котирування). Такому стану справ сприяв бурхливий розвиток біржової торгівлі ф'ючерсами й опціонами. Ф'ючерси і ф'ючерсні ціни перетворилися на самостійні біржові продукти, які дозволяють хеджувати цінові ризики і прогнозувати цінову кон'юнктуру. Їх споживачами стали продавці і покупці товарів, що є об'єктами біржової торгівлі, а також їх посередники.

Біржові котирування, що стали основним продуктом діяльності біржі, служать орієнтиром в практиці внутрішньої і міжнародної торгівлі товарами при визначенні цін по зовнішньоторговельних контрактах і звичайних торгових операціях, що укладається поза біржовою торгівлею. Потрібно звернути особливу увагу на те, що біржовий оборот, що становить лише частину позабіржового обороту товару, диктує ціни для всього позабіржового ринку.

Труднощі з визначенням основного біржового продукту виникають тільки у людей, далеких від практики біржових операцій. В Україні, як і раніше, існує думка, що товарна біржа може виконувати мало не функції відділу збуту або закупівель. І коли на практиці миттєва реалізація товару не проходить, виноситься швидкий вердикт, що біржа нікому не потрібна, і, відповідно, попиту на біржовий продукт не виникає.

Біржова торгівля зосереджується на різниці в цінах. Вона виступає знаряддям перерозподілу вже виробленої доданої вартості і завдяки цьому залучає вільні капітали, що хочуть швидкого примноження, а також грошові кошти, що є резервним капіталом на випадок несприятливої зміни цін. Особливої уваги в контексті біржової діяльності заслуговує проблема спекуляції

[250, с. 7]. Оскільки однією з головних функцій товарної біржі є підтримка ринкового ціноутворення на основі попиту і пропозиції, то спекулятивні операції виконують функції урівноваження біржової ціни, тобто не дозволяють їм у нормальних умовах істотно відхилитися від закономірних рівнів. На рис. 1.10 зображені ситуації на ринку пшениці в двох послідовних періодах часу. Зліва зображена початкова ситуація, а справа – в наступному році.

Лінія NG характеризує деякий „нормальний” рівень ціни на пшеницю $Ц_n$. Припустимо, що попит на пшеницю з боку її споживачів на обох частинах рисунку є однаковим. Припустимо, що пропозиція пшениці не залежить від її ціни в даному році. Тому лінії пропозиції на пшеницю з боку її виробників вертикальні. В першому „врожайному” році ця лінія займає положення NS_1 , в другому, „неврожайному” році вона займає положення RS_2 [199, с. 155].

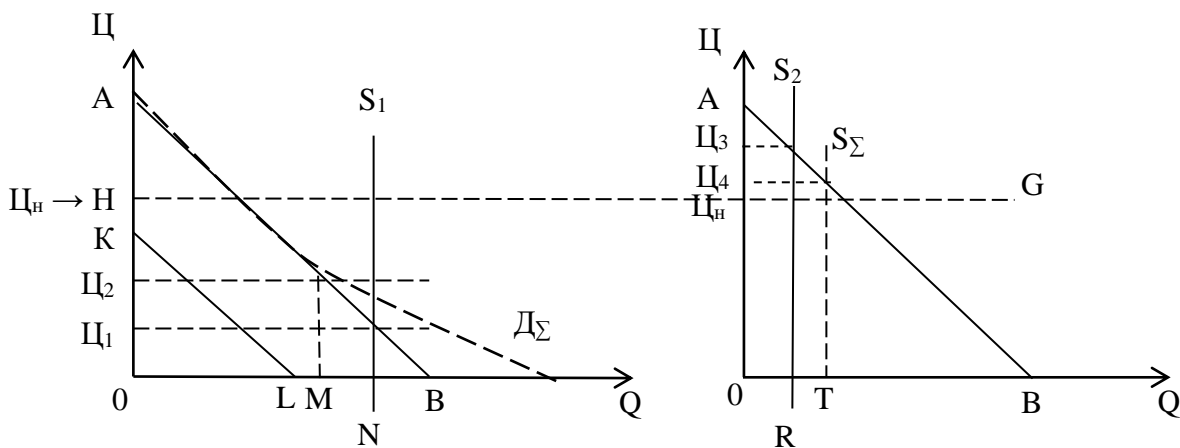


Рис. 1.10. Стан на ринку сільськогосподарської продукції [199, с. 150]

Подивимось, якими були б ціни на пшеницю, якби спекулянтів не було. У першому „врожайному” році ціна дорівнювала б $Ц_1$, що значно нижче „нормального” рівня ціни. В другому „неврожайному” році ціна піднялась би до $Ц_3$, що значно вище „норми”. На лівій частині ілюстрації зображена лінія попиту на пшеницю з боку спекулянтів KL . Точка K розміщена нижче точки $Ц_n$. Це означає, що спекулянти, природно, починають збільшувати попит на пшеницю при ціні, нижче „нормальної”. Дійсно, якщо ціна перевищує „норму”, то шанс перепродати пшеницю за ще більш високою ціною дуже незначний. Лінія KL показує, що, чим нижче ціна відносно „норми”, тим більше

потенційний вигреш від перепродажу і, отже, більший обсяг пшениці хочуть купити спекулянти. Пунктирна лінія D_{Σ} є лінією сукупного попиту на пшеницю як з боку споживачів, так і з боку спекулянтів. Вона одержана шляхом горизонтального додавання ліній AB і KL . Стан рівноваги в першому „врожайному” році визначається перетином ліній D_{Σ} і NS_1 . Ціна пшениці встановлюється на рівні C_2 , що вище ціни C_1 , але нижче C_n . Споживачі купують пшеницю в обсязі OM , спекулянти – в кількості MN .

В наступному „неврожайному” році лінія пропозиції пшениці з боку виробника займає положення RS_2 . Оскільки ціна C_3 перевищує норму, спекулянти спрямовують на ринок зерно минулого врожаю. Лінія сукупної пропозиції (як з боку виробників, так і з боку спекулянтів) займе положення TS_{Σ} , причому довжина відрізка RT на правій частині ілюстрації дорівнює довжині відрізка MN на її лівій частині. Стан рівноваги визначається перетином ліній AB і TS_{Σ} . Ціна пшениці встановлюється на рівні C_4 , що нижче C_3 , але вище C_n . Споживачі купують зерно в кількості OT , причому обсяг OR купується у виробників, а обсяг RT – у спекулянтів [199, с. 150-151].

Отже, виставляючи свою продукцію на біржу, суб'єкт може впливати на ціну тільки в мить, коли встановлює стартову ціну на свою продукцію. Надалі в ході біржових торгів покупці починають конкурувати за ту продукцію, яку виставив монополіст. Відповідно, ціна, яка складається в ході біржових торгів, вже не є превалюючою домінантою з боку суб'єкта, а є результатом домовленості між споживачами, їх готовності заплатити за даний продукт певну суму. В такий спосіб створюється основа для об'єктивного ціноутворення. Навіть якщо в процесі цих торгів ціна підвищується, то в цьому прозорому механізмі вона відображає співвідношення попиту і пропозиції, що складається в даний момент на ринку. Таким чином, якщо на ринку існує дефіцит якої-небудь продукції - ціна росте, якщо пропозицію перевищує попит - ціна падає. Ця аксіома є основою ринкової економіки. При цьому біржа виконує функцію, пов'язану з концентрацією попиту і пропозиції та генеруванням нею ринкової ціни. Це, власне, і є основна функція біржі, яка

дозволяє встановлювати об'єктивну ринкову ціну. Тому, як тільки домінуюче на ринку підприємство виходить на біржу, воно відразу створює певну критичну масу в концентрації пропозиції. Відповідно, якщо потім на біржу приходить покупець, з'являється і попит. Все це дозволяє говорити про те, що визначена в ході біржових торгів ціна є об'єктивною.

Розглянемо структуру ринку біржових спекулянтів на рис. 1.11. Спекулянти на світовому товарному ринку є повноцінними учасниками біржової торгівлі. В США майже 50 % від усіх біржових угод припадає саме на спекулятивні.

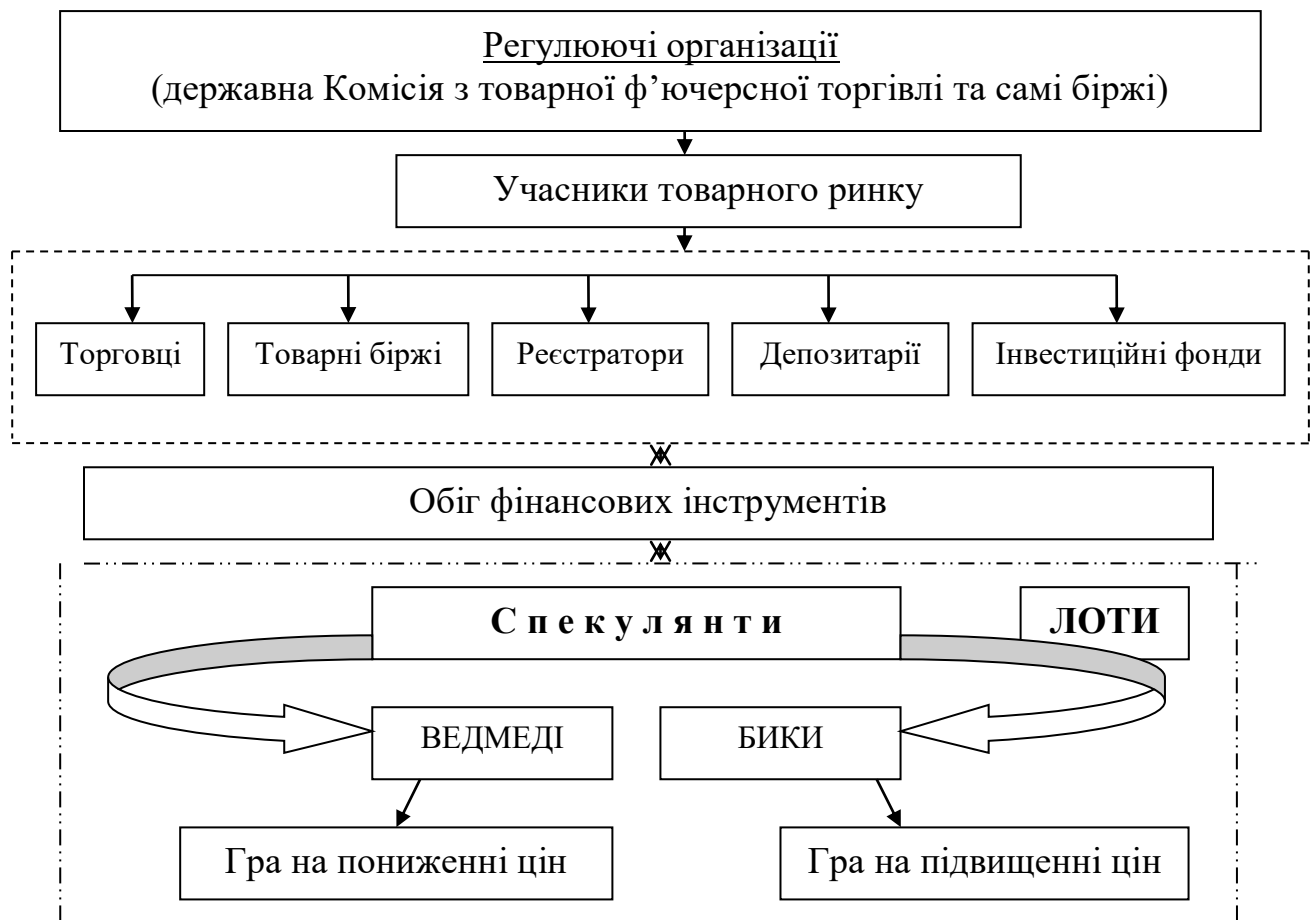


Рис.1. 11. Структура світового ринку біржових спекулянтів

Отже, спекулятивний вплив носить стабілізуючий характер. В першу чергу, це стосується ринку продукції сільського господарства, що залежить від факторів сезонності та врожайності. Отже, вчення про "невидиму руку ринку" А. Сміта є доцільним і по відношенню до формування ціни на товарній біржі.

Не можна ставити знак рівності між методологією і методикою. Вони істотно відмінні між собою: на основі методології розробляється стратегія ціноутворення, а методики містять конкретні рекомендації і засоби (інструментарій) для реалізації обраної стратегії на практиці. Звідси випливає, що методики – це складові елементи методології, які об'єднують цілий ряд методів формування цін. Іншим важливим складовим елементом методології є принципи ціноутворення. Принципи ціноутворення можуть бути реалізованими тільки на основі розробки і застосування відповідних методів (методик) [179, с. 27-28].

Узагальнюючи існуючі класифікації, зобразимо графічну схему методів дослідження ролі товарних бірж у формуванні ринкового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію на рис. 1.12. Такі автори як Гальчинський А.С., Єщенко П.С. [51, с. 35] та Климко Г.Н., Несторенко В.П. [137, с. 22] вважають, що методи дослідження доцільно розмежувати на дві групи: загальнонаукові та спеціальні. Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Свінцицький В.М. вважають, що існують методи емпіричного і теоретичного рівнів пізнання (табл. 1.2) [13; с. 94]. Використання цих методів, вимагає чіткої постановки мети; вибору методики і розробки плану; контролю за коректністю і надійністю результатів; обробки, осмислення і тлумачення одержаного масиву даних по даній тематиці.

Основна мета дослідження біржового ринку і рівня цін на сільськогосподарську продукцію – визначити потенціал продажу аграрної продукції на товарних біржах та рівень їх цін, а також скласти прогноз попиту та цін на даний вид продукції на майбутнє. Іншими словами, дати кількісну оцінку існуючих і потенційних можливостей збуту сільськогосподарської продукції через товарні біржі.

Серед загальнонаукових методів пізнання процесів ціноутворення на товарних біржах чільне місце повинно належати:

- аналізу як процесу розумового або фактичного розкладання цілого на складові частини, та синтезу – поєднанню різних елементів, сторін предметів у єдине ціле.
- індукції і дедукції, це також є парними, взаємопов’язаними методами наукового пізнання. Різниця між ними ґрунтується на існуванні різних підходів до одержання висновків – дедуктивного та індуктивного [13; с. 84].



Рис. 1.12. Схема методів дослідження процесів ринкового ціноутворення на товарних біржах

Серед спеціальних методів пізнання процесів ціноутворення на товарних біржах важливе місце повинно належати:

- науковій абстракції як методу поглибленого пізнання дійсності. Метод заснований на звільненні інформаційного матеріалу від випадкового, неістотного і виокреслення в ньому стійкого, типового;
- логічного та історичного підходу, що звільняє оцінку історичного розвитку від випадковостей, зигзагів, що не є властивими конкретному процесові. Отримані висновки при цьому необхідно зіставляти з фактами, конкретно біржовою діяльністю;
- експерименту, в якому особливе місце відводиться новій редакції закону „Про товарні біржі”, що здійснюються на сучасних етапах розвитку біржової торгівлі в Україні.

Таблиця 1.2

Взаємозв'язок і взаємовідношення методів, рівнів і форм наукового спостереження (За В.Х. Арутюновим та іншими)

<i>Методи</i>	<i>Рівні</i>	<i>Форми</i>
Опис, вимірювання, порівняння, експеримент, спостереження	Емпіричний	Факти, емпіричні поняття, емпіричні правила
Моделювання, аналогія, аналіз-синтез, індукція, дедукція, абстрагування, пояснення, мислений експеримент тощо	Проміжний	Проблема, концепція, гіпотеза
Сходження від абстрактного до конкретного, аксіоматичний, системно-структурний тощо	Теоретичний	Система законів, теорія, ідея, теоретичні поняття, наукова картина світу, парадигма, стиль мислення тощо

Загальновідомо, що економічна теорія може здійснювати аналіз на двох рівнях: макро- і мікроекономічному. Рівень макроекономічного аналізу по даній тематиці ґрунтується в основному на показниках біржової діяльності в цілому, а також агрегованих показників, оцінка ділової активності товарних

бірж, обсяги купівлі та продажу продукції АПК на товарних біржах, рівень цін на продукцію сільського господарства. Аналіз на мікро рівні вимагає аналізу конкретних показників однієї одиниці, пов'язаних з діяльністю товарної біржі.

Отже, необхідність забезпечення розвитку АПК потребує здійснення наукових досліджень і створення поліпшеного напрямку – розвитку біржової торгівлі та збільшення обсягів продажу сільськогосподарської продукції через товарні біржі. Останнє можливо вирішити лише за умови теоретичного обґрунтування та широкого використання сучасної загальної методики й відповідних методів дослідження. Від того, наскільки змістовно в рамках біржової діяльності будуть поставлені цілі і завдання з приводу вирішення найважливіших проблем розвитку біржової торгівлі продукцією АПК, наскільки комплексними будуть результати дослідження.

Цінова політика в аграрному секторі економіки України залишається однією з ключових ринкових проблем. Принципи цінової політики України беруть свій початок з грудня 1990 року в Законі України "Про ціни і ціноутворення" (з наступними змінами та доповненнями).

На даний час ставиться питання про створення чіткої програми виходу країни з економічної кризи. В цій програмі провідне місце повинно належати формуванню цінового механізму АПК. Без нього неможлива дієва система кредитування, оподаткування, страхування, тому, що останні базуються на ціновій основі [173, с. 107].

Економічна значимість біржового ринку проявляється через процес ціноутворення, який він забезпечує, зокрема, через формування ціни пропозиції (продавця), ціни попиту (покупця), ціни біржових угод, тобто ціни ринкової рівноваги, та котирування цін.

Одним з найважливіших завдань брокерської діяльності є участь у визначенні довідкової біржової ціни - котирування. Котирувальна ціна - це типова біржова ціна, що встановлюється конкретною товарною біржею на основі реальної оцінки кон'юнктури ринку даного товару у даний час. Вона є ціною рівноваги попиту і пропозиції окремого товару, встановлюється

експертним шляхом на чітко визначений термін (строк) чи дату і є орієнтиром для продавців і покупців при укладанні угод [18, с. 211].

Ціноутворення є одним з ключових елементів ринкової економіки. Успіх діяльності будь-якої компанії або фірми багато в чому залежить від правильно обраної ними стратегії і тактики ціноутворення на товари або послуги. Складність процесу ціноутворення полягає в тому, що ціна – категорія кон'юнктурна. На її рівень і динаміку істотно впливає комплекс політичних, економічних, психологічних і соціальних чинників [179, с. 6].

Таким чином, ціна – складна економічна категорія, яка є ключовим інструментом ринкової економіки, оскільки в ній перетинаються практично всі основні проблеми розвитку економіки [135, с. 6] (рис. 1.13).



Рис. 1.13. Значення процесу ціноутворення в економічній системі

Щоб найкраще висвітлити поняття формування ціни на товарній біржі, слід розпочати вивчення з основ попиту та пропозиції на товари, що реалізуються товарними біржами. Попит і пропозиція є невід'ємними категоріями ринкової організації господарювання, що виражають об'єктивні економічні відносини товарного виробництва.

У загальному вигляді попит є потребою в певному товарі, забезпеченою грошима. Розмір попиту визначається кількістю товарів, яка може бути реалізована на ринку за існуючими цінами. Попит - це кількість товарів окремого типу, які покупець може і бажає придбати при заданому рівні цін на них.

Розглянемо обсяг пропозиції на біржовому ринку, яку конкретні продавці бажають реалізувати на біржових торгах в даний момент часу за певною ціною. Оскільки загальновідомо, що при високих біржових цінах продавці прагнуть збільшити обсяг пропозиції на біржі і навпаки чим нижче рівень біржових цін, тим менший їх обсяг буде пропонуватись на торгах. Таку залежність пропозиції від ціни можна виразити наступною функцією:

$P=f(C)$, де P – обсяг пропозиції товару на біржі; C - рівень біржової ціни на даний товар; f - функція, яка відображає математичні параметри залежності.

Графічним зображенням функції пропозиції від ціни є крива пропозиції (рис. 1.14).

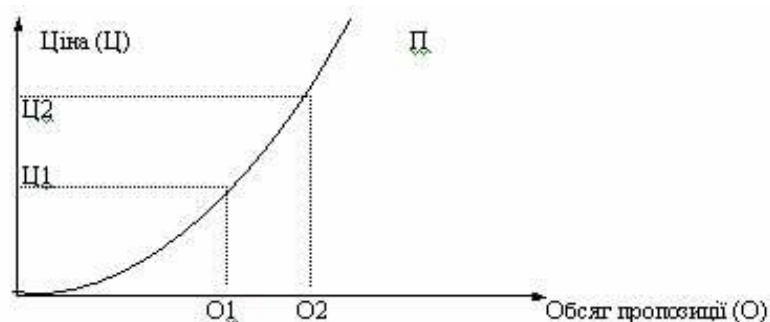


Рис. 1.14. Крива пропозиції товару на біржі

Звичайно, ціна є головним чинником зміни обсягу пропозиції (так рівню біржової ціни C_1 відповідає обсяг біржової пропозиції O_1 , а більш високому рівню біржової ціни C_2 - більший обсяг біржової пропозиції O_2), але на неї

впливають також інші фактори.

Попит також формує біржову ціну. Він може миттєво і нарощуватися і падати. Пропозиція за своїм характером менш динамічна, оскільки вона прямо пов'язана з виробництвом. А виробництво змінити миттєво неможливо. Однак в господарській практиці виникають ситуації, коли обсяг попиту визначають, виходячи з ціни даного періоду, а обсяг пропозиції - на основі ціни попереднього періоду. Такий підхід виникає через те, що підприємці в період підготовки виробництва тієї чи іншої продукції (особливо сільськогосподарської), як правило, не знають ціни, за якою ця продукція може бути реалізована. При визначенні обсягу пропозиції вони в таких випадках виходять з ціни, діючої в попередньому періоді [153, с. 17].

Обсяг попиту являє собою кількість товару, яку покупці збираються купити на біржі при певному рівні біржової ціни. При низькому рівні біржових цін покупці прагнуть купити більший обсяг товарів, а при високому їх рівні - відповідно менший обсяг (або взагалі відмовитись від покупки). Ця залежність між обсягом попиту і рівнем при інших рівних умовах носить назву функції попиту від ціни і може бути вираженою наступним чином:

$C=f(P)$, де C - обсяг попиту на товар на біржі; P - рівень біржової ціни на даний товар; f - функція, яка відображає математичні параметри залежності попиту від ціни.

Графічним відображенням функції попиту від ціни є крива попиту, яка представлена на рис. 1.15.

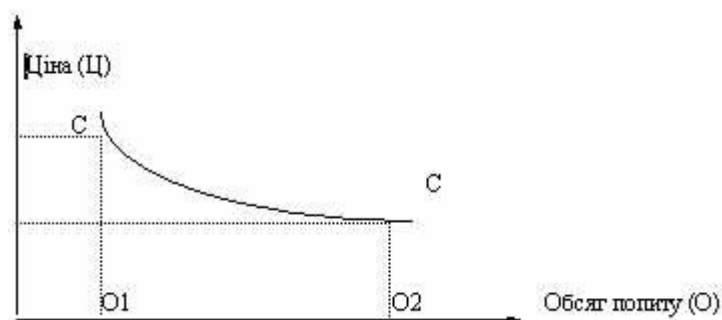


Рис. 1.15. Крива попиту на товар на біржовому ринку

В нормальному вигляді крива попиту має на графіку направленість вниз і вправо, тобто більш низькому рівню біржової ціни відповідає більший обсяг попиту на біржі. Так, рівню біржової ціни Ц1 відповідає обсяг біржового попиту O1, а більш низькому рівню біржової ціни Ц2 – більший обсяг біржового попиту O2.

Виникає питання, чи здатний біржовий ринок створювати ситуації, коли функція попиту від ціни не працює, навіть такі парадоксальні ситуації, коли з ростом рівня біржової ціни росте і обсяг попиту або відповідно зниження рівня біржової ціни приводить до зниження обсягу попиту? Виявляється, що такі ситуації можливі принаймні в наступних чотирьох випадках:

а) при продажі не замінимих у споживанні товарів (наприклад, солі). Обсяг попиту на ці товари мало пов'язаний з рівнем цін на них, а у ряді випадків взагалі від рівня цін не залежить. Так, при збільшенні ціни на сіль, обсяг попиту на неї залишається таким же, як і до підвищення його рівня;

б) пряма залежність росту обсягів пропозиції товару від збільшення рівня його біржової ціни проявляється лише до певного рівня. Подальше збільшення цін приводить до падіння обсягів пропозиції, адже падає попит;

в) при продажі товарів з низькими споживчими властивостями (якщо б аналогічні високоякісні товари з більш високою ціною). Так, наприклад, при підвищенні рівня біржових цін на комп'ютери покупці з обмеженим розміром фінансових ресурсів будуть збільшувати обсяг попиту на менш якісні їх моделі (повністю відмовляючись від купівлі нових моделей з високою ціною). В економічній науці дане явище (коли ріст рівня цін веде до збільшення обсягу попиту) одержало назву ефекту Гіффена;

г) при продажі на біржі товарів, в умовах інфляції відкритого типу, яка спостерігається в даний час. Коли економіка вражена інфляцією, неминуча глибока деформація психології покупців. Стикаючись з постійним підвищенням рівня біржових цін і очікуючи їх зростання ще в більшій мірі, вони прагнуть придбати товари „про запас”, використовуючи з цією метою всі вільні грошові ресурси. В економічній науці таке явище зветься "адаптивним

інфляційним очікуванням". В біржовій практиці воно більш відоме під назвою "ажіотажний попит" [12; 15; 26; 41].

Таким чином, функція залежності попиту від ціни має ряд виключень, які повинні враховуватись у біржовій практиці ціноутворення. Але навіть і для більшості реалізованих на біржі товарів рівень ціни є далеко не єдиною умовою зміни обсягу попиту [153, с. 22].

Отже, ціна товару на товарній біржі визначається з урахуванням всіх ціноутворюючих чинників, а саме: співвідношення попиту і пропозиції, кількості учасників торгів, умов розрахунку, поставки, транспортування та інше.

Існують різні підходи до котирування. Так, у Німеччині в складанні котирувальних бюлетенів беруть участь виключно офіційні маклери. В інших країнах цим займаються спеціальні котирувальні комісії, що призначаються Біржовим комітетом з членів біржі і постійних відвідувачів. На українських біржах до 1917 року і в період НЕПу основним показником котирування були так звані типові або довідкові ціни. Встановлені котирувальною комісією, вони були цінами переважаючої реалізації.

При котируванні цін застосовують різні способи розрахунків. В більшості випадків, котирування цін здійснюється двома способами:

1) Фіксуються фактичні ціни. Такий спосіб найбільш часто використовується на стійкому ринку того чи іншого товару, якому притаманна постійна тенденція у формуванні цін, а самі ціни відповідають співвідношенню попиту і пропозиції.

- Вказуються відхилення цін, тобто даються найбільша (максимальна) і найменша (мінімальна) ціни укладених на біржі угод з кожного товару (контракту).
- Фіксуються ціни першої й останньої угоди дня. Причому фіксується тільки ціна останньої укладеної на біржі угоди, яка вважається ціною ринкового співвідношення попиту і пропозиції на даний товар (контракт) в умовах кон'юнктури даного дня.

- Визначаються ціни першої і останньої угоди на даний товар (контракт), але одночасно вказуються і проміжні "переломи" в динаміці цін, що відбуваються протягом біржового торгу.
- Котирування цін визначається у вигляді комбінованого поєднання певних відхилень цін: максимальна і мінімальна ціни угоди або ціни першої і останньої угоди дня [22, с. 121].

2) Розрахунок довідкової ціни. Такий спосіб котирування цін придатний в умовах формування ринкових відносин, коли ринок сільськогосподарської продукції нестабільний і характеризується значними коливаннями попиту і пропозиції, сезонними коливаннями тощо [174, с. 244].

Способи відображення котирування цін на біржах поступово змінюються й удосконалюються з часом. Найбільш розповсюджений спосіб, коли типова ціна розраховується як середня (середньоарифметична проста або зважена) від рівня всіх цін угод, які укладені по даному товару на торгах формула 1.1.

$$\bar{P} = \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{n}, \quad (1.1)$$

де P_i – ціна товару, n – кількість показників [79, с. 18].

Оскільки котирування дає можливість оперативного прогнозування цін, можна розрахувати рівень поточного біржового дня (C_n) за формулою 1.2:

$$C_n = C_m * \frac{K_n}{K_m}, \quad (1.2)$$

де C_m – рівень ціни минулого біржового дня; K_n – коефіцієнт кон'юнктури ринку поточного біржового дня; K_m – коефіцієнт кон'юнктури ринку минулого біржового дня [7].

Важливим показником, який характеризує ділову активність на біржовому ринку сільськогосподарської продукції є індекс біржових товарних цін на певні види товарів, що надає можливість проводити аналіз як динаміки поточного стану, так і прогнозувати майбутній ціновий рух. Для спотових цін він розраховується на основі середньозважених біржових цінових котирувань на певні види товарів, а для ф'ючерсних і опціонних цін на основі середніх

біржових котирувань на дані види контрактів. Так, індекс біржових цін розраховується за наступною формулою:

$$I_{\text{бц}} = \text{Ц}_{\text{ct}+1} / \text{Ц}_{\text{ct}}, \quad (1.3)$$

де $\text{Ц}_{\text{ct}+1}$ – середньозважена ціна укладених угод певного виду товару за поточний період;

Ц_{ct} – середньозважена ціна укладених угод певного виду товару за попередній період [58, с. 69].

Середньозважені ціни розраховуються по всьому асортименту товарів, по яких укладено більше ніж одна угода. Рівень середньозваженої ціни визначається шляхом ділення сумарної вартості, вираженої в національній валюті, на сумарні обсяги укладених угод [53, с. 82]. При цьому фіксується верхня та нижня межі середньозваженої ціни.

Агрегатний індекс цін показує середню зміну цін на товари і послуги, реалізовані на товарній біржі у звітному періоді:

$$I_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_{1,i} \times Q_{0,i}}{\sum_{i=1}^n P_{0,i} \times Q_{0,i}}, \quad (1.4)$$

де I_p – агрегатний індекс цін; $P_{1,i}$ – ціна на момент обчислення індексу; $P_{0,i}$ – базисна ціна i -го товару; $Q_{0,i}$, $Q_{1,i}$ – відповідно базисні звітні обсяги реалізованого товару [100, с. 96].

Залежно від типів угод, які укладаються на товарній біржі, розрізняють два види біржових цін: ціни на реальні товари і ціни на ф'ючерсні або строкові угоди [247, с. 291-292; 150, с. 91] (рис. 1.16).

Виходячи з вищевикладеного, при вивченні проблем формування ринкових цін сільськогосподарської продукції на товарних біржах, можна зробити висновок, що формування ціни — це збіг інтересів продавця та покупця. Адже фактично товар може бути проданим лише за тією ціною та на тих умовах, за якими покупець згоден його придбати, та тільки в тому разі, коли запропонована ціна на зазначених умовах влаштовує продавця.

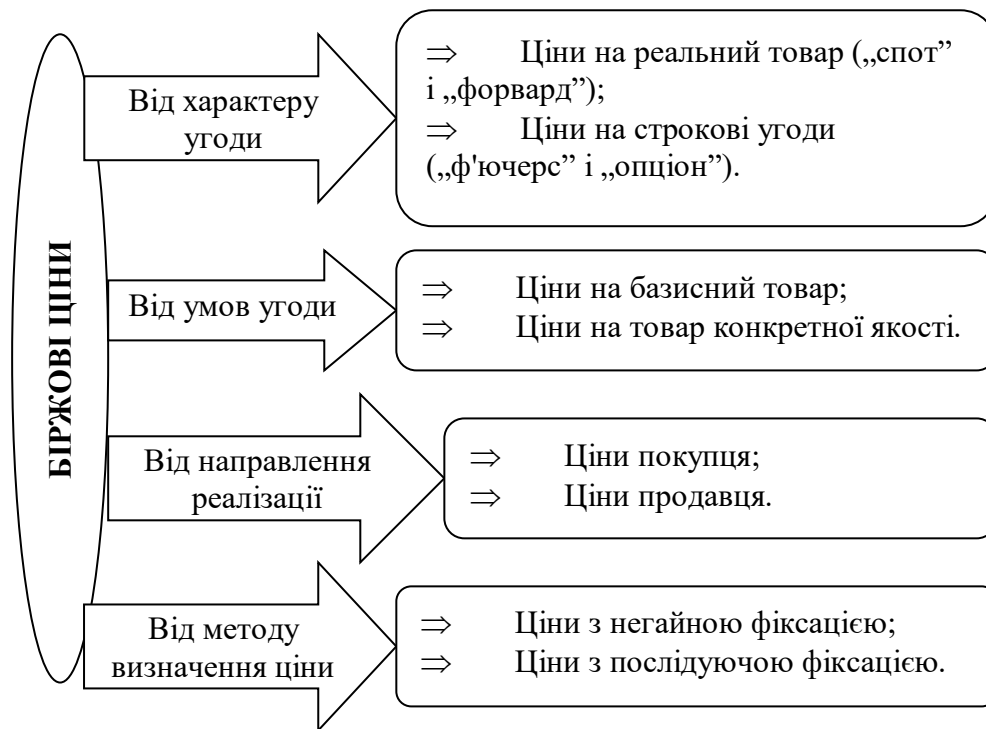


Рис. 1.16. Формування цін біржової торгівлі

Під час дослідження процесу ціноутворення на товарній біржі, виникає питання: які ж чинники та фактори впливають на процес ціноутворення продукції сільського господарства, зокрема ціноутворення продукції сільського господарства на товарній біржі. Узагальнюючи результати Єщенка П.С. щодо визначення чинників, які впливають на ціну в ринковій економіці, зобразимо їх у вигляді схеми на рис. 1.17.

Основними причинами, які знижують ціну сільськогосподарської продукції відразу після збору врожаю, є:

- недостатня кількість складських приміщень для того, щоб зберігати продукцію сільського господарства;
- бажання виробників якнайшвидше продати сільськогосподарську продукцію за готівку;
- не впевненість в органах влади (особливо при обмеженнях обсягів реалізації, зокрема зерна на експорт)
- великі затрати, пов'язані із зберіганням зерна на елеваторах;
- необхідність повернення кредитів, отриманих в комерційних банках навесні;

- брак обігових коштів, необхідних для збирання цукрових буряків, кукурудзи і соняшнику, проведення осінніх польових робіт [203, с. 25].

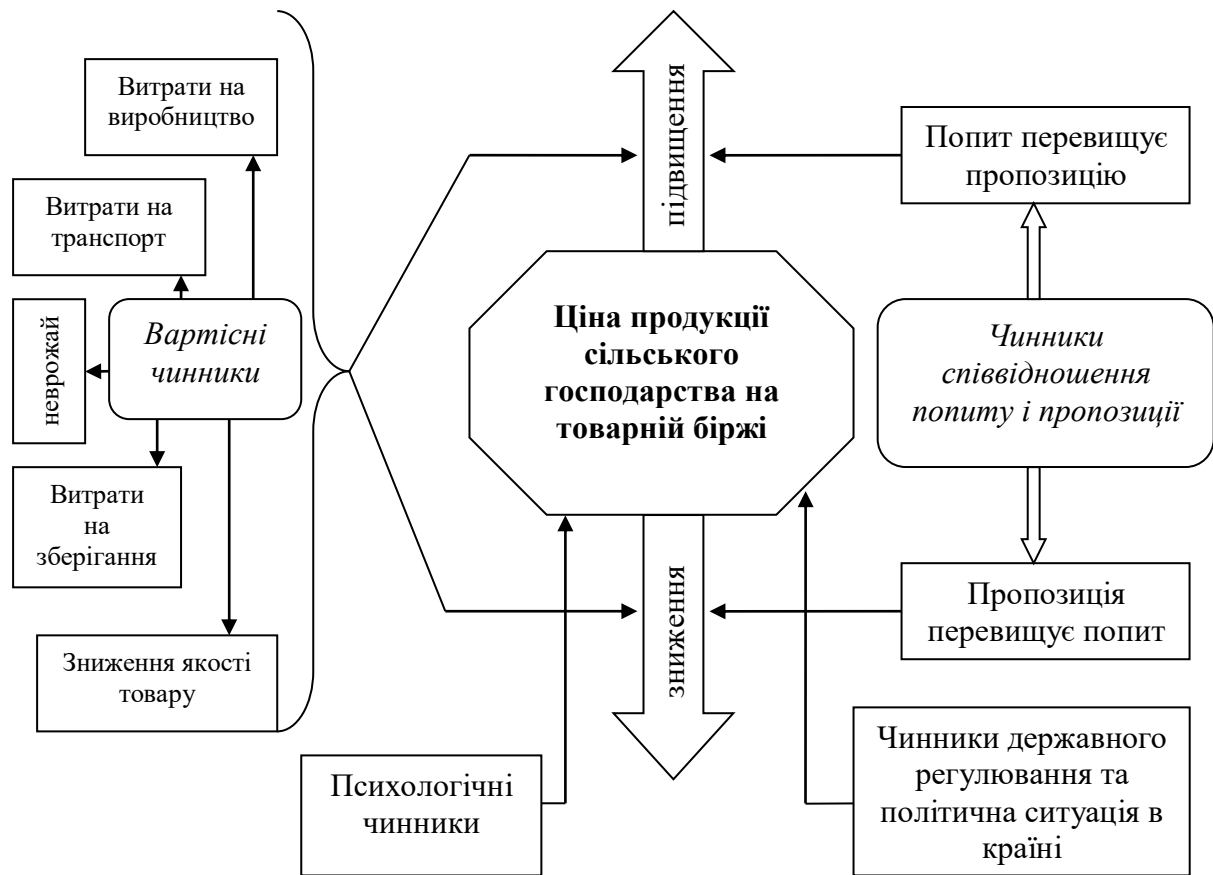


Рис.1.17. Основні чинники, які впливають на встановлення ціни на продукцію сільського господарства на товарній біржі.

Одним з найбільших недоліків ціноутворення є те, що існуюча практика не забезпечує еквівалентності обміну і підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на належному рівні. У сільське господарство майже не надходять ні вітчизняні, ні іноземні інвестиції. Галузь не має сприятливих умов для перспективного розвитку [173, с. 96].

Біржова торгівля дозволяє визначити реальну ціну на товар з урахуванням кон'юнктури ринку. Тут в рівній мірі враховуються інтереси і виробника, який хоче продати свій товар якомога дорожче, і покупця, охочого купити його дешевше. Під час торгів всім учасникам видно, яку ціну на товар пропонують конкуренти, і, оцінивши ситуацію, вони мають можливість для маневру. В результаті встановлюється ціна, про яку змогли домовитися в даний момент сторони операції. При цьому механізм біржових торгів настільки прозорий, що

робить маловірогідною змову і маніпулювання цінами, але хоча подібні випадки викривлення роботи вітчизняних товарних бірж трапляються досить часто.

Після прийняття Закону України „Про товарні біржі” вже минуло більше 16 років, проте біржовий ринок не набув належного розвитку. Постає необхідність аналізу тенденцій і проблем розвитку біржового ринку та виявлення шляхів підвищення його ролі у формуванні ціни на продукцію сільського господарства.

Таким чином, механізм біржової торгівлі дозволяє державі вирішувати завдання регулювання ціноутворення, збалансованості попиту і пропозиції, а безпосереднім постачальникам і споживачам дає можливість страхувати (хеджувати) ризики коливання цін на сільгосптовари, а також знижувати витрати на посередників.

Але хто виступить проти «тіньових» схем? Чи готова Україна до введення інституту товарних бірж? В чому полягатиме новий етап розвитку біржових структур України в умовах недосконалої аграрної політики та світової фінансової кризи? Чи відбудуться різкі коливання та значні зростання цін на продукцію сільського господарства на вітчизняному та світових ринках? Спроби відповісти на дані питання викладемо в третьому розділі дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1

1. Товарна біржа є важливою складовою економіки країни, оскільки вона дозволяє виявити реальну ціну на товари і сировину, надає можливість постачальникам і покупцям товарів страхуватися від ризиків. Ціни на товари і сировину на товарній біржі дуже мінливі через величезну кількість чинників, що впливають на них. Головна проблема розвитку біржового аграрного ринку України заключається в великій кількості товарних бірж, які не виконують своїх основних функцій.

2. Біржовий сільськогосподарський ринок структурно охоплює виробників та споживачів сільгосппродукції, банки, підприємства сервісного обслуговування, брокерські контори, біржі різних рівнів, агроторгові дома, органи державної влади. Головними причинами повільного розвитку бірж та біржового ринку в Україні є: відсутність цілісної політики держави у питанні становлення біржового ринку; кризовий стан виробничих сфер національної економіки; неефективність механізму державного регулювання взаємодії фінансових, виробничих і комерційних структур; відсутність інформаційно-консультативних і навчальних програм з теорії та практики біржової діяльності. Сучасна товарна біржа – це ринок строкових контрактів, але вітчизняний біржовий ринок сільськогосподарської продукції лише на стадії вступу до ринку строкових контрактів.

3. Товарна біржа за своєю сутністю є елементом ринкової економіки, який формує ринок оптової торгівлі. При аналізі біржу обов'язково потрібно розглядати в трьох напрямках: як організаційну, економічну та юридичну категорію. Біржовий ринок сільськогосподарської продукції необхідно виділити в окремий сегмент біржової діяльності. Біржовим ринком сільськогосподарської продукції слід вважати систему біржових інституцій, які формують взаємовигідні зв'язки між окремими ринками сільськогосподарської та агропромислової продукції і продовольчим ринком, сприяючи вільному процесу ринкового товарообміну продукції сільського господарства, його прозорості, стабільності, детінізації та забезпечуючи максимізацію прибутків виробників аграрної продукції та мінімізацію витрат споживачів.

4. Прийняте законодавче забезпечення та зростання кількості товарних бірж в державі поки не призвело до підвищення ефективності функціонування аграрного ринку та поліпшення інфраструктури збуту продукції АПК. Для покращення ситуації доцільно посилювати повноваження Союзу аграрних бірж України, заснованого 15 жовтня 2003 року з метою підвищення ефективності біржового сільськогосподарського ринку й підтримки інтересів своїх Членів.

5. Становлення біржового ринку в Україні має велику низку проблем, але на даний час всі ці проблеми лише загострились, за рахунок впливу світової фінансової кризи. Тому доцільне формування дієвого цінового механізму АПК. Ціноутворення є одним з ключових елементів ринкової економіки. Одним з найбільших недоліків ціноутворення є те, що існуюча практика не забезпечує еквівалентності обміну і підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на належному рівні. Біржова торгівля дозволяє визначити реальну ціну на товар з урахуванням кон'юнктури ринку. Встановлено, що спекулятивний вплив на товарній біржі носить стабілізуючий характер, зокрема на ринку продукції сільського господарства, який залежить від факторів сезонності та врожайності.

6. Забезпечення розвитку АПК вимагає розвитку біржової торгівлі та збільшення обсягів продажу сільськогосподарської продукції через товарні біржі за умови теоретичного обґрунтування та широкого використання сучасної загальної методики. Дослідження кон'юнктури цін передбачає здійснення наступних видів аналізу діяльності товарних бірж: ретроспективного – огляду функціонування біржового ринку та рівень цін в минулому; оперативного – поточної оцінки стану цін товарних бірж; перспективного – прогнозування розвитку біржового ринку та рівня цін на сільськогосподарську продукцію; тематичного – аналізу обраного напрямку розвитку товарних бірж сільськогосподарської продукції; системного – визначення впливу економічних і соціальних чинників на розвиток біржового ринку та рівень цін; обов'язкового, чиї результати повинні обов'язково враховуватися при прийнятті рішень щодо розвитку ринку товарних бірж; рекомендованого, чиї результати не є обов'язковими, а можуть бути враховані під час прийняття рішень. Для одержання комплексних результатів необхідні змістовно поставлені цілі і завдання, зорієнтовані на зміну внутрішнього біржового ринку таким чином, щоб він був більш співставним зі світовими біржовими зразками.

Розділ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Основні організаційно-правові передумови розвитку товарних бірж на сучасному етапі

В умовах підвищення інфляції в українській економіці питання подальшого становлення організованого товарного ринку продукції сільського господарства набуває все більшої актуальності. У всіх економічно розвинених країнах ринкова ціна на базові сільськогосподарські товари визначається в ході біржових торгів, оскільки даний механізм ціноутворення є найбільш прозорим і об'єктивним. Український біржовий товарний ринок в даний час, навіть після 18 років свого самостійного існування, знаходиться на початковій стадії свого становлення.

Особливе місце в номенклатурі інструментів біржової торгівлі займає сільськогосподарська продукція. Об'єктами біржової торгівлі є зернові (пшениця, кукурудза, ячмінь, жито, овес), масло, насіння і продукти їх переробки, продукція тваринництва (жива худоба і м'ясні продукти), текстильна сировина (бавовна, шовк, шерсть), харчові товари (цукор, кава, какао-боби), натуральний каучук, картопля тощо. Проте біржовий терміновий сільськогосподарський ринок України ще малий.

В Україні формування та діяльність системи біржового товарного ринку сільськогосподарської продукції почалися з моменту прийняття Закону України „Про товарну біржу” та видання Указу Президента України „Про заходи щодо реформування аграрних відносин” від 18 січня 1995 року. Намагання створити повноцінний біржовий ринок в Україні і через 14 років після цього поки що не можна назвати успішними. На даний час є велика кількість юридичних осіб зареєстрованих як біржі (табл. 2.1), але реально функціонуючого, жвавого біржового ринку немає. Діяльність українських товарних бірж на сьогоднішній день не відповідає меті біржового ринку: він не покриває коло операцій, що потребує товарний ринок.

Таблиця 2.1

Кількість зареєстрованих бірж в Україні по роках¹

Рік	Всього зареєстровано	Універсальні	Товарні та товарно-сировинні	Агропромислові	Фондові біржі та їх філії	Інші
1.01.92	66	22	22	4	2	10
1.01.95	91	23	24	8	14	22
1.01.96	88	19	25	9	14	21
1.01.97	191	46	54	23	24	44
1.01.98	223	46	75	25	24	53
1.01.99	300	62	111	29	27	71
1.01.00	365	88	146	28	26	77
1.01.01	386	97	157	31	27	74
1.01.02	429	113	176	32	27	81
1.01.03	459	118	201	31	27	82
1.01.04	493	119	227	34	29	84
1.01.05	458	115	244	30	19	50
1.01.06	467	114	258	29	19	47
1.01.07	479	114	272	30	18	45
1.01.08	499	118	293	30	17	41
1.04.08	461	100	284	26	17	34
1.04.2008 р. в % до загальної кількості	100,00	21,69	61,61	5,64	3,69	7,38

Але все ж таки біржовий ринок в Україні вже існує, та він потребує вдосконалення. Існуючий вітчизняний біржовий ринок потребує суттєвого вдосконалення. Насамперед це стосується кількості бірж. Початок 90-х називають „біржовим бумом”. Так, з 1992 року по 2008 рік число зареєстрованих бірж збільшилось в 7,5 разів і на початок 2008 року їх число склало 499. Більшість бірж не відповідає існуючим світовим стандартам щодо функцій, а по суті вони залишаються лише торговими посередниками. Кількість бірж треба скорочувати, в кінці 2009 року кількість товарних бірж зросла до 519.

¹ Джерело: за даними Держкомстату

Разом з тим, біржа — це ринковий елемент економіки, тому регулювання біржової торгівлі повинне здійснюватися тільки ринковими, а не адміністративними методами. Потрібно створювати споживача біржової інформації. Не зупиняючись на відомих функціях, які виконує біржа в інфраструктурі будь-якого ринку, розглянемо її як економічний суб'єкт, що діє в звичайних ринкових умовах. Слід звернути увагу на продукт, який проводить біржа, і на споживачів цього продукту.

Насамперед потрібно мати чітке уявлення про стан біржового ринку в Україні та його можливості щодо забезпечення формування прозорої цінової політики на продукцію сільського господарства. На жаль, Держкомстат не дає повної інформації про те, які біржі справді здійснюють торговельно-біржову діяльність, є лише загальні дані по структурі укладених угод на біржах за видами товарів (послуг) (табл. 2.2). Внаслідок цього втрачено інформування суб'єктів ринку, немає інформації в розрізі бірж (таку інформацію має лише САБУ) та не проводиться відкритий аналіз біржової інформації по регіонах.

В першу чергу на процес ціноутворення впливає потік інформації, який поступає з товарних бірж та з позабіржових ринків. Сільгоспвиробникам дуже потрібна інформація щодо попиту та пропозиції на аграрну продукцію, дані про ринкові ціни та котирування на товарних біржах, причому не тільки на даний період, а й на перспективу. Для формування дійсно прозорого ціноутворення на продукцію сільського господарства доцільно, щоб така інформація була доступною як в світовій мережі – Інтернет, так і в мас-медіа.

Інформаційне забезпечення являє собою загальну доступність кожного суб'єкта господарювання до інформаційних даних про стан ринку [106, с. 173]. Пропонуємо термін „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”, який являє собою загальну доступність кожного його учасника до інформаційних даних про стан сільськогосподарського біржового ринку, що так чи інакше стосуються процесу збуту продукції сільського господарства, зокрема: про суб'єктів і об'єктів ринку, операції з ними, їх законодавчо-нормативне регулювання, про ціни, попит та пропозицію на продукцію

сільського господарства, а також про ціни, які були встановлені в результаті біржових торгів чи склалися на позабіржовому організованому ринку.

Таблиця 2.2

Структура укладених угод на біржах за видами товарів (послуг)²

(млн. грн.)

	роки						
	1995	2000	2004	2005	2006	2007р.	I квартал 2008р.
Всього	544	3544,9	15673,8	18962,1	24406	28092,9	6702,8
Метал і металопродукція	0,5	4,9	135,8	116,4	5,6	8,7	0,5
Ліс і лісоматеріали	0,3	0,7	3	35,7	27,7	701,8	231,1
Папір	0,1	0	-	-
Будівельні матеріали	0,1	3,6	-	-
Кабельна продукція	0	-	-	-
Паливо	2,8	290,6	2301,2	2517,9	8479,2	9343,4	2991,8
вугілля	1,7	1,5	9,1	0	24	0,4	155,8
бензин	0,5	0,5	52,8	395,1	0,6	7,2	0,0
нафта	...	2,7	1954,1	1329,1	7183,5	7884,8	2360,0
Непродовольчі товари	0,7	2,6	40,1	6,5	1,3	5,5	1,6
Сільськогосподар- ська продукція	220,8	989,7	9098,4	10568,2	11905,2	9596,8	2229,3
Продукти харчування	5,3	62,8	376,3	416,1	754,3	1228,5	219,6
Хімічна продукція	0	124,9	0,7	0,9	9	0,3	0,0
Цінні папери	5,5	1382,9	2394,9	1937,3	1092,7	2032,9	525,6
Послуги	0,3	28,9	67,8	65,7	55,3	42,1	-
Нерухомість	257,5	380,9	255,5	694,5	457,6	343,0	146,0
Земельні ділянки	0,1	0,3	4	9,4	8,1	1025,2	7,2
Кредитні ресурси	0,9	-	0,1	-	-	-	-
Валюта (у перера- хунку на гривні)	-	0,3	-	-
Інші види	7,8	69,5	608,8	2225,6	300,3	3185,6	259,3

Формування такої доступності повинне відбуватись через створення та розвиток інформаційної інфраструктури сільськогосподарського біржового ринку. Інформаційна інфраструктура біржового ринку включає такі елементи:

- організаційні структури, що забезпечують формування, функціонування і розвиток інформаційного простору;

² Джерело: за даними Держкомстату

- інформаційно-телекомунікаційні структури – територіально розподілені державні й корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі і системи спеціального призначення і загального користування (систематизовані бази даних);
- системи засобів масової інформації;
- інформаційні технології тощо [106, с. 173].

Як свідчать дані (табл.2.2., рис.2.1), у процесі розвитку української біржової торгівлі спостерігається позитивна тенденція до зменшення відсотка так названих “не біржових” товарів і збільшення частки сільськогосподарської продукції у загальних обсягах біржової торгівлі. Так, наприклад, якщо у 1991 р. частка сільськогосподарської продукції у структурі укладених біржових угод складала шість відсотків, то на початку 2008 р. цей показник становив 33,26 відсотків або 2229,3 млн.грн. Найбільшу питому вагу сільськогосподарська продукція мала в 2002 і 2003 рр. відповідно 68,55 % або 6526,1 млн.грн. і 66,53 % або 8477,5 млн.грн.

На даний час вітчизняний АПК обслуговують 26 агропромислових бірж, які акредитовані Міністерством аграрної політики України для надання послуг з укладання угод купівлі-продажу продукції сільського господарства для потреб на державному та регіональному рівнях, а також укладання та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів.

За даними САБУ, у 2007 р. на біржах України було проведено 91,2 тис. торгів, що на 45,4 тис. більше ніж у 2006 р., тобто майже на 50 %. Для продажу було запропоновано товарів та послуг на 42,8 млрд.грн. (32,3 млрд.грн. у 2006 р.) і було укладено 218 тис. угод на суму 28,1 млрд.грн., (у 2006 р. 138,4 тис. угод на суму 24,4 млрд.грн.). Середній обсяг одного торгу на біржах України становив 308 тис.грн. проти 532,9 тис.грн. у 2006 р. У 2007 р. на товарних біржах України укладено угод з купівлі-продажу сільськогосподарської продукції на загальну суму 9,6 млрд. грн. Зазначаємо, що протягом останніх семи років кількість біржових угод на сільськогосподарську продукцію

стрімко зростає з 989,7 млн.грн. в 2000 році до 9596,8 млн.грн. в 2007 році, тобто в 9,7 раз [148].

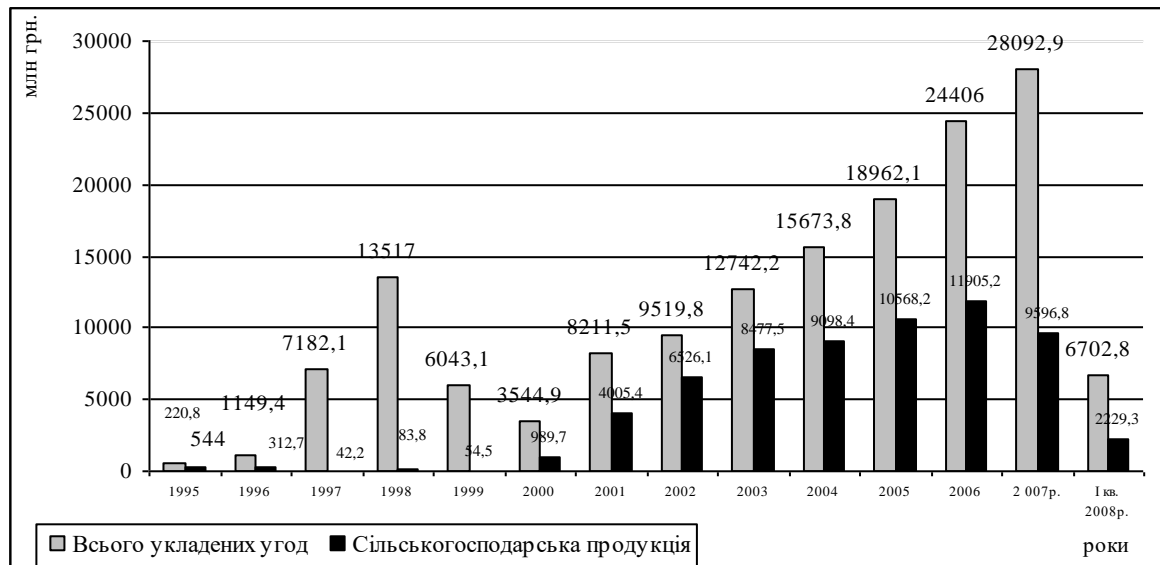


Рис.

2.1. Структура укладених угод на біржах за видами товарів (послуг)

Динаміка стала результатом дії Указу Президента України від 29.06.2000 р. “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва і розвитку ринку зерна”. Згідно п. 1.6 даного Указу, з метою створення прозорого ринку зерна та можливості контролю за товарними потоками і ціновою ситуацією в цілому експорт зерна здійснюється лише за експортними контрактами, укладеними та зареєстрованими на акредитованих для таких операцій біржах [196]. Але все ж таки, зазначене швидке зростання кількості біржових угод на сільськогосподарську продукцію забезпечено не ринковим коливанням попиту і пропозиції, а штучною реєстрацією біржових угод, які фактично вже були укладені на позабіржовому ринку, без проведення біржових торгів. Найбільший обсяг угод було укладено або, реально тільки зареєстровано на товарно-сировинних і товарних біржах (46,9 %), агропромислових (25,2 %) та фондових біржах і їхніх філіях (21 %) (табл. 2.3) [148].

Таблиця 2.3

Результати діяльності найбільших бірж України у 2007 році³

	Обсяги укладених угод		Кількість укладених угод	Середня вартість укладених угод, тис.грн.
	млн.грн.	у % до підсумку		
Всього	28092,9	100	218058	128,8
з них				
Українська міжбанківська валютна біржа	4460,1	15,9	1685	2646,9
Українська фондова біржа	4026,5	14,3	1265	3183,0
Київська агропромислова біржа	3644,3	13,0	3100	1175,6
Придніпровська товарна біржа	2649,1	9,4	560	4730,5
ТБ "Українська ф'ючерсна біржа	2145,8	7,6	302	7105,3

Коефіцієнт ліквідності укладених угод (співвідношення обсягів укладених угод до обсягів пропозицій) у 2007 р. на біржах країни становив 65,6 %. Найліквіднішими були торги, проведені на спеціалізованій біржі та біржах нерухомості (100 %), агропромислових (98 %) та універсальних (91,1 %) біржах. У 2007 р. зменшився коефіцієнт ліквідності укладених угод на товарно-сировинних і товарних біржах та становив 73 % проти 83,4 % у 2006 р., на фондових біржах та їхніх філіях - 38,3 % проти 47,7 % у 2006 р. [148].

У структурі укладених угод з сільськогосподарської продукції порівняно з 2006 р. відбулися зміни. У 2007 р. угоди з пшениці становили 32,9 % угод з сільгосппродукції, тоді як у 2006 р. - 16,2 %, ячменю фуражного – 13 % (у 2006 р. - 32,8 %), ріпаку - 19,3 % (у 2006 р. - 6,2 %), насіння соняшнику - 8,2 % (у 2006р. - 3,2 %) [32].

В таблиці 2.4. наведено рейтинг Акредитованих Міністерством аграрної політики України товарних бірж за вартістю укладених угод на сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки та продовольство (усі види угод та бази поставок) у 2008 році, станом на 01 жовтня 2008 року.

Таблиця 2.4

³ Статистичні дані офіційного сайту - Союзу аграрних бірж України – <http://www.sabu.org.ua>

Рейтинг Акредитованих Міністерством аграрної політики України
товарних бірж станом на 01 жовтня 2008 року

Міс-це	Найменування бірж	Питома вага у загальній вартості, %
1	Українська універсальна біржа (м. Полтава)	22,91
2	Товарна біржа "Українська ф'ючерсна біржа" (м. Київ)	21,21
3	Чорноморська товарна біржа АПК (м. Миколаїв)	17,88
4	Київська агропромислова біржа "Київагропромбіржа" (м. Київ)	12,83
5	Українська універсальна біржа "Капітал" (м. Київ)	12,09
6	Товарна біржа "Катеринославська" (м. Дніпропетровськ)	2,43
7	Придніпровська товарна біржа (м. Дніпропетровськ)	1,41
8	Одеська товарна біржа (м. Одеса)	0,99
9	Чернігівська обласна агропромислова біржа (м. Чернігів)	0,90
10	Товарна біржа "Аграрна біржа" (м. Херсон)	0,86
11	Донецька товарна біржа (м. Донецьк)	0,81
12	Запорізька товарна біржа "Гілея"	0,45
13	Вінницька товарна універсальна біржа (м. Вінниця)	0,41
14	Товарна біржа АПК центральних областей України (Черкаси)	0,36
15	Харківська товарна біржа (м. Харків)	0,35
16	Інші акредитовані біржі	4,11
	Всього	100

За даними САБУ всього через український біржовий ринок у 2007/08 маркетингових роках за внутрішніми та експортними угодами станом на 22 лютого 2008 року реалізовано 4,108 млн. Тонн зернових та олійних культур, у тому числі за спотовими угодами – 3,170 млн. тонн та форвардними угодами – 0,938 млн. тонн. При цьому для подальшого експорту на біржовому ринку укладено угод купівлі-продажу на 2,279 млн. тонн зернових та олійних культур, з яких 1,341 млн. тонн – за спотовими угодами та 0,938 млн. тонн за форвардними угодами (табл. 2.5).

Перед тим, як дати характеристику цін, які склалися на товарних біржах України, слід зазначити, що питанням ціноутворення на сировинні товари останнім часом і в Україні, і в світі приділяється особлива увага. В ринковій економіці загальноновизнаним і найбільш об'єктивним механізмом визначення справедливих цін є біржова торгівля.

Таблиця 2.5

Обсяги торгівлі зерновими та олійними культурами на біржовому ринку України
станом на 22 лютого 2008 року, тонн⁴

	Обсяг укладених угод з урожаєм 2007 року, тонн					
	Всього	Відхилення до урожаю 2006 р.	в тому числі:			
			за внутрішніми угодами	Відхилення до урожаю 2006 р.	за експортними угодами	Відхилення до урожаю 2006 р.
РАЗОМ зернові і олійні культури,	4108969	-7714934	1829548	+925513	2279421	-8640447
в тому числі:						
Всього зернові культури,	2995585	-7404722	1819497	+950358	1176088	-8355080
в тому числі:						
Зернові продовольчі культури	1925908	-1410284	1783896	+1165360	142012	-2575644
з них:						
Пшениця продовольча	1801188	-1464083	1752284	+1148105	48904	-2612188
Жито	29800	+14079	26800	+13219	3000	+860
Овес	26195	+25471	50	-36	26145	+25507
Гречка	306	-158	0	-150	306	-8
Просо	13595	+11089	0	-82	13595	+11171
Рис	4736	+4591	4736	+4736	0	-145
Ячмінь пивоварний	11000	+1889	0	-277	11000	+2166
Зерноsumіш	0	-2662	0	0	0	-2662
Тритікале	18976	+18976	26	+26	18950	+18950
Сорго	20112	-19476	0	-181	20112	-19295
Зернобобові культури	40172	-116186	10000	+9174	30172	-125360
з НИХ						
Горох	38709	-116235	10000	+9174	28709	-125409
Квасоля	0	-113	0	0	0	-113
Нут	446	+151	0	0	446	+151
Вика	1017	+11	0	0	1017	+11
Зернофуражні культури	1029505	-5878252	25601	-224176	1003904	-5654076
з них:						
Пшениця фуражна	180207	-870610	24632	-27901	155575	-842709
Кукурудза	319216	-1198905	517	-98679	318699	-1100226
Ячмінь	530082	-3808737	452	-97596	529630	-3711141
Олійні культури	1113384	-310212	10051	-24845	1103333	-285367
з них:						
Насіння соняшнику	114472	-414948	9494	+270	104978	-415218
Ріпак	827328	+313150	360	-18483	826968	+331633
Соя	166301	-163596	197	-6383	166104	-157213
Насіння гірчиці	2581	-6516	0	-81	2581	-6435
Насіння льону	2702	-38302	0	-168	2702	-38134

⁴ Статистичні дані офіційного сайту - Союзу аграрних бірж України – <http://www.sabu.org.ua>

Для досягнення цілей, що стоять перед біржовими товарними ринками, надзвичайно важливо реалізувати завдання щодо створення об'єктивної системи ціноутворення в країні; прозорої бази оподаткування; механізму регулювання діяльності монополій для виробників / споживачів продукції; можливості хеджування цінових ризиків; можливість планування руху грошових коштів; формування гнучкішої збутової політики для спекулянтів.

Оскільки Україна має великий земельний ресурс, який є заставою родючості сільськогосподарських культур, для стабілізації економічного становища в умовах коливання цін необхідно мати власний індикатор ціноутворення на продукцію сільського господарства, тим більше на такий важливий продукт харчування, як зерно.

Упродовж 2007-2008 років середні біржові ціни на зернові продукти, як на українських так і на світових біржах, значно коливалися (рис. 2.2).

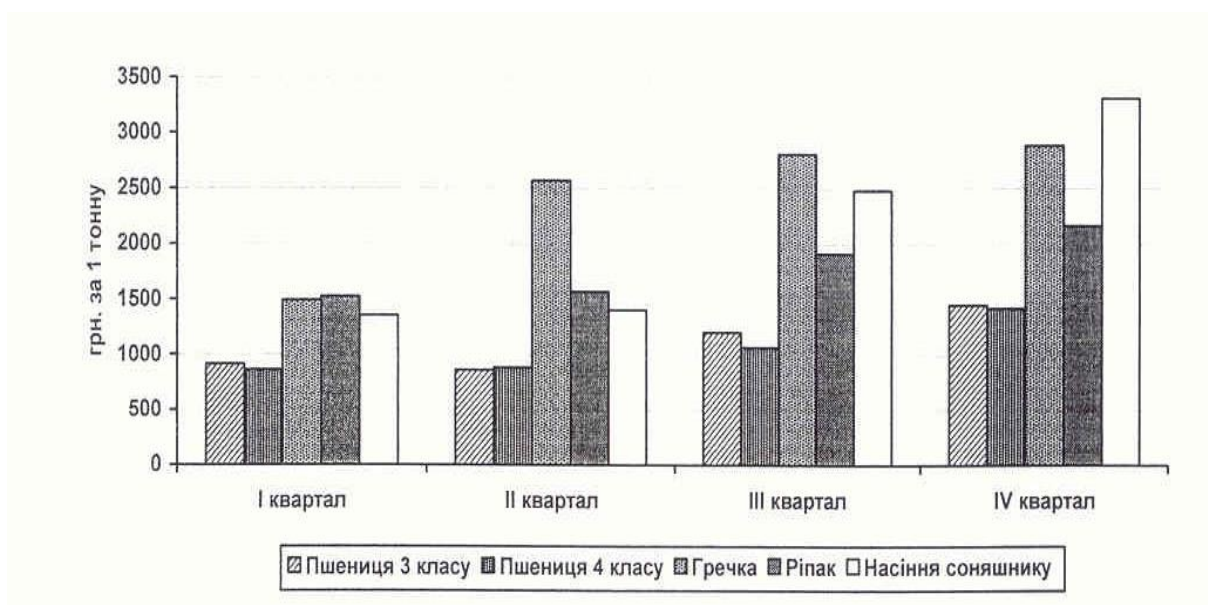


Рис. 2.2. Середні ціни на основні зернові культури на біржах України у 2007 рік

Так, середня ціна пшениці 3 класу, зросла з 914 грн. у I кварталі до 1450 грн. у IV, на гречку - з 1490 грн. у I кварталі до 2887 грн. у IV кварталі, на насіння соняшнику - з 1354 грн. у I кварталі до 3313 грн. у IV кварталі.

Вочевидь, значний вплив на ріст ціни має підвищення цін на світовому ринку. Так, в лютому 2008 року ціна на зерно на умовах FOB в портах країн-виробників перевищила 850 дол. США при відвантаженні продовольчої пшениці 3 класу з портів Тихого океану (Канада і США) [148].

На Чикагській товарній біржі в першій половині лютого березневі котирування на продовольчу пшеницю збільшились на 10,66 USD/тон. і становили 380,66 USD/тонна (збільшення на 8,23 USD/тон.), табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Ф'ючерсні ціни на продовольчу пшеницю на деяких біржах світу⁵

Місяць	19.02.2008		12.02.2008		06.11.07	Зміна	
	USD/тонна	УЕ*	USD/тонна	УЕ*	USD/тонна	USD/тонна	УЕ*
Чикагська товарна біржа (CBOT), Usc/bu							
Березень	380,66	1036	370	1007	301,44	+10,66	+29
Травень	384,85	1047,4	376,62	1025	292,11	+8,23	+22
Липень	352,59	959,6	341,71	930		+10,88	+29,6
Будапештська фондова біржа (BSE), HUF / MT							
Березень	362,7	65200	366,26	67000	337,16	-3,56	-1800
Травень	369,93	66500	372,27	68100	349,73	-2,34	-1600
Сепень	280,37	50400	280,43	51300		-0,06	-900
Французька біржа EURONEXT (Париж), EUR/ MT							
Березень	391,02	266,75	384,32	264,5	333,14	+6,7	+2,25
Травень	391,39	267	382,87	263,5	333,14	+8,52	+3,5
Сепень	344,48	235	327,29	225,25		+17,19	+9,75

*УЕ — в національній валюті за 1 тонну, за виключенням CBOT

Біржова торгівля України впродовж 2007р. представлена, в основному, спотовим ринком (укладання угод на реальний товар з негайною поставкою [33, с. 18]. На умовах спотових операцій було укладено 88,2 % усіх біржових угод. У структурі спотових угод переважну більшість становили угоди з палива (37,8 %), на угоди з сільгосппродукції припадало 29,5 %, цінних паперів - 8,2 %.

⁵ Дані сайту «Агро перспектива» - <http://www.agroperspectiva.com/ru/analytics/2054>

Форвардні контракти (угоди на реальний товар з відстроченою поставкою) становили 11,8 %. Найбільша частка їх припадала на угоди з сільськогосподарської продукції (69,4 %), продуктів харчування (28,1 %) [32].

Для того, щоб мати найбільш повне уявлення про ситуацію, що склалася в біржовій торгівлі продукцією сільського господарства нашої країни, доцільно дати характеристику діяльності бірж в окремому регіоні, а саме Черкащини. Вибір даного регіону обумовлено тим, що це аграрний регіон, який славиться родючістю своїх земель, високою урожайністю та збором сільськогосподарських культур. Оскільки більша частина біржових угод укладається на київських та дніпропетровських товарних біржах, треба визначити місце товарних бірж Черкаської області у загальному списку товарних бірж країни та знайти причину малих обсягів продажу сільськогосподарської продукції через товарні біржі області, яка посідає одне з перших місць агропромислового комплексу України (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Урожайність зернових та зернобобових культур по Україні та Черкаській області, у ц/га⁶

Рік	В цілому по Україні	Черкаська область	% Черкаської області до України
1995	24,3	29,8	122,6%
1996	19,6	26,5	135,2%
1997	24,5	29,5	120,4%
1998	20,8	26,8	128,8%
1999	19,7	20,5	104,0%
2000	19,4	27,2	140,2%
2001	27,1	32,9	121,4%
2002	27,3	32,5	119,0%
2003	18,2	23,6	129,6%
2004	28,3	34,9	123,3%
2005	26	33,8	130,0%
2006	24,1	32,4	134,4%

⁶ Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

2007	21,8	28,7	131,6%
------	------	------	--------

Всього на території Черкаської області на 1 квітня 2008 року зареєстровано 17 бірж, із них діючих 11. Товарна біржа агропромислового комплексу центральних областей України (ТБ АПК ЦО України) є однією з найпотужніших бірж регіону. Особливу увагу слід приділити тому, що дана біржа на території області є єдиною, що укладає угоди на продаж зернових культур.

ТБ АПК ЦО України була заснована 8 травня 1996 року. Вона спеціалізується на торгівлі сільськогосподарською продукцією, в першу чергу – зерновими, адже розташована в регіоні їх виробництва. Питома вага угод на сільськогосподарську продукцію складає більше 95 % їх загальної вартості. Біржа уповноважена реєструвати експортні контракти на зернову продукцію.

Організаційно ТБ АПК ЦО України є об'єднанням виробників і продавців з метою проведення торгових операцій. В даний час має 42 члена біржі, які беруть участь в торгах безпосередньо або через створені ними брокерські контори (фірми). ТБ АПК ЦО України проводить торги на принципах публічності і рівноправності. Укладені на біржі угоди не потребують нотаріального засвідчення і є обов'язковими для виконання їх сторонами при внутрішніх і зовнішньоекономічних взаємовідносинах. Учасники торгів користуються різноманітними послугами біржі: інформаційними, консультативними тощо. ТБ АПК ЦО України бере участь в реформуванні національної економіки, приватизаційних процесах, становленні ринкових відносин. Її спеціалістами проводяться приватизаційні аукціони та торги по продажу основних фондів, які є державною власністю. Комп'ютерне супроводження процесу торгів, кваліфіковані спеціалісти, стандартизація умов і точне виконання правил зводить до мінімуму втрати часу для укладання угоди. ТБ АПК ЦО України є членом національної асоціації бірж України і на протязі всього часу свого існування відкрита для співробітництва з усіма, хто

зацікавлений в цивілізованій, гарантованій торгівлі всіх учасників, а також об'єктивного формування рівня цін [10].

За даними табл. 2.8 кількість членів біржі на протязі 5 років майже не змінюється і коливається від 64 до 66, лише в 2006 році кількість членів бірж зменшилась до 52, що на 14 одиниць менше, ніж у 2007 році. Зазначимо, що збільшення кількості членів бірж в 2007 році відбулося за рахунок збільшення брокерських місць до 21. Статутний капітал в більшості сформовано за рахунок коштів недержавних підприємств, з 2003 по 2005 роки відсоток від суми статутного капіталу, утвореного підприємствами державної форми власності, складає 13,45%. Найбільша кількість проведених торгів на товарних біржах Черкаської області була в 2005 році і складала 734 одиниці, що майже в 1,9 раза більше середньої кількості проведених торгів за рік по періоду, який аналізується. Але, по даним табл. 2.8, кількість проведених торгів не є показником для збільшення суми доходу по відсотках від угод. З рис. 2.3 чітко прослідковується, що в 2004 році кількість проведених торгів є найменшою і складає 179 одиниць, що є в 4,1 раза меншою, ніж у 2005 році, але сума доходу по відсотках від угод складає 766140,0 грн., що є в 1,63 раза більшою, ніж у 2005 році.

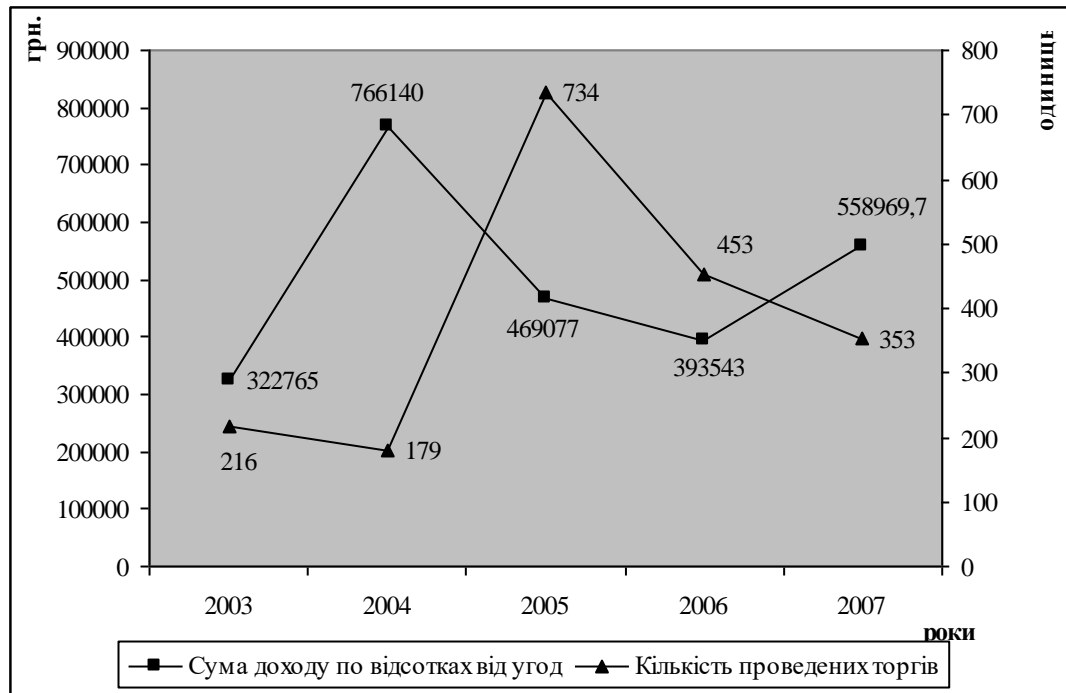


Рис. 2.3. Сума доходу по відсотках від угод та кількість проведених торгів на товарних біржах Черкаського регіону.

Таблиця 2.8

Зведені показники діяльності товарних бірж Черкаської області (за період 2003-2007рр.)⁷

Показники	Одиниця виміру	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік
1	2	3	4	5	6	7
Статутний капітал на кінець звітного періоду	грн.	226427,0	223187,0	254360,0	281260,0	369760,0
у тому числі:						
-державні підприємства	грн.	30000,0	30000,0	30000,0	-	-
-недержавні підприємства	грн.	196427,0	193187,0	224360,0	281260,0	369760
Кількість членів біржі на кінець звітного періоду- всього	одиниць	64	65	65	52	66
у тому числі:						
-засновники	одиниць	41	42	42	37	44
-особи, що придбали брокерське місце	одиниць	6	7	4	4	21
-резиденти України	одиниць	-	-	-	-	-
-нерезиденти України	одиниць	-	-	-	-	-
Середньооблікова чисельність штатних працівників облікового складу біржі	осіб	37	36	35	33	33

⁷ Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області

Крім того сумісники та працюючі за договорами цивільно- правового характеру	осіб	10	7	6	-	2
Фонд оплати праці працівників, врахованих по рядках	грн.	128542,0	181442,0	201258,4	204139,6	233414,6
Кількість брокерських контор (фірм), незалежних брокерів-всього	одиниць	35	36	33	29	37
Облікова чисельність брокерів, зареєстрованих на біржі та працюючих у членів біржі на кінець звітної періоду	осіб	-	15	12	3	3
Сума доходу по відсотках від угод	грн.	322765,0	766140,0	469077,0	393543,0	558969,7
Сума, що одержана від продажу брокерських місць	грн.	4276,0	8100,0	-	-	2923,0
Середній відсоток біржового збору	відсоток	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3
Відрахування в бюджет, фактично з початку року	грн.	99214,9	244258,0	103104,0	57821,5	127035,6
Вартість основних засобів на кінець звітної періоду	грн.	150876,0	94409,0	159851,9	188527,9	219371,1
Кількість товарних секцій	одиниць	-	129	102	48	70
Кількість проведених торгів	одиниць	216	179	734	453	353

Прослідкуємо, на прикладі Черкаської області, обсяги та канали реалізації продукції сільського господарства, а саме реалізації зернових культур (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Обсяги та канали реалізації зернових культур підприємствами
Черкаської області, т.⁸

Рік	Реалізовано - всього	У тому числі					
		переробним підприємствам та організаціям споживчої кооперації	на ринку	населенню через систему громадського харчування та в рахунок оплати праці	видано пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв	по іншим каналам	
1	2	3	4	5	6	7	8
1990	875384	728833	32468	113677	-	406	-
1991	696667	490882	45411	160066	-	308	-

⁸ Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області

1992	850637	488345	44494	311686	-	6112	-
1993	1131681	773966	69256	278507	-	9952	-
1994	843804	590044	57834	175648	-	20278	-
1995	663636	224326	113790	241070	-	84450	-
1996	725579	243557	147311	183689	-	151022	-
1997	708335	116305	145357	188388	-	258285	-
1998	785595	92703	194730	240735	-	257427	-
1999	659294	53669	181887	215052	-	208686	-
2000	767063	19295	322303	159224	84535	181706	-
2001	946667	21922	72992	151401	108503	591849	-
2002	1058703	25666	82115	101580	131732	717610	-
2003	628358	28915	46478	37696	70715	444554	205
2004	1030795	72918	50954	47596	123275	736052	203
2005	1372488	94442	55976	32667	127884	1061519	754
2006	1236055	88269	34978	21467	119642	971699	428
2007	824911	41715	24212	10332	98972	649680	194

Дані табл. 2.9 підтверджують той факт, що Черкащина є одним із лідерів збору зернових культур нашої країни, але не зважаючи на це, обсяги реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема зернових культур, через товарні біржі незначні.

Аналіз даних табл. 2.9 вказує на те, що обсяг реалізованих зернових культур постійно змінюється. Так, найменше значення загального обсягу реалізованих зернових культур за період 1990–2007 рр. зафіксовано у 2003 році – це 628358 тонн. Така ситуація зумовлена передусім тим, що в 2003 році по всій території України був високий рівень неврожаю зернових культур. Але вже в 2005 році Черкащина реалізує найбільший обсяг зернових за період з 1990 по 2007 рр. – 1372488 тонн. Також по даним табл. 2.9 прослідковується тенденція збільшення реалізації сільськогосподарської продукції по іншим каналам збуту, що є притаманним не тільки зерновим, але й іншим видам сільськогосподарської продукції.

Для більшої наочності відобразимо графічно інформацію про структуру зернових культур підприємствами Черкаської області в 2007 році (рис. 2.4).

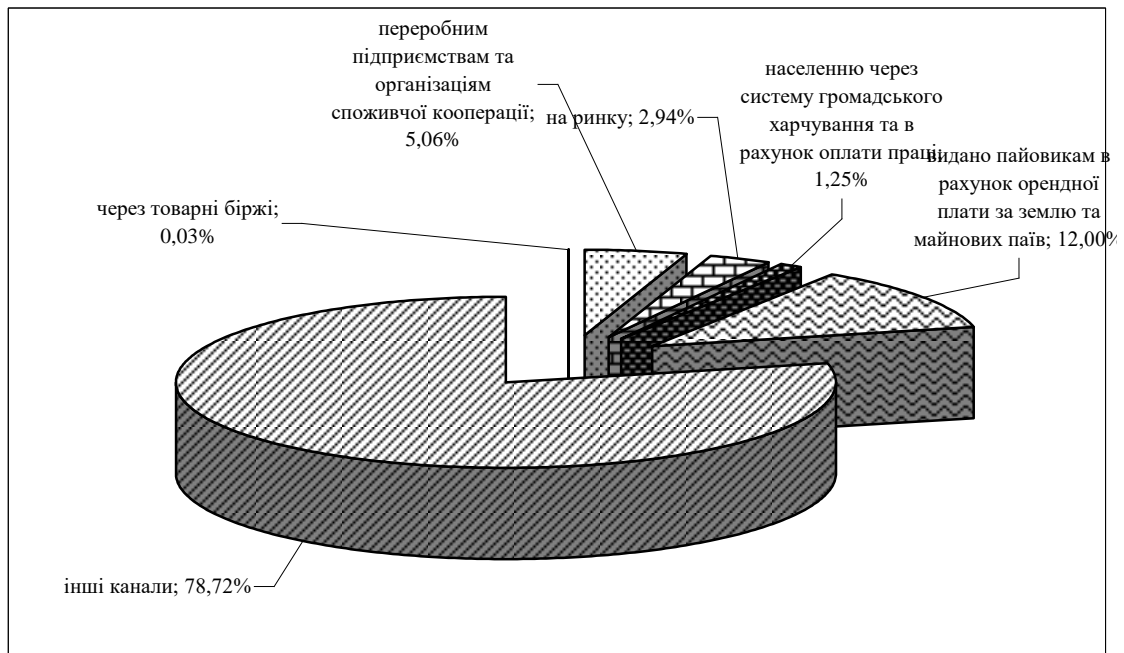


Рис. 2.4. Структура реалізації зернових культур підприємствами Черкаської області в 2007 році, %

Оскільки обсяг укладених угод на агропромислових біржах зменшився, можна зробити висновок, що між сільськогосподарськими товаровиробниками складається нездорова конкуренція, хто швидше і більше продасть за неформальними каналами збуту продукції з тіньовими схемами розрахунку, а не через товарні біржі. Більшість сільськогосподарських виробників не мають прямого доступу до ринків товарних деривативів. Причиною цього є недостатність інформації, відсутність застави, незначні обсяги продукції та обмежені можливості.

Вітчизняні трейдери не дуже зацікавлені в тому, щоб „просувати” вперед біржову торгівлю продукції сільського господарства. Адже безпосередньо в господарствах купувати можна і дешевше, а у кожного трейдера є своя система закупівель. Виходити на біржу стає вигідно тільки тоді, коли географію закупівель і коло постачальників потрібно істотно розширити. Заманити ж на біржу самих селян на даному етапі розвитку української біржової торгівлі – важко. Важко, по-перше, тому, що вони орієнтуються тільки на ціну, що встановлюється трейдерами, з якими найчастіше вже і без того робота йшла безпосередньо, по-друге, звичайно, впливає психологічний чинник, не

обізнаність і не кваліфікованість роботи з біржами. Отже, селяни явно не готові займати активну біржову позицію, самі впливати на хід подій, хоча саме так, знизу, товарна біржа як явище створювалася в кінці ХІХ століття в Америці.

По-суті селянин повинен більше всіх бути зацікавленим в роботі біржі. Для нього найважливіше, щоб коливання кон'юнктури ринку продукції сільського господарства були не значні, помірні та передбачувані. Професійні трейдери від цих коливань залежать менше, оскільки, по-перше, краще уміють на них заробляти, по-друге, самі часто їх провокують.

Біржові торги потрібні не тільки виробникам, але і переробникам продукції сільського господарства. А це означає, що якщо біржа повноцінно виконуватиме свої функції, вона зможе безпосередньо впливати на цінову ситуацію для продукції сільського господарства. Регулювати ціни на них сьогодні дуже складно, внаслідок чого значимість появи в цій сфері ринкового стабілізатора, в ролі товарної біржі, важко переоцінити.

Більшість закордонних та вітчизняних вчених виділяють ряд переваг здійснення операцій з купівлі-продажу товарів через товарну біржу [1-4; 17-25; 37-41; 53-58; 65-72]:

- товар отримується безпосередньо у виробників;
- є великий вибір різних виробників одного і того ж товару;
- завжди можна вибрати зручний регіон постачання товару;
- можливе постачання товару в будь-яких необхідних об'ємах, починаючи з певного мінімального лота для кожного виду товару;
- у разі гострої необхідності, на товарній біржі можливий вивід операцій на постачання товарів у сезон дефіциту їх пропозиції на ринку;
- біржові товари є повністю сертифікованими і відповідають всім заявленим вимогам виробників;
- зведення ризиків здійснення операцій до мінімуму за рахунок того, що товарна біржа є гарантом виконання зобов'язань контрагентів;
- прозорість здійснюваних операцій;

- наявність ціноутворення з боку товарної біржі, у формі фіксації меж коливань цін на сесію з метою виключення неконтрольованої зміни цін на товари;
- операції проходять за справедливою біржовою ціною;
- завжди є шанс зробити операцію за набагато вигіднішою ціною, в порівнянні з тою, що виставлена в заявці;
- біржова торгівля доступна для всіх охочих за наявності посередника в особі брокерської компанії.

Біржовий товарний ринок в Україні існує досить тривалий період, але за цей період часу він так і не став вагомою частиною ринкової системи країни, зокрема повноцінною частиною системи збуту сільськогосподарської продукції. Ситуація на протязі 17 років в біржовій діяльності постійно змінювалась і не завжди в правильному напрямку. Причини цього потрібно шукати в намаганнях уряду форсувати жорстку фінансову та аграрну політику, а не в корні змінювати макроекономічну ситуацію в економіці країни. Зміни на товарному ринку України відбуваються не за рахунок ринкових коливань, а за рахунок адміністративного втручання, що не є типовим для світових товарних бірж. Аналізуючи дану ситуацію, можна зробити висновки, що всі суб'єкти товарних відносин в особі державних установ, фізичних та юридичних осіб виявились не зацікавленими в розвитку та укріпленні біржової торгівлі. Представляється сумнівним успіх в біржовій сфері в умовах неефективного сільського господарства, постійної зміни цін на паливо тощо. Все це є першопричинами, а не наслідком економічної дестабілізації.

Прозорий аграрний ринок - це єдиний шлях до прогнозованої кон'юнктури, вирівнювання обсягів та цін пропозиції та попиту, подолання ажіотажного попиту, захмарних сплесків цін тощо.

Узагальнюючи результати з [1-4; 17-25; 37-41; 53-58; 65-72; 128-131; 168; 174], до основних факторів, які спричинили нестабільну ситуацію на біржовому ринку продукції сільського господарства, слід віднести відсутність:

- фінансової стійкості суб'єктів аграрного ринку;

- високий рівень інфляції;
- чіткої організації біржі як компонента ринкової економіки з усіма елементами та видами торгівлі класичної біржі;
- фінансових і страхових гарантій по здійсненню біржових операціях;
- ефективно діючої біржової інфраструктури товарних ринків та низький рівень розвитку біржової інфраструктури;
- легкодоступної інформації по котируванню цін на продукцію сільського господарства;
- безперервного потоку товарів, що не дозволяє встановити реальний біржовий курс;
- стабільного політико-економічного середовища в країні;
- дефіцит і великі процентні ставки кредитних ресурсів, значні витрати по зберіганню продукції і відсутність оборотних засобів;
- ефективного механізму регулювання вітчизняного біржового ринку товарних деривативів;
- кваліфікованих спеціалістів з біржової справи та програм їх підготовки і перепідготовки;
- необхідного рівня матеріально-технологічного забезпечення вітчизняних товарних бірж;
- чіткого гарантування виконання біржових угод.

Така ситуація ставить українських виробників сільськогосподарської продукції на щабліну неприбутковості. Аналіз вітчизняного продовольчого ринку показує, що аграрне виробництво відрізняється від зарубіжного високою нестабільністю, що приводить до різкого коливання цін на дану продукцію. Як результат – товаровиробник не в змозі оцінити ситуацію на продовольчому ринку та ціну реалізації майбутнього урожаю.

Таким чином, стан розвитку біржових структур на товарному ринку в нашій країні не можна розглядати як задовільний.

Але не всі товарні біржі України не працюють унаслідок їх відсталості або нерозвиненості. Більшість бірж в столиці та регіонів мають досить добру

інфраструктуру та перспективи розвитку. Проблеми виникають за рахунок того, що попит на біржові котирування вітчизняних товарних бірж не створений. Разом з тим, виробники і споживачі розуміють, що наявність відкритої інформації про справедливую ринкову (біржову) ціну на товар неминує приводить до точного визначення бази для відрахування податків, що робить неефективними різні стратегії по маніпулюванню відпускними і закупівельними цінами.

Загальновідомо, що українські виробники сільськогосподарської продукції в більшості випадків сприймають товарну біржу як додаткового посередника в системі збуту аграрної продукції. Навіть держава на біржах практично не торгує, що в свою чергу призводить до того, що сформована на біржових торгах ціна на сільгосппродукцію може бути піддана випадковим коливанням. Погоджуючись з думкою С.В. Майстро, слід зазначити, що держава, у першу чергу, повинна сама стати активним гравцем на біржовому аграрному ринку шляхом:

- закупівлі сільгосппродукції для державних потреб і її реалізації з державних ресурсів і державного резерву тільки через біржу;
- закупівлі й продажу сільгосппродукції для регіонального резерву й поставки до нього матеріально-технічних ресурсів тільки через біржі;
- продажу через біржовий ринок сільськогосподарської продукції й продовольства, що надходять у рахунок погашення податкової заборгованості.

Пропонуємо для більш ефективного регулювання оптового ринку сільськогосподарської продукції в цілому, закуповувати сільськогосподарську продукцію і продовольство для державних потреб та здійснювати їх реалізацію з державних ресурсів тільки через біржовий товарний ринок шляхом створення електронної системи торгів по закупівлі і продажу сільськогосподарської продукції для державних потреб в регіоні (рис. 2.5), а також здійснювати всі експортні контракти тільки через товарні біржі. Постановою Кабінету Міністрів України № 1288 від 17.08.1998 визначено механізм розрахунків під

час закупівлі сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб та їх реалізації з державних ресурсів через біржовий товарний ринок, але поки він діє неефективно.

Банк укладає з власником сільськогосподарської продукції договір постачання майбутнього урожаю. Але продаж такого товару на товарній біржі можливий за умови, якщо всі учасники торгів будуть впевнені в тому, що контракт буде укладено і всі його пункти виконано. Для більшої впевненості потрібно залучити в дану систему страхові компанії, які будуть забезпечувати контракт, від ризиків непостачання і визначатимуть величину страхових виплат.

Заслугує підтримки пропозиція Нуралієва С.У. щодо організації продажу майбутнього врожаю шляхом укладання договору на продаж контракту між банком і брокером. Останній надає у розрахункову палату державної біржі контракт на постачання товару і страховий поліс.

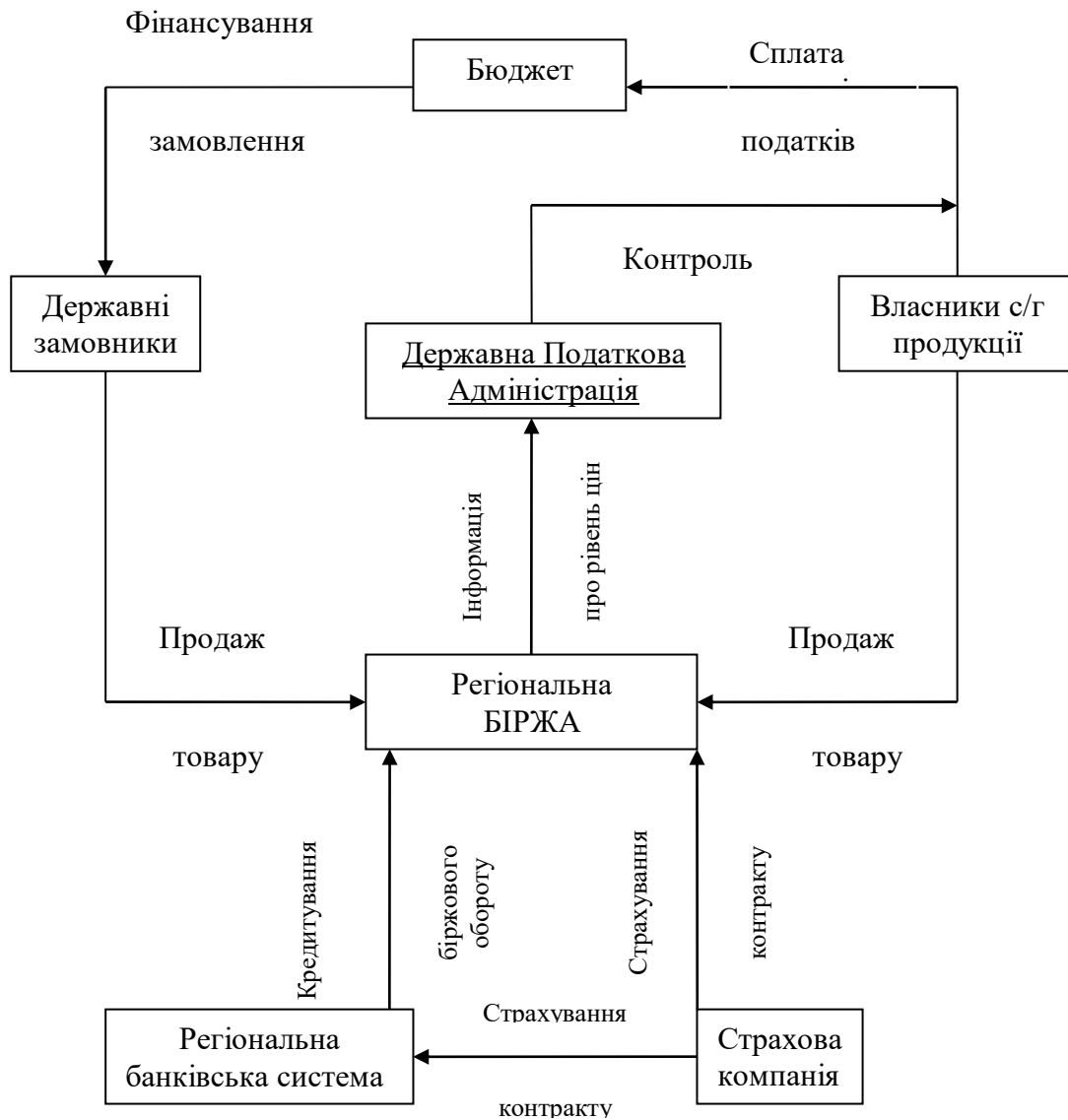


Рис. 2.5. Схема закупівлі й продажу сільськогосподарської продукції для державних потреб через регіональний біржовий товарний ринок

На підставі цих документів розрахункова палата виписує брокерові стандартні контракти майбутнього постачання товарів (стандартизовані за об'ємом сорту і термінами постачання). Брокер продає на торговому майданчику контракти майбутніх постачань товару і передає отримані гроші продавцеві-банку. Виробник в цьому випадку отримує реальні гроші за зобов'язання поставити товар майбутнього урожаю вже сьогодні, а отже, можливість самостійно розплачуватися за всі етапи його виробництва. При цьому реальність обумовлених об'ємів постачання визначається страховиком (через механізм страхових внесків). Страховик може застрахувати не весь

контракт, а лише його частину, виходячи з реальних показників конкретного господарства. Банк виділяє кредит з власних коштів (а не за рахунок державного фінансування, як це фактично відбувається). При цьому банк не заморожує свої активи, адже продає контракти на біржі й отримує відшкодування своїх витрат. Ставка ж такого кредитування може регулюватися як державою, так і ринковими механізмами. Фактично у банку різко зменшується ризик кредитування, а тому і його ставка, тобто різниця між ціною, запропонованою банком, і ціною контракту на біржі повинна бути нижче. Зникає само поняття пільгового кредитування, оскільки господарство отримує не кредит, а „живі гроші” за майбутній урожай. Крім того воно може безпосередньо укласти контракт з брокером, якщо ціна, запропонована за контракт банком, є свідомо низькою. Відбувається перетікання коштів з фінансової сфери в область реального виробництва. Детальніше це може виглядати таким чином. Покупцем контракту на біржі не обов'язково повинен бути кінцевий покупець зерна. Банк або будь-який інший інвестор може використовувати цей контракт як фінансовий інструмент: купити його сьогодні з метою продати в майбутньому по ринкових цінах. Проте покупець контракту платить реальними грошима, які зрештою опиняються біля товаровиробника. Таким чином, купуючи фінансовий інструмент, реально забезпечений постачаннями товару, в майбутньому інвестор фактично фінансує сільськогосподарське виробництво. Необхідно відзначити, що у вказаній схемі немає державного фінансування [143, с. 201]. Вона може діяти як на регіональному рівні, так і на національному, звичайно для цього обов'язково повинна діяти єдина централізована система електронних торгів.

Вказана система збуту, в свою чергу, забезпечить:

- єдині технологічні зв'язки з використанням сучасних інформаційних технологій віртуального простору, недопущення роз'єднаності органів виконавчої влади регіону в питаннях державних закупівель, що може привести до втрати економічного контролю і значних додаткових витрат;
- аналіз фінансових і товарних потоків на всіх рівнях;

- можливість проведення аналізу цін на продукцію АПК та рух матеріально-технічних ресурсів;
- здійснення моніторингу, контролю і обліку вільних і недостатніх фінансових і матеріальних ресурсів;
- контроль відрахування податків до бюджету та використанням бюджетних коштів регіонального і місцевих рівнів;
- стимулювання кредитування комерційними банками сільгоспвиробників під заставу термінових контрактів, які співпрацюють з біржею;
- створення єдиного інформаційного, економічного, фінансового і нормативного простору у сфері закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб;
- інтеграцію в міжнародні інформаційні системи закупівель сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб [76].

Тому оптова реалізація сільськогосподарської продукції через біржу є одним з найбільш ефективних механізмів повернення коштів сільськогосподарським товаровиробникам і забезпечення їх нормального функціонування в умовах недостатності фінансових ресурсів.

Україна в найближчій короткостроковій і середньостроковій перспективі навряд чи стане учасником міждержавних об'єднань типу Європейського Союзу. Самостійне позиціонування нашої країни в світовому економічному просторі вимагає сформулювати не тільки антикризову економічну політику держави, але і обов'язково побудувати реальну організацію товарного ринку, включаючи його банківські і біржові сегменти, задля протистояння майбутнім фінансовим кризам у світовому господарстві.

2.2. Кореляційно-регресійний аналіз цін продукції сільського господарства на товарних біржах

Створення аграрних бірж в Україні дало можливість спеціалізувати товарну біржу під збут сільськогосподарської продукції. Це важливий крок не

лише в розвитку української біржової торгівлі, а й в значному розвитку аграрного ринку в цілому.

Необхідність збуту продукції сільського господарства через товарні біржі в більшому обсязі, ніж це є на даному етапі розвитку біржової діяльності в Україні, є одним із найважливіших завдань найближчих років. Без вирішення даної проблеми неможливий повноцінний вихід продукції сільського господарства України на міжнародний ринок.

Збільшення обсягу збуту сільськогосподарської продукції через товарні біржі дозволить: прогнозувати ринкові ціни продукції сільського господарства для страхування цінових ризиків [17, с. 53]; інтегрувати вітчизняне сільськогосподарське виробництво в світовий простір; забезпечити прозору та стабільну взаємодію учасників товарного ринку; поліпшити товарообмін сільськогосподарських організацій з промисловими підприємствами, оздоровивши тим самим економіку регіону.

Перевагами здійснення операцій з купівлі-продажу сільськогосподарської продукції через агропромислові біржі є можливість: купити товар безпосередньо у сільсьгоспвиробника; зведення ризиків до мінімуму за рахунок того, що товарна біржа є гарантом виконання зобов'язань контрагентів; зробити операцію за набагато вигіднішою ціною, в порівнянні з ціною, виставленою в заявці [125].

Значний інтерес представляє з'ясування особливостей і тенденцій сучасного розвитку регіональних товарних бірж та специфіки формування біржових цін на продукції сільського господарства. До того ж теоретичне узагальнення історичного досвіду і сучасної міжнародної біржової практики створює необхідні передумови для виявлення основних напрямів подальшого розвитку біржових інститутів як найважливішого елементу ринкової інфраструктури в майбутньому.

Перед тим як розпочати аналіз цін продукції сільського господарства, які склалися на товарних біржах, розглянемо цінову ситуацію сільськогосподарської продукції на вітчизняному ринку (табл. 2.10, рис. 2.6).

Таблиця 2.10

Середні ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами
в Україні, грн. / т^{9,10}

Рік	зернові та зернобобові культури	насіння соняшнику	цукрові буряки	картопля	овочі		худоба та птиця (у живій вазі)	молоко та молочні продукти	яйця, за тис.шт.
					всього	у т.ч. овочі закритою грунту			
1996	168,4	265,2	64,6	274,3	326,4	...	973,4	191,5	114,6
1997	176,1	246,4	69,8	245	352,1	...	1040,4	239,5	122,6
1998	154,2	321	68,2	273,2	333	...	1496	284,1	124,9
1999	200,4	507,6	79,2	492,4	447,8	1440,7	1767,3	360,4	141,9
2000	443,8	522,6	121,5	517,1	572,1	1871,2	2358	536,4	191,7
2001	381,3	783,2	139,1	449,8	748,9	2250,3	4175,5	603,7	210
2002	312,5	843,7	128,1	555,8	864,8	2314,3	3644	541	168,1
2003	535,1	856,5	140,3	623,3	1012,7	2524,3	3480,7	696,9	193,2
2004	453,1	1150,6	135,7	530,4	1225	2986,4	5092,7	835,3	238,3
2005	417,8	978,2	177	685,2	1462,1	3392,2	6909,9	1126,9	251,8
2006	515,2	939,1	186	1070,3	1547,4	3607,7	6307,7	1070,2	192,7
2007	833,5	1899,4	157,6	1032	1995,4	4382,6	6466,5	1660,6	274,4

Аграрне виробництво є дуже специфічною галуззю матеріального виробництва, пов'язаною з природними чинниками, великою залежністю від погодних умов, що складаються при виробництві життєво важливих видів товарів. Це, поза сумнівом, зумовлює необхідність використання державних економічних важелів, що забезпечують здійснення розширеного відтворення в сільському господарстві. Особливо необхідна підтримка сільськогосподарським товаровиробникам, яким важко самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією своєї продукції, з подоланням цінового диспаритету.

⁹ Без ПДВ, транспортних, експедиційних та накладних витрат, але з урахуванням дотацій і доплат.

¹⁰ Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

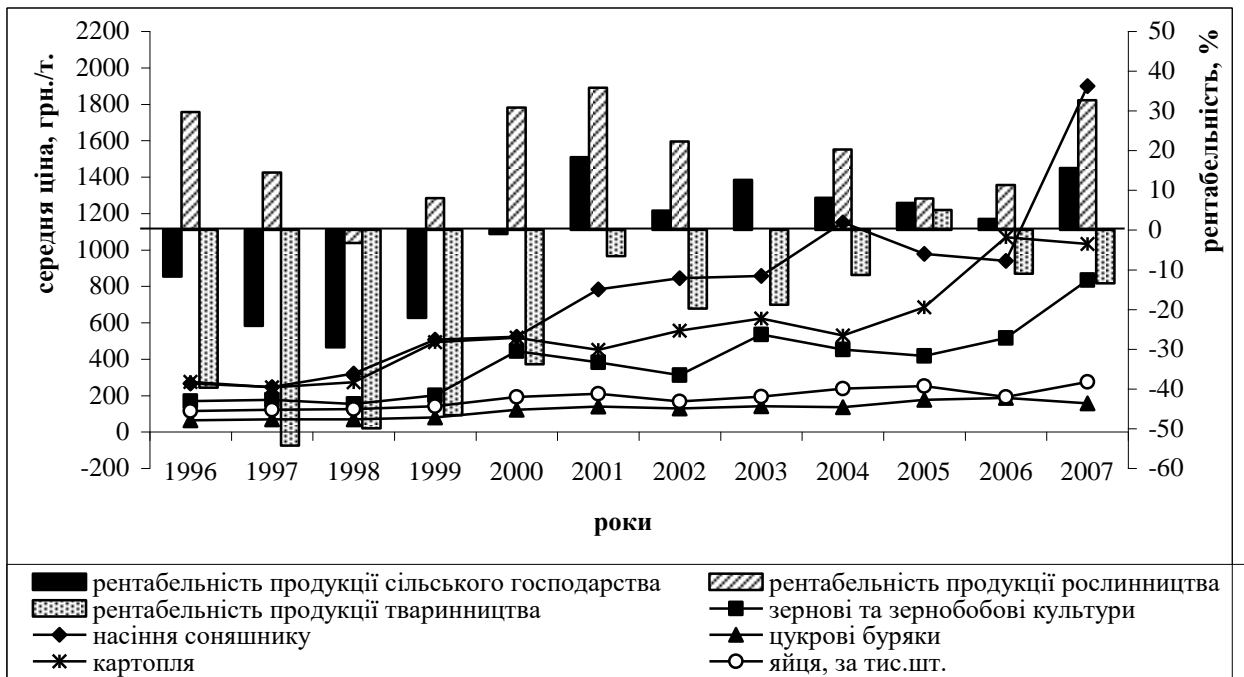


Рис. 2.6. Середні ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами та рентабельність сільськогосподарського виробництва в Україні

При аналізі цін на продукцію сільського господарства доцільно використання кореляційно-регресійного методу, адже така обробка статистичних даних відіграє велику роль в аналізі економічних процесів. У економічних дослідженнях часто вирішують задачу виявлення чинників, які визначають рівень і динаміку економічного процесу [175, с. 48].

Кореляційно-регресійний аналіз може бути використаний для виявлення сумісного впливу економічних чинників, які не піддаються кількісному вимірюванню, на показник, що вивчається [96].

В рамках нашого дослідження всі ряди біржових цін на продукцію сільського господарства - індикатори розвитку ринку – розглядаються як єдиний комплекс, що представляє в цілому ціни продукції сільського господарства на території України, що вивчається, за розглянутий період [39].

Використання можливостей сучасної обчислювальної техніки, оснащеної пакетами програм комп'ютерної обробки статистичної інформації, підтримує

оперативне вирішення завдань вивчення взаємозв'язку показників цін методами кореляційно-регресійного аналізу.

Його проведення для середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур великими і середніми сільськогосподарськими підприємствами України за 1996 – 2007 рр. здійснимо засобами програми Microsoft Excel на вихідних даних табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Вихідні дані для розрахунку регресії по реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами України за 1996 – 2007 р.р.¹¹

Роки	Середні ціни, грн. / т ¹² - у	Укладені угоди по продукції сільського господарства на біржах, (млн. грн.) – X ₁	Кількість агропромислових бірж – X ₂	Валовий збір, тис.т. – X ₃
1996	168,4	312,7	4	24571
1997	176,1	42,2	8	35472
1998	154,2	83,8	9	26471
1999	200,4	54,5	23	24581
2000	443,8	989,7	25	24459
2001	381,3	4005,4	29	39706
2002	312,5	6526,1	28	38804
2003	535,1	8477,5	31	20234
2004	453,1	9098,4	32	41809
2005	417,8	10568,2	31	38016
2006	515,2	11905,2	34	34258
2007	833,5	9596,8	30	29295

Після обробки статистичної інформації одержимо коефіцієнт детермінації 0,69. Це означає, що на середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур розглядуваними сільськогосподарськими підприємствами на 69 % впливають: сума укладених угод на товарних біржах, кількість агропромислових бірж та валовий збір даної сільськогосподарської культури. Інші фактори, що впливають на коливання цін на зернові та зернобобові, становлять 31 %.

¹¹ Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

¹² Без ПДВ, транспортних, експедиційних та накладних витрат, але з урахуванням дотацій і доплат.

На підставі цього одержано кореляційно-регресійну модель, яка виражається аналітичним рівнянням:

$$\hat{y} = 351,58 + 0,02x_1 + 7,06x_2 - 0,01x_3. \quad (2.1)$$

Коефіцієнти регресій показують, що середня ціна реалізації розглядуваними зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами становить 351,58 грн./т без урахування впливу трьох інших факторів: укладених угод на продукцію сільського господарства на біржах, кількості агропромислових бірж, валового збору зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки). Збільшення обсягу укладених угод на продукцію сільського господарства на біржах на 1 млн. грн. призведе до підвищення ціни зернових на 0,02 грн./т, при збільшенні кількості бірж на 1 одиницю ціна зростає на 7,06 грн./т, а збільшення обсягу валового збору зернових та зернобобових культур на 1 тис. т навпаки знижує ціну на 0,01 грн./т.

Аналітична обробка економічної інформації дуже важка та потребує великого обсягу різноманітних обчислень. Після переходу до ринкових відносин виникла більша потреба в розробці розробки та обґрунтуванні перспективних бізнес-планів підприємства, прогнозуванні економічних показників, у комплексній оцінці ефективності короткострокових та довгострокових управлінських рішень. Тому автоматизація аналітичних розрахунків є однією з умов перспективного розвитку економічних процесів.

Проаналізуємо тепер цінову ситуацію на товарних біржах України за період з червня 2007 року по червень 2008 року (табл. 2.12). З табл. 2.12 прослідковується поступове збільшення ціни на протязі року. Її мінімальне значення 934,01 грн./т. Було зафіксоване в червні 2007 року, а максимальне 1516,32 грн./т – в червні 2008 року, що свідчить про підвищення ціни на протязі року на 582,31 грн./т або на 162,35 %. Спочатку зазначимо, що цінова ситуація на зерновому ринку, як на світовому, так і на вітчизняному в 2007-2008 маркетинговому році, – нестабільна. Слідом за нафтовим рекордом світові товарні біржі встановили ще один – зерновий. Таке значне

подорожчання на вітчизняному ринку зумовлене сучасною тенденцією на світовому ринку зерна, а також несприятливими погодними умовами та міжнародною нормою - обмеженням експорту зерна.

Таблиця 2.12

Середньозважені біржові ціни на пшеницю м'яку 3 класу на Акредитованих товарних біржах України з 07.2007 по 07.2008р.р.(за даними САБУ) та фактори впливу

Місяць/ рік	Середньозважені біржові ціни на пшеницю м'яку 3 класу грн./т з ПДВ ¹³ – У	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) зернових та зернобобових культур, грн./т ¹⁴ – X ₁	Обсяг реалізованої пшениці м'якої 3 класу, тонн – X ₂
Червень 2007	934,01	713,4	288396,76
Липень 2007	1 060,55	723,9	180994,41
Серпень 2007	1 206,93	775	132518,92
Вересень 2007	1 365,26	806,2	149232,08
Жовтень 2007	1 461,32	823,9	162569,25
Листопад 2007	1 465,04	834,1	90334,23
Грудень 2007	1 479,17	833,5	48334,12
Лютий 2008	1 648,41	1062,1	15284,95
Березень 2008	1 454,36	1106	1011,74
Квітень 2008	1 480,00	1115,8	835
Травень 2008	1 602,01	1112,7	110000
Червень 2008	1 516,32	1114,8	86979

За допомогою програми Microsoft Excel знайдено коефіцієнт детермінації та встановлено, що середньозважені біржові ціни на пшеницю м'яку 3 класу, які склалися на Акредитованих товарних біржах України за одну тонну з ПДВ, на 68,1% формуються за рахунок середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) та обсягу реалізації пшениці на акредитованих біржах України, і на 31,9 % залежить від впливу неврахованих факторів. На підставі дослідження кількісного впливу обраних факторів одержано кореляційно-регресійну модель, яка виражається аналітичним рівнянням:

$$Y = 1069,501 + 0,49384X_1 - 0,00127X_2 \quad (2.2)$$

¹³ Експортний контракт – ПДВ обчислюється за нульовою ставкою

¹⁴ Без ПДВ, транспортних, експедиційних та накладних витрат, але з урахуванням дотацій і доплат.

Отже, середньозважена біржова ціна на пшеницю м'яку 3 класу, яка склалася на Акредитованих товарних біржах України з 07.2007 по 07.2008р.р. без врахування побічних факторів впливу, становить 1069,501 грн./т.

Згадаємо, що ціни на традиційні базові активи формуються під впливом економічних, політичних та інших локальних чинників, в більшості випадків відображаючи потреби, очікування і думки людей. Проте є ще один, невідчужимий людському впливу, важливий чинник – погодні умови. По оцінках фахівців, погода, прямо або побічно, впливає на 70 % всього світового бізнесу. Так, «втручання» метеоумов тільки в американську економіку оцінюється в 1 трильйон доларів, що тільки в 10 разів менше об'єму ВВП [116].

Впродовж всієї історії клімат земної кулі постійно змінюється. У міру розвитку цивілізаційних процесів вплив антропогенних чинників на кліматичні зміни значно посилюється. Клімат почав теплішати, почастишали випадки стихійних лих, посилюються супутні негативні чинники. При цьому більшість найважливіших галузей економіки безпосередньо або побічно залежать від примх погоди. Безумовно, найбільш чутливим до впливу кліматичних змін в агропромисловий комплекс. Рослинництво залежить від кліматичних коливань протягом всього виробничого циклу, починаючи з посівної і закінчуючи збором урожаю.

Останнім часом питанню кліматичних змін почав приділяти особливу увагу і страховий сектор. Проблема оцінки ризиків, пов'язаних із збитком від природних катаклізмів, стає все серйознішим. Для банків підвищилися ризики, пов'язані з неповерненням кредитів і позик. Втручання такого роду практично завжди приводить до несприятливих наслідків. Саме прагнення людини упорядкувати і контролювати стихію веде до розвитку термінових контрактів на погоду. Вперше операції по ф'ючерсному контракту на індекс температури були здійснені в 1999 р. на товарній біржі Чикаго [125].

Схема дій зацікавлених сільськогосподарських підприємств, використовуючи досвід західних погодних деривативів, зводиться до наступного. Якщо сільгоспідприємство поррахує, що погода влітку буде

холодніша, ніж її прогнозують "ринкові синоптики", то, щоб підстрахуватися, воно може купити ф'ючерс на біржі. Якщо температура дійсно виявиться нижчою, ніж вказано в контракті, і підприємство втратить урожай, то передбачається, що воно отримає певну кількість грошових коштів на відшкодування збитку. Якщо ж літо буде теплим, то, навпаки: ф'ючерсні гроші не повертаються, проте підприємство отримає урожай. У розвинених країнах найбільший попит мають ф'ючерси на температуру в зимовий період.

Для розвитку ринку погодних деривативів необхідно вирішити ряд таких проблем, як:

- повноцінне впровадження торгівлі на товарних біржах деривативами сільськогосподарської продукції;
- залучення нових учасників ринку шляхом організації реклами погодних контрактів і освіти населення;
- навчання фахівців маркет-мейкерів по погодних похідних, а також підвищення соціальної значимості метеопослуг;
- розвиток різних інноваційних механізмів – створення похідних цінних паперів на погоду, принципів і особливостей формування доходів по ним.

Розвиток ринків погодних контрактів має широку перспективу. Як показав світовий досвід, за 10 років формування такого ринку об'єми продажів збільшилися до 45 млрд. доларів [99]. На рис. 2.7 проаналізовано структуру погодних деривативів по галузях на світовому ринку.

Зазначимо, що глобальне потепління приводить:

- до зростання мінливості погодних характеристик і їх екстремальних значень, що, у свою чергу має наслідком зростання залежності всіх сфер життєдіяльності людини від погодних умов;
- до підвищення ліквідності на ринку деривативів на погоду, що само по собі добре, але крім того на тлі зростання ліквідності виникає передумова стандартизації контрактів.

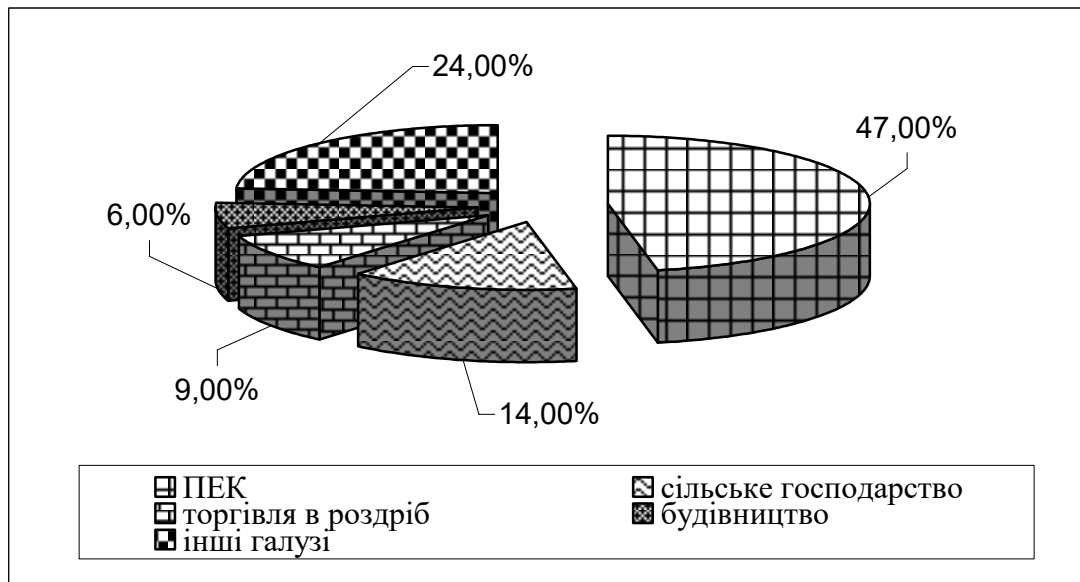


Рис. 2.7. Об'єми світових торгів погодними деривативами згідно дослідженню Price Waterhouse Coopers (2008 р.)

У зв'язку зі змінами на світових товарних ринках з'явилася необхідність впровадження нових інструментів управління ризиком, а також створення та розвитку ринкових інституцій, що формують умови для таких інструментів, здійснюють нагляд за функціонування цього ринку та підвищують його ліквідність. До таких інституцій слід зарахувати:

- 1) операторів ринку, якими може бути біржа агропромислової продукції;
- 2) клірингову палату, яка гарантує безпеку розрахунків між сторонами контрактів;
- 3) органи державної адміністрації, які формують сільськогосподарську політику держави, здійснюють регулювання і нагляд за цим ринком, а також приймають та реалізують антимонопольні рішення;
- 4) фінансові інституції, що є опосередкованим або безпосередніми учасниками ринку похідних інструментів, за допомогою яких будуються стратегії управління ризиком у цій галузі [113].

Європа і США з кожним роком нарощують об'єми операцій на ринку погодних контрактів. Але за відсутність необхідної правової бази, нерозвиненість ринку деривативів, великого ризику невиконання зобов'язань по

виробничих фінансових інструментах важко передбачити наскільки перспективний ринок похідних на погоду в Україні.

Подібні контракти могли б бути достатньо привабливі для українських виробників, зокрема для підприємств агропромислового комплексу. Річ у тому, що для хліборобів, як не парадоксально, дуже гарна погода так само негативно позначається на доходах, як і дуже погана. У останньому випадку причиною зниження доходів є низька врожайність. Якщо ж погода сприятлива і врожайність досягає рекордної величини, то, зі збільшенням пропозиції, ціни на сільськогосподарську продукцію падають. Унаслідок нееластичності попиту це знов веде до зниження загального доходу виробників.

Можливо, погодні деривативи поступово проникатимуть до України як взаємовигідні контракти між двома сільськогосподарськими одиницями. Наприклад, господарства південних областей хотіли б понизити ризик падіння доходів, викликаного зниженням цін на продукцію, тоді як господарства північної смуги побоюються зниження виручки внаслідок недостатніх об'ємів виробництва (що пов'язане з холодним літом). Ці господарства можуть укласти контракт, по якому при недостатньо теплому літі виробники сільськогосподарської продукції отримують певні суми грошей, а при сприятливій погоді виплачують. Природно, ці контракти можуть не тільки базуватися на температурі, але і включати інші, важливі з погляду конкретного учасника, показники.

Нажаль погодні опціони – далека перспектива, адже на сьогодні вітчизняних аграріїв займають питання, де узяти бензин для єдиного робочого трактора на три села.

З іншого боку, українським банкам, поза сумнівом, краще бути підкованими в області використання різних фінансових інструментів. Україна це не тільки країна ризикованого землеробства, але і взагалі ризикованого господарства. Несподіване похолодання в квітні може просто підірвати фінансову стійкість підприємства і на стільки сильно вплинути на його доходи, що цілком надійний позичальник опиниться просто не в змозі погасити

свої зобов'язання перед банком. А якщо банк працює в якомусь одному регіоні і таких постраждалих від погоди позичальників багато, то це вже загрожує банкрутством самої кредитної організації.

На сьогоднішній день найчастіше на ринку зустрічаються погодні деривативи, залежні від температури повітря. В таких угодах за базовий індекс обираються так звані температуро-дні (degree-days, SD). Під цим індексом розуміють суму відхилень (які рахуються у градусах) середньої денної температури від встановленої в угоді критичної температури, протягом узгодженого періоду часу. Розрізняють два типи відхилень: відхилення в верх (SD+) та відхилення вниз від критичної температури (SD-) [113].

Отже, погодні умови значним чином впливають на економічний успіх аграрного сектора в усьому світі. Як сезонні, так і регіональні погодні умови можуть дуже негативно співвідноситися з досяжними об'ємами урожаю. При дослідженні було виявлено, що в межах аграрного сектора існує велике різноманіття різних погодних ризиків. Так, при висадженні озимої пшениці велику небезпеку в першій фазі становлять морози, літом - значна кількість опадів, тобто температура має вирішальне значення для сільського господарства та інших галузей економіки. Проблема постає через одночасну залежність посівного матеріалу від погодних явищ. Тим самим ефективний захист урожаю є для деяких селян надзвичайно складним, адже різні види погодних проявів можуть мати великий вплив на урожай. Чи приводить в таких випадках до успіху торгівля погодними деривативами, відповісти однозначно неможливо.

Існує проблема визначення індексу з достатньо високою кореляцією для надзвичайно локальних метеорологічних ситуацій на полях. В багатьох сільських областях України у використанні немає жодних метеостанцій, які б з достатньою точністю могли б реєструвати погодні явища, що вказує на проблематику в поводженні з географічним базовим ризиком.

Не лише селяни піддаються настроям погоди, постачальники аграрної хімії також несуть значний погодний ризик. Якщо період занадто дощовий,

фунгіциди і пестициди будуть, як правило, змиті водою, що значно зменшить їх захисну дію і тому попит на такі хімікати може сильно впасти.

Подальший погодні ризик полягає у впливі погоди на популяції шкідників. Певні температурні умови гальмують розмноження і розвиток шкідників навесні, одночасно падає попит селян на засоби боротьби з цими, що скорочує товарообіги аграрних хімічних підприємств. Захист від ризиків за допомогою обумовлених температурою засобів міг би за певних обставин вберегти постачальника аграрних хімікатів від втрати обороту на основі зменшеного об'єму збуту [99].

Ще один сегмент аграрного ринку, на який впливають погодні ризики, представляють виноградари. Виноградні лози протягом усього періоду життя дуже чутливо реагують на ряд погодних умов. У фазі росту загрозою є низькі температури, мороз і недостатність сонячного світла, пізніше головною проблемою буде засуха і під час пори збирання урожаю небезпекою є тривалі періоди спеки.

Залежність від погоди стосується у цьому випадку не тільки об'єму урожаю, а і якості. Хоча погодні деривативи пропонують, в першу чергу, певний захист перед ризиками об'ємів, вони могли б також компенсувати зумовлене погодою зменшення товарообороту на основі незадовільної якості винограду. Проте знову постає питання, чи специфічний підприємницький ризик виноградаря дійсно відображається у достатній мірі.

Здається, що державна підтримка, на противагу вільній конкуренції, створює менше стимулів для впровадження стратегії захисту погодних деривативів.

Стимулювати виникнення погодних деривативів на території України може:

1. Кліматична неоднорідність території України. Залежність сільськогосподарського урожаю від кліматичних умов як взимку, так і влітку;

2. Не стабільна ситуація на продовольчому ринку та світова продовольча криза;
3. Лібералізація сільськогосподарського ринку;
4. Відсутність механізмів хеджування ризиків продукції сільського господарства [267].

Пропонуємо алгоритм використання ф'ючерсу на індекс температури:

1. Оцінити залежність фінансових результатів від коливань температури. Визначити оптимальний температурний діапазон з погляду результатів на кожен календарний місяць.
2. Порахувати розмір потенційних збитків при відхиленні температури на 1 градус нижче/вище меж цього діапазону за один день.
3. При наближенні температури (публікації достовірного прогнозу) до меж оптимального діапазону необхідно продати/купити потрібну кількість контрактів, щоб відшкодувати потенційні збитки.

Отже, ринок похідних на погоду, дозволяє компаніям, бізнес яких може бути схильний до несприятливої дії непередбачених коливань температури, особливо сільськогосподарським підприємствам, застрахуватися від такого ризику.

Виходячи з вищевикладеного, рівень цін на зерно за останні 4-5 років значно підвищився як на світовому ринку, так і на вітчизняному. Це сталося за рахунок багатьох факторів, зокрема і погодних умов. Проведемо аналіз причин такого стану.

По-перше, значними темпами росте попит на продукти харчування з боку таких великих країн-споживачів, як Китай, Індія, Пакистан. По-друге, істотне подорожчання енергоресурсів, які використовуються в сільському господарстві, також внесло свій внесок до збільшення цін на продукти харчування. По-третє, зростання вартості вуглеводнів змусило шукати альтернативні джерела енергії - біопаливо виробляється з таких сільськогосподарських культур, як кукурудза, жито, рапс тощо, що теж

спонукає до підвищення попиту, а разом з тим і цін на сільськогосподарську продукцію.

Доречно зауважити, загроза продовольчої кризи висвітлюється в засобах масової інформації вченими багатьох країн не перший рік. Вперше вона була позначена в кінці 2006 р., коли адміністрація ООН по продовольству і сільському господарству оголосила, що світові ціни на зерно і кукурудзу досягли 10-річних максимумів. Прогнози провідних банків світу на найближчих 5-10 років невтішні: швидше за все, нам доведеться забути про дешеві продукти [268].

Отже, сьогодні організований товарний ринок знаходиться у стадії розвитку, оскільки його об'єми продажу ще досить невисокі. Поки що серйозно суб'єкти підприємницької діяльності в Україні не сприймають біржовий товарний ринок, так як він не грає істотної ролі в економіці країни. Зі збільшенням об'ємів операцій роль ринку зростатиме, що приверне все більшу кількість учасників.

Біржова торгівля продукцією сільського господарства, якби мала досконалий вигляд, могла б вирішити найважливіші для економіки країни питання. В першу чергу, це б створило конкурентну, а отже, адекватнішу ринковим потребам систему ціноутворення, яка стала б певним сигналом для держави і сировинних компаній щодо розвитку сільськогосподарської галузі.

Зазначимо, що, основним споживачем біржових котирувань є держава. Саме у міністерствах і відомствах формується основний попит на біржовий продукт. І тільки потім, коли біржова інформація готова до застосування виконавчою владою при оцінці чистих активів, визначення митної вартості, закупівельній вартості по держзамовленню і т. д., підприємства вимушено починали б орієнтуватися на біржову інформацію і брати участь в біржовій торгівлі. Для формування попиту на біржовий товар у держави є всі можливості, але те, як вона ними користується, викликає відчуття, що товарні біржі не потрібні.

2.3. Нарощування та удосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільськогосподарського виробництва через товарні біржі

Потенціал України в галузі сільського господарства високий. Розвиток сільського господарства сьогодні — один з національних проєктів, який підтримує влада. Біржова торгівля товарами є важливим механізмом створення конкурентного середовища на ринку і формування ринкових цін. Використання біржових механізмів для зменшення ризику в господарській діяльності — поширена практика на міжнародному ринку продукції сільського господарства.

Безумовно, сільгоспвиробники повинні бути дуже зацікавленими в біржових торгах, оскільки за допомогою ф'ючерсного ринку зможуть застрахувати свої ризики на півроку і рік вперед. Їм достатньо стати клієнтом брокера, щоб брати участь в торгах. Як тільки система запрацює не теоретично, а практично, то клієнти на даному сегменті ринку відчутно збільшаться. Але все ж таки, деякі зернотрейдери поки що скептично дивляться на біржову торгівлю зерном, вважаючи її складним інструментом. Їх насторожує і той факт, що ця ідея народилася давно, але досягти результатів поки не вдалося. Багато хто вважає, що для подолання всіх цих перешкод доведеться докласти немало зусиль. Повинен пройти якийсь час для того, щоб учасники ринку звикли до нових інструментів ринку.

Але все ж таки українській біржовій торгівлі потрібно прагнути до досконалості, а це означає, що їй потрібно ширше впроваджувати електронну торгівлю.

На кон'юнктуру українського біржового ринку сільгосппродукції впливає ряд факторів, які визначено та представлено в табл. 2.13.

Біржа, завдяки концентрації товару, слугує місцем розподілу запасів у часі і просторі. Просторовий розподіл запасів полягає у тому, що строкова торгівля тримає товар до тих пір у "просторі", поки не з'ясується, де будуть найвищі ціни і найбільша потреба в цьому товарі. Завдання розподілу у часі полягає в

тому, щоб відразу не випускати запаси на ринок за заниженими цінами, а більш-менш, по можливості, рівномірно розподілити їх протягом року.

Таблиця 2.13

Фактори, що визначають кон'юнктуру українського
біржового товарного ринку

Фактор	Короткий опис	Вплив на українських виробників товарів
<p>1. Зовнішні фактори 1.1. Кон'юнктура біржових ринків економічно розвинених країн</p>	<p>Підвищення рівня концентрації міжнародної біржової торгівлі, що виявилось в укрупненні найуспішніших бірж та припиненні існування дрібних, а також у подальшому зростанні значення та впливу трьох центрів міжнародної біржової торгівлі — США, Європи (особливо Великобританії) та Японії, питома вага яких в обсязі біржових угод за різними оцінками становить 90—98 % [200].</p>	<p>Опосередкований вплив (виражається лише у загальних тенденціях на ринку, проте стовідсоткового відображення ситуації на світовому ринку не відбувається)</p>
<p>1.2. Кризові явища на суміжних ринках (як приклад — світова валютно-фінансова криза 2008 року)</p>	<p>Зниження попиту на експортних ринках, що співпало з погіршенням умов торгівлі для українських експортерів через ревальвацію гривні; наростання негативних очікувань суб'єктів ринку під впливом демонстраційного ефекту низки банкрутств потужних фінансових компаній провідних країн світу, біржової паніки, які посилилися ігноруванням потреб у здійсненні антикризової політики в межах України [124].</p>	<p>Значний вплив (за останні декілька років боротьба йде за ринки збуту вироблених товарів, оскільки економіка України експортує значну кількість товарів на світові ринки)</p>
<p>1.3. Вплив кон'юнктури світового ринку нафти</p>	<p>Ринки нафти та сільськогосподарський на даний період тісно пов'язані внаслідок взаємозамінності товарів, що виникла в результаті стрімкого подорожчання нафти та продуктів її переробки. З метою зменшення витрат споживачів на паливо, виготовлене з нафти, розроблено альтернативні види палива, та відбувається активна їх популяризація та заміна, зокрема слід виділити такі продукти як біо-етанол та біо-дизель, які заміняють бензин та дизельне паливо відповідно. Певним показником перспективності альтернативних джерел енергії є увага до їх розвитку з боку найбільших нафтових концернів. Їх участь у цих процесах спричинила зростання цін на ринку сільськогосподарської продукції (пшениця, рапс та інші олійні культури). Внаслідок збільшення попиту (ціни) на альтернативні продукти відбулося</p>	<p>Опосередкований вплив (виражається у загальних тенденціях на ринку, проте відображення світової ситуації в Україні відбувається з урахуванням національних факторів)</p>

	<p>зменшення попиту (ціни) на нафту та продукти їх переробки. Враховуючи, що ціна на нафту зменшилась, але контракти на купівлю альтернативного палива є більш довгостроковими (тому що прогнозувалося постійне збільшення попиту на цей товар) і також було вкладено значні кошти у розвиток альтернативних видів палива, для повернення вкладених коштів, виробники цього палива продовжують його виробляти. Зниження ціни було не суттєвим, а тому попит на сільськогосподарську продукцію залишився майже на тому ж рівні.</p>	
1.4. Вплив міжнародних організацій на світові тенденції	Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ), яка одним із своїх принципів вважає уніфікація кордонних перепон для доступу товарів на внутрішні ринки держав-членів СОТ.	Значний вплив (мити на імпорتنі товари, що надходять в країну, мають бути не нижчими ніж у СОТ)
2. Внутрішні чинники 2.1. Політичні чинники	Україна не має курсу щодо розвитку економіки, зовнішньо та внутрішньо економічної політики, функціонування українських ринків. Відсутній вплив державної політики на ринкові механізми в економіці.	Значний вплив (відсутність стимулу для розвитку галузей та окремих представників)
2.2. Участь держави на біржових ринках	Участь держави у ринкових механізмах мінімальна, хоча біржовий сегмент торгів, має безпосередній вплив на цінову ситуацію та наповнення ринку.	Основний вплив (держави на усіх ринках світу є ключовим, сильним і головним учасником, від її дій залежить загальна ситуація)
2.2. Макроекономічні параметри	Впродовж розвитку українського біржового товарного ринку спостерігається залежність цін на сільгосппродукцію від макроекономічних і галузевих коливань, відсутність на товарному ринку достатнього асортименту біржових інструментів для мобілізації біржового ринку. Існують інфраструктурні обмеження ринку.	Незначний вплив (Виробники продукції не здійснювали аналізу ситуації на ринку, мали короткострокові перспективи розвитку та не диверсифікували ризику)
2.3. Конкурентоспроможність біржового товарного ринку в порівнянні з іншими сегментами українського товарного ринку	Біржовий ринок знаходиться в стадії невизначеності розвитку через вплив ряду чинників — де і змова трейдерів, обмежене коло учасників на біржовому ринку, неможливий доступ до біржових торгів більшості виробників, відсутність гарантованого зв'язку виробників та трейдерів.	Основний вплив на розвиток такого ринкового механізму як біржова торгівля (розвиток в умовах невизначеності можливий за рахунок спільних дій всіх учасників та з максимальним врахуванням вимог учасників — організаторів торгів,

		трейдерів, виробників продукції)
2.4. Відмінність товарних позицій на ринках України від світової кон'юнктури на ринку	На ринках світу торгівля відбувається за всіма товарними позиціями, ціна формується з урахуванням попиту та пропозиції на товари, продавець товару (пропозиція) встановлює ціну. В Україні спостерігається діаметрально протилежна ситуація – ціну на ринку встановлює покупець (купує лише за тою ціною, яка влаштовує його), товарні позиції відкриваються лише за умови, коли є попит на цю продукцію, що свідчить про зарегульованість ринку в частині участі в торгах, наповненості ринків.	Значний вплив (невідповідність зовнішніх та внутрішніх ринків створює диспропорцію у розвитку економіки)

Нині товарні біржі в Україні не пов'язані зі світовим ринком, і одне з їх призначень - організація торгового обороту всередині країни, від виробника до внутрішнього споживача (трейдера). Таким чином, на біржу покладається лише організаційна роль на ринку.

В країнах з розвинутою економікою з ціллю недопущення стихійності ринку на державному рівні розроблена ціла система управління ціновою політикою. Головним заходом в цій системі є забезпечення прозорого ціноутворення на зерно через біржовий ринок шляхом створення відповідного законодавства, яке регулює процеси торгівлі, створення необхідної бази для концентрації попиту та пропозиції в просторі та часі, навіть більше встановлених лімітів коливання ціни на біржах. Наступним дієвим механізмом стали "стабілізаційні програми", направлені на рівномірне надходження зерна на ринок шляхом впровадження інтервенційних заходів.

У нас на ринку панує стихія "вільного ціноутворення", тобто утворення ціни напряму залежить від самої ситуації на ринку. В умовах тотального втручання влади в аграрний ринок торгівля ф'ючерсами просто неможлива. Досить пригадати, що місцева влада на власний розсуд вилучає зерно в аграріїв, забороняє їм вивозити продовольство за межі регіону, відбувається неочікуване (не прогнозоване) встановлення квоти на експорт зернових, заборона на вільний продаж зернових, лише через біржі. І це тільки мала

частина "вигадок" влади, здолати силу адміністративного регулювання вельми проблематично.

За весь час існування біржових торгів в Україні значна частина контрактів, укладених на біржах, стосувалась сільськогосподарської продукції (від 40 до 70 відсотків). За січень-вересень 2008 року на біржах реалізовано сільськогосподарської продукції на суму 32,2 млрд.грн. (або 66,5 відсотка від загального обсягу), частину реалізованих обсягів товарів становить продукція рослинництва – 81,5 відсотка, продукція тваринництва – 18,5 відсотка. Значну частину продукції рослинництва складає продаж зернових [188].

Біржова торгівля зерновими в Україні представлена, в основному, спотовим ринком (укладанням угод на реальний товар з негайною поставкою). Така ситуація обумовлена не впевненістю покупців у можливості реалізації продукції з відстроченою поставкою. Безпосередній вплив на поведінку суб'єктів біржової торгівлі та всього ринку має держава. В свою чергу, учасники ринку не мають чітких передумов для впевнених, прогнозованих дій на ринку.

Помилка ініціаторів й ідеологів біржового руху криється в їхньому прагненні та бажанні відправити всіх селян на біржу. Словосполучення "сільськогосподарські підприємства повинні прийти на біржу" вітчизняні аграрії сприймають буквально й не розуміють, куди та навіщо треба йти, якщо запросто можна продати вирощене зерно або майбутній урожай, сидячи в кабінеті голови агрофірми. Лише 5–10% агровиробників виходять на біржу як учасники торгів. Основна ж вигода біржі для виробника полягає в тому, щоб біржа і в нас стала індикатором ринку, а також дала можливість прорахувати, що вигідніше робити в новому сезоні.

Проведене соціальне опитування серед відвідувачів сайту „Агротрейдер” показало, що кількість відвідувачів сайту, яка цікавиться долею українського біржового ринку, невелика. А саме, в опитуванні прийняли участь 53 особи. Було задане питання: ”Чому учасники агроринка України мало користуються послугами бірж?”. Результати опитування зображені на рис. 2.8.

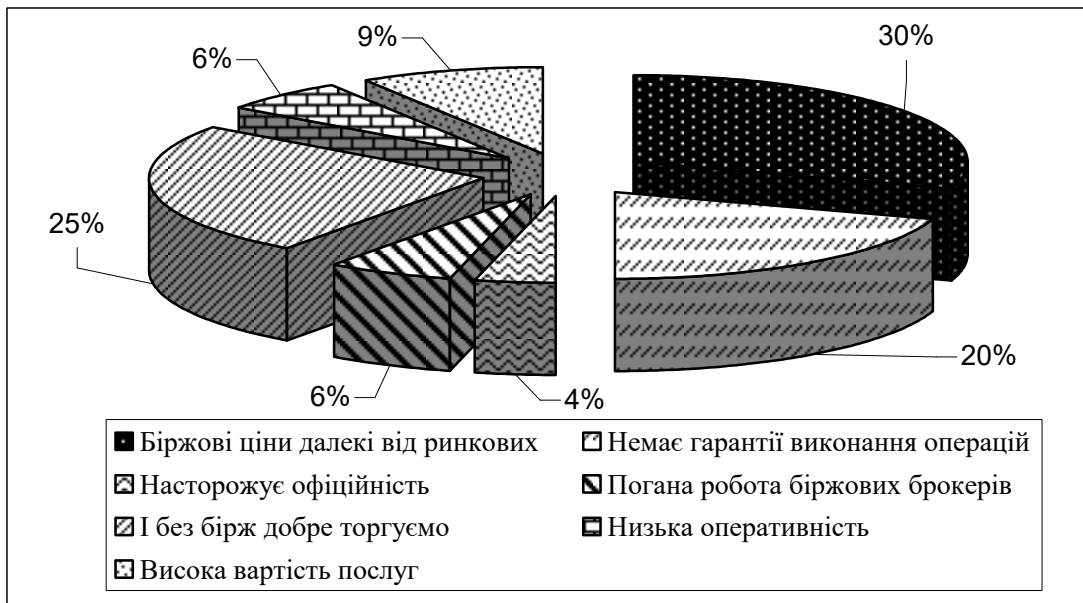


Рис. 2. 8. Розподіл відповідей відвідувачів сайту „Агротрейдер” стосовно малого користування послугами бірж

Мета створення бірж у всьому світі полягає в організації "прозорої" торгівлі на ринку та в отриманні стабільних цін і можливості впливу на їх формування інтервенційним шляхом. При цьому повинні бути врахованими інтереси виробників і споживачів, інакше вони будуть вести пошук інших способів оформлення відповідних контрактів, де держава вплинути на ринкову ситуацію не матиме змоги [249].

Для вирішення поточної ситуації необхідно вжити ряд заходів щодо:

- створення конкурентних умов для вітчизняних та іноземних трейдерів, які практично монополізували ринок зерна і диктують свої умови на цьому ринку;
- розробки і впровадження системи економічних та адміністративних заходів, направлених на зацікавленість виробників в реалізації свого зерна на відкритих біржових торгах;
- впровадження нових біржових технологій, на основі страхування цінових ризиків, гарантії виконання контрактів;
- систематичного застосування державою інтервенційних процесів на біржовому ринку, без Держкомрезерву, бо це суперечить природі ринкової економіки;

– створення експортної компанії, яка буде забезпечувати 80% експорту зерна, купуючи його лише на біржовому ринку за світовими цінами з вирахуванням рентабельності (3-5 %);

– запровадження для виробників сільськогосподарської продукції пільгового оподаткування за умови продажу 80% виробленої (задекларованої) продукції на біржовому ринку, при продажу на позабіржовому ринку виробники позбавляються таких пільг [44; 167; 116].

За останні декілька років біржова торгівля докорінних змін не зазнала. Можна відмітити як позитивний момент збільшення біржового обороту, але все це за рахунок торгівлі сільськогосподарською продукцією при одночасному скороченні обсягів торгів на фондовій біржі й нерухомості. Головним фактором збільшення обсягів стала активізація торгівлі зерном. В той час як зменшення торгівлі відбувалось лише у зв'язку з низьким валовим збором зернових (неврожай).

До того ж слід зауважити, що обсяг реалізованого на біржовому ринку зерна постійно збільшується саме за рахунок реєстрації експортних контрактів (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Обсяги зовнішньої торгівлі зерновими культурами за 2004 – 2008 роки, які були „зареєстровані” на товарних біржах України

Роки	Експорт		Імпорт	
	вартість, тис.дол. США	у % до попереднього періоду	вартість, тис.дол. США	у % до попереднього періоду
2004	844273,63	210	167001,45	31,95
2005	1384078,27	163,94	57522,18	34,44
2006	1354246,8	97,84	59483,5	103,41
2007	763729,4	56,40	86584,7	145,56
2008 (січень- жовтень)	3046867,3	404,60	134058,9	186,60

Іноземні та вітчизняні трейдери, експортуючи зерно, не хотіли і не хочуть купувати його на біржах, а самі біржі, не проявляючи принципівості з даного

питання, стали лише реєстраторами експортних контрактів. Також слід врахувати той факт, що ціна зазначена в експортних контрактах сформована не на ринку, а в безпосередній домовленості сторін контракту. Таким чином, коливання цін на зерно матиме доволі великий розмах.

Враховуючи позитивну динаміку збільшення кількості зібраного врожаю, в найближчі 5-7 років Україна за умови оптимального використання своїх земельних ресурсів, має можливість отримувати 50-65 млн.т зернових щорічно. Динаміка зменшення кількості населення дає підстави стверджувати, що збільшення споживання зерна в Україні в найближчі роки не прогнозується. Таким чином, експорт зерна може не лише не зменшитись, а і збільшитись (понад 30 млн.т).

Розглядаючи експорт зерна, необхідно врахувати також фактор того, що зерно – це сировинний ресурс, тому збільшення обсягів виробництва сировини, для експорту є хибним рішенням, і не має під собою довгострокового економічного ефекту. Відома істина, що зазвичай кінцевий продукт завжди має більшу ціну продажу, ніж сировина для виготовлення кінцевого продукту. Тому аналогічний механізм можна застосувати і до ситуації на зерновому ринку. Хоча впровадження такого механізму потребує значних фінансових ресурсів, зокрема для проведення дослідження на ринку щодо незадоволеного попиту на певні товарні групи, створення виробничої бази для переробки сировини, розроблення власних або купівля іноземних технологій для переробки зерна з виходом продукції, що відповідатиме міжнародним стандартам якості або якості, яку має бажання отримати покупець. Однак держава одержуватиме від впровадження таких заходів лише позитивні моменти, а саме:

- збільшиться зайнятість населення на виробництві, в умовах будь-якої кризи працівники будуть мати постійну роботу, оскільки забезпечення населення продовольчими товарами є головним пріоритетом;

- переробник зерна буде використовувати зерно лише найвищої якості, і тому змушений або самостійно вирощувати сировину для переробки, або купуватиме лише якісне зерно;

- оскільки стандарти якості до зерна підвищуються, то виробнику прийдеться попіклуватись про реалізацію, тобто підвищити якість зібраного ним урожаю (якісний насіннєвий матеріал, достатня кількість добрив, засоби захисту рослин, ощадна збиральна техніка) [112;115;117; 120].

У структурі зібраних зернових пшениця становить 78,7 %¹⁵, тому даний продукт є основним серед експорту зернових. За своїми якостями розрізняють 6 класів пшениці: 1 клас – м'яка ярова пшениця, 2 клас – тверда ярова; 3 клас – м'яка ярова пшениця, 4-5 клас – м'яка озима пшениця, 6 клас – тверда озима пшениця. Найбільшу ціну на ринку має пшениця 1-3 класу, за рахунок своїх борошномельних, макаронних, хлібопекарських властивостей. Україна, враховуючи кліматичні умови вирощує пшеницю 1-3 класу в незначній кількості, а переважно лише 4-6 клас. Тому для збільшення прибутку від експорту сільськогосподарським товаровиробникам доцільніше було б здійснити переробку зерна та продавати готову продукцію відповідної якості та яку потребує міжнародний ринок продовольства.

При формуванні ціни на біржовому ринку, окрім якості (класових ознак) товару, враховуються і умови продажу товарів за міжнародними правилами "Інкотермс". Вказані правила встановлюють права та обов'язки сторін договору купівлі-продажу у відносинах доставки товарів. Доставка товарів є досить значимим фактором при експорті продукції, тим більше при умові, що Україна за територією найбільша країна Європи. Слід врахувати національні особливості (транспортні розв'язки, перевезення товарів), при визначенні ризиків (витрат), які може понести експортер товару. В усьому світі (Україна не є виключенням) враховуючи постійний попит на ринку збуту, продавець товару погоджується майже на всі умови покупця (доставка до порту транспортом

¹⁵ Аналітичні та статистичні матеріали сайту АПК-Інформ – www.apk-inform.com

продавця, митне оформлення за рахунок продавця). Проте на біржовому ринку України пропозиція пшениці виглядає досить однобічно, зокрема пропонується пшениця 3-6 клас за контрактом EXW (франко-завод), іншими словами для покупця це самовивіз [41].

При укладенні такого контракту продавець отримує мінімальні зобов'язання, а саме: надати товар у розпорядження покупця на погодженому місці (приміщення, де зберігається зерно продавця). З іншої сторони, як реально відбувається на практиці, продавець часто допомагає завантажити товар на транспортний засіб покупця. Але трапляються випадки, коли продавець не надає завантажувальні машини або вимагає за це додаткової оплати своїх послуг, оскільки завантаження не передбачено контрактом EXW. Враховуючи можливість настання подібних наслідків, покупці зазвичай не мають бажання укладати саме такі контракти, а тому і попит на пшеницю будь-якого класу за EXW контрактом є нижчим ніж за іншими існуючими видами контрактів. До речі слід зауважити, що іноземні товарні біржі пропонують продаж товарів за всіма видами контрактів "Інкотермс", серед яких експортні контракти EXW становлять не більше 10 відсотків¹⁶. Відповідні контракти прямо впливають на ціну проданого товару.

Харчова промисловість (в тому числі сільське господарство як одна зі складових) була, залишається і напевно буде єдиною галуззю, яка в будь-яких умовах господарювання та за умов будь-якої кризи продовжує функціонувати, оскільки люди повинні харчуватися, аби жити. В умовах сучасної світової фінансової кризи попит на продукти харчування як завжди великий, але вже більш гостро постає питання про ціну на товар та можливість її оплатити. І звісно, що продукти харчування не можуть бути вічними, вони мають властивість втрачати з часом якість, або взагалі псуватись, тобто мають кінцевий термін споживання. Враховуючи такі фактори можна прогнозувати, що чим ближче граничний термін використання тим нижча ціна, допоки попит на цей товар не зросте й не задовольнить існуючу пропозицію.

¹⁶ Аналітичні та статистичні матеріали сайту АПК-Інформ // www.apk-inform.com

2.4. Зарубіжний досвід формування паритету цін на сільськогосподарську продукцію

Головною причиною, що обумовила кризовий стан в АПК України, є тривала відсутність еквівалентного обміну між продукцією сільського господарства та товарами і послугами, що йому надаються. Це зумовило велику заборгованість сільськогосподарських товаровиробників, хронічну збитковість аграрного виробництва, економічну базу бартеризації, ускладнення кредитної системи та товарно-грошових відносин. Як наслідок, відбулося зниження обсягів товарообігу на товарних біржах. Паритетність цін є однією з найважливіших цінорегулюючих проблем, яка повинна вирішуватися на основі збалансованої цінової політики держави. За роки незалежності України допущено істотне порушення паритету цін не на користь сільського господарства. Ситуація, що виникла, є результатом впливу низки факторів, безпосередня дія яких була спрямована на підвищення собівартості сільськогосподарської продукції, а значить, і зниження доходів аграрних підприємств, що неодмінно матиме місце за умови стабільних цін на згадувану продукцію або ж при неадекватному їх зростанні відносно збільшення виробничих витрат, яке відбулося з незалежних від сільськогосподарських товаровиробників причин.

Головним критерієм, що призводить до зростання собівартості сільськогосподарської продукції, є підвищення цін на матеріальні ресурси і послуги, які використовуються аграрними підприємствами. Під дією цих негативних факторів відбувається безпосереднє зростання собівартості сільськогосподарської продукції на величину підвищення цін на дані ресурси та засоби виробництва. До того ж, із зростанням цін на промислові матеріальні ресурси і послуги підвищується собівартість засобів власного виробництва, що неминуче приводить до виникнення подвійного ефекту через збільшення витрат у наступних операційних циклах. Виходячи з цього, від підвищення цін на промислові ресурси і послуги прямі витрати агропромислового виробництва

зростають додатково до 20 %. Цей відсоток змінюється пропорційно частці продукції власного виробництва, що використовується на виробниче споживання. Собівартість продукції сільського господарства зростає не лише від вищезазначених причин, а й з таких незалежних причин, як підвищення процентних банківських ставок за кредит, обов'язкових платежів за підвищеними ставками (наприклад, плата за землю), а також зростання заробітної плати працівників, зумовлене державною соціальною політикою і компенсаціями їх доходів через інфляційні втрати. Вагомим чинником зростання собівартості продукції сільського господарства є безпосереднє підвищення цін на неї. Цей, на перший погляд, економічний аспект має місце тому, що такі ціни водночас виконують спекулятивну роль цін внутрішньогосподарського обороту.

Як бачимо, для досягнення паритетності необхідно враховувати не лише пряме зростання цін на промислові ресурси і послуги, що споживаються сільським господарством, а й інші розглянуті чинники, що призводять до підвищення собівартості сільськогосподарської продукції. Тому головною ціллю встановлення паритету цін є стабілізація динаміки цін на агропромислову продукцію і доходів аграрних підприємств щодо динаміки цін і доходів в економіці в цілому.

Значний досвід забезпечення паритету цін, накопичений у США, де в 1933 р. був введений закон про регулювання сільського господарства, ключовим моментом якого є забезпечення підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників на основі визначення паритетної ціни на окремі види сільськогосподарської продукції [263]. Концепція паритету була представлена в реальному та номінальному виразі. Тобто, реальний паритет в тридцяті роки повинен бути таким, як у 1910-1914 р., який на той час вважався найкращим роком в сільському господарстві країни. Функціональна роль паритету цін проявляється в тому, що вони служать базою, орієнтиром для встановлення підтримуючих цін на сільськогосподарську продукцію, рівень яких перевищує ціну рівноваги в роки з несприятливою ринковою кон'юнктурою. При

розрахунку паритетних цін у США за базові періоди беруть 1910-1914 рр. та 1982-1990 рр., коли було досягнуто, на думку спеціалістів, еквівалентності обміну між сільським господарством та іншими сферами народного господарства (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Розрахунок паритетного індексу цін засобів виробництва і послуг США¹⁷

Роки	Індекс фермерських цін (all Farm Index)	Індекс цін на промислову продукцію, що споживається у виробництві с/г продукції (PPI Foodstuffs and feedstuffs)	Паритетний індекс засобів виробництва і послуг (parity index of capital goods and services)
1979	94	100,0	0,94
1980	98	104,6	0,94
1981	100	103,9	0,96
1982	94	100,0	0,94
1983	98	101,8	0,96
1984	101	104,7	0,96
1985	91	94,8	0,96
1986	87	93,2	0,93
1987	89	96,2	0,93
1988	99	106,1	0,93
1989	104	111,2	0,94
1990	104	113,1	0,92
1991	100	105,5	0,95
1992	98	105,1	0,93
1993	101	108,4	0,93
1994	100	106,5	0,94
1995	102	105,8	0,96
1996	112	121,5	0,92
1997	107	112,2	0,95
1998	102	103,9	0,98
1999	96	98,7	0,97
2000	96	100,2	0,96
2001	102	106,1	0,96
2002	98	99,5	0,98
2003	106	113,5	0,93
2004	118	127,0	0,93
2005	114	122,7	0,93
2006	115	119,3	0,96
2007	136	146,7	0,93
2008	149	163,5	0,91
2009	131	-	-

¹⁷ Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Департаменту сільського господарства США // www.usda.gov

Рівень цих цін визначають за всіма видами сільськогосподарської продукції щомісячно в цілому по країні на основі паритетного індексу, що розраховується за допомогою чотирьох індексів, зважених на частку відповідних витрат фермерів в їх сукупних витратах, а саме [197]:

- індекс цін на товари, куплені фермерами на виробничі цілі;
- індекс процентів, виплачених фермерами за іпотечну заборгованість у розрахунку на одиницю площі;
- індекс податків, виплачених фермерами за нерухоме майно в розрахунку на одиницю площі;
- індекс заробітної плати сільськогосподарських робітників. Аналізуючи дані табл. 2.15, можна з впевненістю стверджувати, що за період 1979–2008 рр. паритет цін знаходився в збалансованому стані – близько 1 (рис. 2.9).

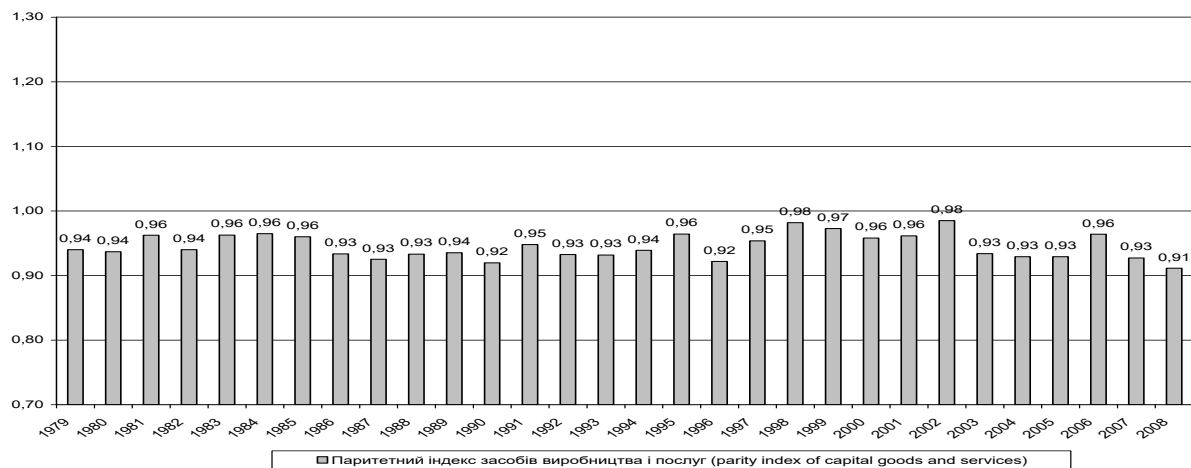


Рис. 2.9. Паритетний індекс засобів виробництва і послуг

Зрозуміло, що у США ціни на сільськогосподарську продукцію в 2008 р. зросли проти цін 1910—1914 рр. майже у 6 разів, а на товари, які закупають фермери, майже вдвічі більше. Проте паритет цін на сільськогосподарську продукцію підтримувався протягом усього історичного періоду, причому сформованого за такий короткий період часу (в США — майже за 60 років). Потрібно брати до уваги і ту обставину, що в США тривалий час забезпечувався паритет цін майже в повному обсязі. Це дало змогу фермерським господарствам створити потужну матеріально-технічну базу, досягти міцного фінансово-економічного стану, забезпечити високі темпи

зростання продуктивності праці. Це і компенсувало фермерам невивантажуваний до одиниці номінальний показник паритету. В цих умовах зменшення паритетності не в змозі негативно відбитися на темпах розвитку сільського господарства і доходах фермерських господарств, оскільки продовжує діяти механізм підтримуючих цін рис. 2.10.

Для безпосереднього визначення паритетної ціни розраховується також середня ціна реалізації певного продукту фермерами за останні 10 років. Потім її ділять на індекс фермерських цін і одержаний результат множать на паритетний індекс цін.

Наведемо такий приклад розрахунку паритетної ціни пшениці на грудень 2009 року. У середньому за період з січня 1999 р. по грудень 2009 р. фермерська ціна реалізації пшениці становила 3,92 дол. за бушель [187]. Індекс фермерських цін у середньому за січень 1999 р. — грудень 2009 р. відносно базового періоду дорівнював 1,087. Звідси скорегована базова ціна на пшеницю в 1990 р. становитиме 3,61 дол. ($3,92 : 1,087$).

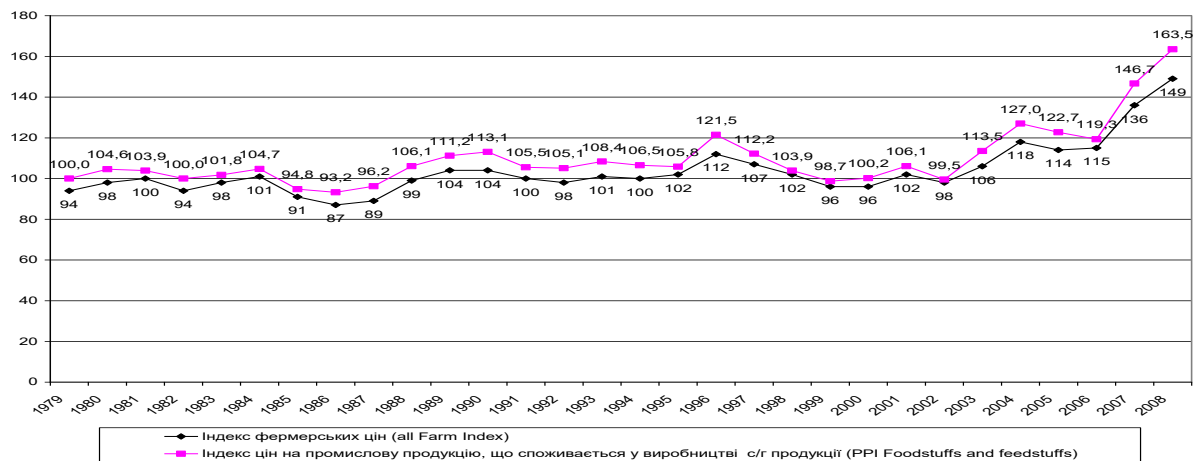


Рис. 2.10. Динаміка індексів фермерських цін та цін на промислову продукцію, що споживається у виробництві сільськогосподарської продукції

Її множать на паритетний індекс засобів виробництва і послуг, що також розраховується до базового періоду і становить у нашому прикладі 1,03. Паритетна ціна на пшеницю в грудні 2009 року повинна становити 3,71 дол. за бушель ($3,61 \cdot 1,03$). За даними табл. 2.16, розрахована паритетна ціна знаходиться на нижчому рівні, ніж попередньо встановленої ціни (4,7-5,0 дол.

за бушель) [187]. Це є причиною того, що зростаючий попит на пшеницю в останні роки провокує ціну до росту, навіть при збалансованому номінальному паритету цін. Причиною цього також є недооцінка зміни обсягу виробництва пшениці.

Таким чином, виникає необхідність проведення порівняльного аналізу паритетних цін із ринковими. Зокрема, в якості порівняльного аналізу потрібно обирати, з одного боку, біржову ціну, оскільки вона очищена від монополістичного середовища, а з іншого боку, паритетну ціну, яка являється об'єктивним індикатором ціноутворюючого процесу. Порівнюючи дані субстанції, можна отримати наступні науково обґрунтовані результати (табл. 2.17).

Таблиця 2.16

Розрахунок паритетної ціни на пшеницю в грудні 2009 року за
концепцією США

Період	Індекс фермерських цін	Індекс фермерських цін за період 1999-2009 рр.	Середньо зважена фермерська ціна, дол. за бушель	Середньо зважена фермерська ціна за період 1999-2009 рр., дол. за бушель	Скорогована базова ціна на пшеницю в 1990 році	Паритет цін	Паритетний індекс, розрахований відповідно до базового періоду (1990р.)	Паритетна ціна на пшеницю в грудні 2009 року
Базовий 1990	104	1,08653 85	-	3,918	3,60 594 690 3	0,91954	1,03002 4906	3,7142 15119
1999/00	96		2,48			0,97264		
2000/01	96		2,62			0,95808		
2001/02	102		2,78			0,96136		
2002/03	98		3,56			0,98492		
2003/04	106		3,4			0,93392		
2004/05	118		3,4			0,92913		
2005/06	114		3,42			0,9291		
2006/07	115		4,26			0,96396		
2007/08	136		6,48			0,92706		
2008/09	149		6,78			0,91131		
2009/10	131	-	4,7-5,0	-	-	-	-	

Отже, врівноваженість ринку задовольняється при умові відповідності паритетної ціни біржовій. Тобто, взаємопов'язаність даних факторів відображає ринковий стан функціонування ринку продукції сільського господарства. Розходження вищезазначених показників є негативним явищем для сільськогосподарських товаровиробників та галузі АПК в цілому. Однак, враховуючи прагнення учасників біржових торгів в отриманні прибутків від спекуляцій на ринку, диспаритет цін виступає як позитивний фактор. Застосовуючи дані критерії, оцінювання ринкової ситуації дозволяє проводити аналіз біржових операцій на продукцію сільського господарства та отримати відповідні аналітичні висновки. Як результат проведеного визначення ціноутворюючих процесів, пропонується включити дану критеріальну економіко-математичну модель у розробку цінової стратегії формування ефективного розвитку біржової торгівлі на сільськогосподарську продукцію.

Таблиця 2.17

Наслідки порівняльного аналізу паритетної і біржової ціни на продукцію сільськогосподарського виробництва

Показник	Ринкова біржова ціна	Наслідки
Розрахована паритетна ціна на сільськогосподарську продукцію	вище паритетної	Присутній спекулятивний вплив на ринку. Високий ризик зниження цін. Краще продавати, ніж купувати.
	нижче паритетної	Ціни на ринку занижені. Ринок продукції недооцінений. Високий ризик зростання ціни. Вигідні придбання товару
	рівна паритетній	Ринок збалансований і врівноважений. Ринкова ціна відповідає паритетній. Зростання цін на сільськогосподарську продукцію відбувається пропорційно ринковим

Як засвідчує практика США, підтримуючі ціни встановлюються нижчими порівняно з паритетною ціною, але їх рівень достатній для забезпечення нормальних умов відтворення фермам з середнім і вище середнім рівнем господарювання [192, с. 73].

Проблема паритетності цін вимагає досконалого механізму для її практичного розв'язання. В світовій практиці прийнято вважати, що

паритетність досягається тоді, коли в будь-якому наступному році за один і той же обсяг сільськогосподарської продукції аграрні підприємства можуть купити таку саму кількість промислових товарів і послуг, яку вони придбали в попередні паритетні роки.

Досягти цього можна, якщо дотримуватися сталого співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію і цінами на промислові товари та послуги (виробничі, фінансові), що споживаються аграрними підприємствами. Оскільки в реальному житті ціни на всі види продукції й послуги змінюються і мають, як правило, тенденцію до зростання, виникає необхідність у кількісному визначенні цінового співвідношення через показник індексу номінального паритету. Він розраховується шляхом ділення індексу цін на сільськогосподарську продукцію, розрахованого за певний проміжок часу, на індекс цін, визначений за той же період, на спожиту в сільському господарстві промислову продукцію та послуги. В західній економічній науці цей показник називають показником «умов торгівлі товарами», розрахованим за міноювою концепцією Commodity—Terms—of—Trade [12, с. 423].

Розглянутий показник відносно простий в обчисленні, проте має одну ваду, оскільки його зміна не завжди точно відображає зміну купівельної спроможності галузі (зниження показника має супроводжуватися зменшенням купівельної спроможності галузі, і навпаки) [12, с. 424]. Адже зниження коефіцієнта номінального паритету може відбуватися в умовах збільшення обсягу реалізації продукції сільського господарства, і за відомих обставин це може навіть підвищити купівельну спроможність галузі. І навпаки, зниження номінального паритету може супроводжуватися і скороченням обсягу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, що значно більше звужує купівельну спроможність сільського господарства, ніж це зумовлено порушенням паритету. Це зокрема, було характерно для вітчизняного сільського господарства.

Для того щоб усунути розглянуту ваду показника номінального паритету, його доцільно розраховувати не лише за міноювою, а й за доходною концепцією,

як це прийнято в західній економічній науці (Income—Terms—of—Trade), використовуючи формулу наступну, формула (2.3) [266]:

$$ITT = \frac{I_a}{I_p} \times I_a^p, \quad (2.3)$$

де ITT - індекс паритету за доходною концепцією;

I_a - індекс цін на сільськогосподарську продукцію;

I_p - індекс цін на промислову продукцію, що споживається у виробництві сільськогосподарської продукції;

I_a^p - індекс обсягу виробництва сільськогосподарської продукції.

На базі формули 2.3, що визначає паритет цін за доходною ознакою запропонуємо удосконалену математичну модель, що дозволить проводити розрахунки аналізу паритету цін як в загальному вигляді, так і на окремі види продукції за певний проміжок часу:

$$ITT_{i[t_1;t_2]} = \sum_{l=1}^L \frac{I_{a_{il}} \times I_{a_{il}}^q}{I_{p_{il}} \times I_{p_{il}}^q} \times Q_{i[t_1;t_2]}, \quad (2.4)$$

де i – сегмент ринку (макро-, мезо та мікрорівень); l – вид продукції ($l = \overline{1, L}$); L – кількість видів продукції; $ITT_{i[t_1;t_2]}$ – індекс паритету цін за доходною концепцією i -сегмента в проміжок часу $[t_1; t_2]$; $I_{a_{il}}$ – індекс цін на сільськогосподарську продукцію i -сегмента l -го виду продукції; $I_{p_{il}}$ – індекс цін на промислову продукцію, що споживається у виробництві i -сегмента l -го виду аграрної продукції; $I_{a_{il}}^q$ – індекс обсягу виробництва i -сегмента l -го виду сільськогосподарської продукції; $I_{p_{il}}^q$ – індекс обсягу виробництва i -сегмента l -го виду промислової продукції. $Q_{i[t_1;t_2]}$ – фільтр операції, здійсненої i -сегментом l -го виду продукції за проміжок часу $[t_1; t_2]$; фільтр $Q_{i[t_1;t_2]} = 0$, якщо операція i -сегмента l -го виду продукції здійснена не в аналізований проміжок часу $[t_1; t_2]$; $Q_{i[t_1;t_2]} = 1$ якщо угода здійснена в аналізований проміжок часу $[t_1; t_2]$.

Більш детальноше, формула (2.4) являє собою оптимізовану модель визначення паритету цін. Врахування перелічених параметрів та обмежень

дозволяє сформувати скорельовану та більш ефективну дієву аналітичну систему, яка дозволяє простежити паритет цін на конкретну продукцію (пшениця, цукор) як окремо взятої одиниці господарювання (підприємство, господарство), так і агропромислового ринку в цілому. До того ж, введення факторного показника Q дозволяє відфільтровувати саме той оптимальний проміжок часу, який необхідно аналізувати, та елімінувати ті періоди, що не передбачається розглядати.

Крім того, дана модель є універсальною з точки зору застосування не тільки в часовому, а й територіальному аспектах, оскільки сегментація ринку дозволяє проводити розрахунки паритету цін в галузевому розрізі чи країні в цілому. Таким чином, запропонована модель вирішує питання аналізу паритету цін не лише в загальнодержавному спектрі, а й регіональному. Наприклад, можна розрахувати паритет цін на сільськогосподарську продукцію двох, трьох областей чи регіонів. До того ж, в ході експериментальних досліджень було виявлено неврахування у формулі (2.3) індексу виробництва промислової продукції, що дає хибні результати аналізу паритету цін. Тому в подальшому доцільно використовувати запропоновану модель в якості базової при визначенні паритету цін не лише на продукцію сільськогосподарського виробництва, а й на інші види, що дозволить інтегруватися для більшості сегментів ринкового ціноутворення.

Проводячи ретроспективний аналіз даних щодо визначення структурних співвідношень ринку сільськогосподарської продукції, потрібно відзначити, що за роки перехідного періоду до ринкової економіки утворився глибокий диспаритет цін не на користь сільського господарства. І це при тому, що на законодавчому рівні ставилася вимога до забезпечення паритетності цін. Так, Законом України «Про ціни і ціноутворення» ще в грудні 1990 р. закладені нові з ринковим спрямуванням, принципи цінової політики та поставлена вимога дотримання об'єктивних співвідношень у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну. Вимога забезпечення еквівалентності обміну міститься і в Законі України «Про

пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (травень 1995 р.). На жаль, ці важливі положення вказаних Законів не були реалізовані до 2009 р. Про глибину диспаритету цін, що склався за 1990—2007 рр., свідчать дані табл. 2.18 [188].

Виходячи з даних табл. 2.18, індекс номінального паритету у 2009 році становив 0,88, тоді як при дотриманні паритету він мав дорівнювати 1. В роки гіперінфляції з 1992 по 1996 номінальний паритет цін становив найнижче значення за всю історію незалежності України: 0,44 в 1992 році при надзвичайно великих темпах зниження продуктивності праці.

Таблиця 2.18

Аналіз номінального та доходного паритету цін на сільськогосподарську продукцію за період 1992 – 2009 рр.

Роки	Показники					
	Індекс цін на всю сільськогосподарську продукцію (до середніх цін попереднього року)	Індекс цін на всю промислову продукцію (грудень до грудня попереднього року)	Паритет цін (номінальний)	Індекс обсягу виробництва сільськогосподарської продукції	Індекс обсягу виробництва промислової продукції	Паритет цін (дохідний)
1992	1850,0	4230,0	0,44	-	-	-
1993	3960,0	9770,0	0,41	-	-	-
1994	670,0	870,0	0,77	-	-	-
1995	430,0	270,0	1,59	65,0	52,0	1,99
1996	160,0	120,0	1,33	59,0	50,0	1,57
1997	105,1	105,1	1,00	58,0	-	-
1998	110,0	135,3	0,81	52,0	49,0	0,86
1999	129,2	115,7	1,12	49,0	51,0	1,07
2000	155,8	120,8	1,29	53,4	57,0	1,21
2001	105,0	100,9	1,04	58,8	114,2	0,54
2002	87,4	105,7	0,83	59,5	107,0	0,46
2003	120,6	111,1	1,09	53,0	115,8	0,50
2004	105,7	124,1	0,85	63,4	112,5	0,48
2005	108,1	109,5	0,99	63,5	103,1	0,61
2006	102,4	114,1	0,90	65,1	106,2	0,55
2007	138,0	123,3	1,12	60,9	110,2	0,62
2008	117,1	123,0	0,95	-	-	-
2009	100,1	114,3	0,88	-	-	-

Причому темпи росту цін були настільки катастрофічними, що виробникам агропромислової продукції краще було взагалі нічого не виробляти. В 1993 році індекс цін на сільськогосподарську продукцію зріс на 2110 відсотків порівняно з попереднім роком, тобто в 21,1 рази. В 1996 р. — після проведення грошової реформи, яка зупинила гіперінфляцію — середні ціни на всю сільськогосподарську продукцію були на 35,8 % нижчими, ніж у 1990 р. (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Індекси цін із постійною базою (1990 р. = 100,0)

Показник	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Індекс цін на всю сільськогосподарську продукцію	64,2	67,4	74,2	95,8	149,3	156,8	137,0
Індекс цін на всю промислову продукцію	302,9	318,0	430,3	497,8	601,4	606,8	641,4
Відношення індексу цін на всю сільськогосподарську продукцію до індексу цін на всю промислову продукцію	21,2	21,2	17,2	19,2	24,8	25,8	21,4

Хоча позитивним явищем цей факт назвати не можна, оскільки за той же період середні ціни на всю промислову продукцію зросли в три рази, тобто майже у п'ять разів випередили динаміку середніх цін на сільськогосподарську продукцію, беручи за базу 1990 рік [188]. Щоб купити в 1999 році трактор Т-150, сільськогосподарські товаровиробники повинні були продати пшениці 3 класу в 5,3 рази більше, ніж у 1990 р., або молока – в 6,5 рази; трактор МТЗ-80-82 – відповідно в 6,2 і 7,4, вантажний автомобіль КАМАЗ-5320 – в 10,4 і 12,7, тону дизпалива – в 7,8 і 10, аміачної селітри – в 3,6 і 4,6 рази. За належної державної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників, необхідність якої зумовлена існуванням сільськогосподарської проблеми довгострокового періоду, такого глибокого диспаритету цін можна було б уникнути. Після 1997 р., коли темпи зростання середніх цін як на сільськогосподарську, так і на промислову продукцію були однаковими, в 1998 р. індекс цін на всю промислову продукцію вже в шість разів перевищив індекс

цін на всю сільськогосподарську продукцію [12]. Помітне випередження темпів зростання середніх цін на сільськогосподарську продукцію порівняно з цінами на промислову продукцію протягом 1999-2000 рр. не могло не спричинити сподівання на поступове звуження каналу номінального паритету цін у процесі товарообміну між сільським господарством і промисловими галузями. Проте у 2001 р., і особливо в 2002 р. цінова ситуація в аграрній галузі значно погіршилася, що знову поглибило номінальний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію до рівня, який мав місце протягом 1996-1997 рр. З 2003 по 2008 роки паритет цін був дещо збалансований завдяки діям Уряду. В 2009 році за умов світової фінансової кризи за попередніми даними номінальний паритет цін становить 0,88, тобто індекс цін на промислову продукцію вищий на 12 %.

Зниження коефіцієнта номінального паритету може відбуватися в умовах збільшення обсягу реалізації продукції сільського господарства, і навпаки, зниження номінального паритету може супроводжуватися скороченням обсягу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, що значно більше звужує купівельну спроможність сільського господарства, ніж це зумовлено порушенням паритету цін. Порівняння оцінок паритету цін за доходною та номінальною концепцією проілюстровано на рис. 2.11.

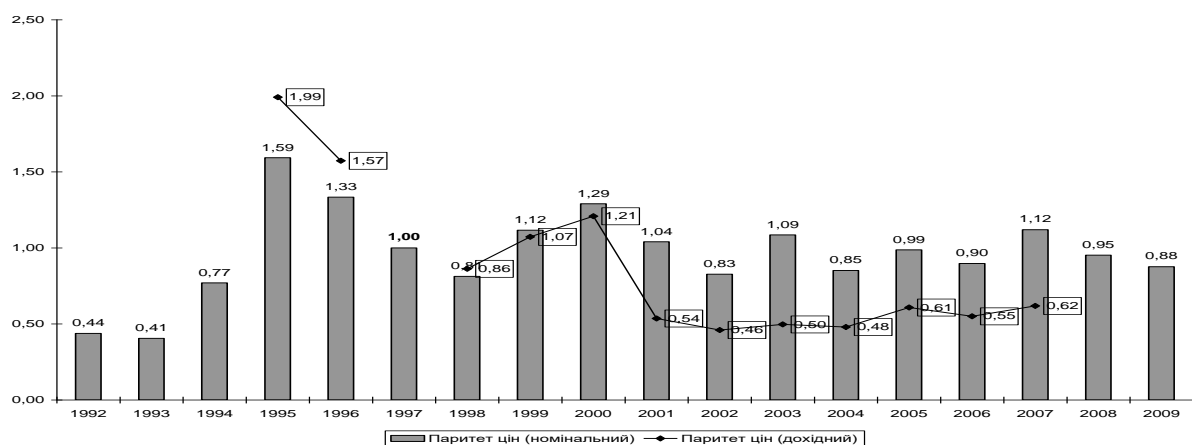


Рис. 2.11. Динаміка паритету цін за номінальною ознакою та доходною концепцією за 1992-2009 рр.

Згідно з наведеними даними табл. 2.18, рис. 2.11, паритет цін за доходною концепцією за період 2001-2007 рр. в половину нижчий, ніж за

номінальною ознакою, що говорить про негативну тенденцію до звуження коридору паритету цін. Тобто індекс обсягу виробництва в аграрній галузі набагато нижчий за індекс обсягу виробництва засобів праці, що, в свою чергу, ускладнює існуючу ситуацію сільгосптоваровиробників.

Тому проводити аналогію в недотриманні паритету цін у США і в нашій країні, абсолютно невірно. Це зумовлено і тим, що сільськогосподарські підприємства країни з розвинутою ринковою економікою вузькоспеціалізовані, а наші — багатогалузеві. Значна частина матеріальних ресурсів (насіння, корми тощо) виробляється безпосередньо у господарствах і подорожчання їх через кліматичні фактори не враховується при традиційному дотриманні паритету цін. Без усунення великого диспаритету у вітчизняному АПК неможливі нормальні товарно-грошові відносини, адекватні ринковим умовам та сприятливі ефективному функціонуванню товаровиробників будь-яких форм господарювання.

Отже, за цими даними немає підстав для послаблення диспаритету цін у сфері аграрного товарообміну.

За підсумками 2009/10 маркетингового року експорт української пшениці може досягти 10 млн. тонн. Разом з тим, перехідні запаси на кінець сезону значно знизяться, що забезпечить позитивну цінову динаміку до кінця сезону, на думку, експерта зернових ринків інформаційного аналітичного агентства "АПК-ІНФОРМ" Івасенко А. Тому доцільно визначити співвідношення цін між експортно-імпортними операціями з сільськогосподарської продукції. Можна запропонувати розрахувати експортно-імпортний індекс паритету цін на сільськогосподарську продукцію, у вигляді:

$$IPR_{[t_1; t_2]}^{exp/imp} = \sum_{l=1}^L \frac{IER_{il[t_1; t_2]}}{IIP_{il[t_1; t_2]}} \times Q_{l[t_1; t_2]}, \quad (2.5)$$

де i – сегмент ринку (макро-, мезо та мікрорівень); l – вид продукції ($l = \overline{1, L}$); L – кількість видів продукції; $IPR_{[t_1; t_2]}^{exp/imp}$ – експортно-імпортний індекс паритету цін i -сегмента l -го виду сільськогосподарської продукції в проміжок часу $[t_1; t_2]$; $IER_{il[t_1; t_2]}$ та $IIP_{il[t_1; t_2]}$ – індекси цін відповідно експорту та імпорту, розраховані за

індексом Пааше i -сегмента l -го виду сільськогосподарської продукції в проміжок часу $[t_1; t_2]$.

$Q_{i[l;t_1;t_2]}$ – фільтр операції, здійсненої i -сегментом l -го виду продукції за проміжок часу $[t_1; t_2]$; фільтр $Q_{i[l;t_1;t_2]}=0$, якщо операція i -сегмента l -го виду продукції здійснена не в аналізований проміжок часу $[t_1; t_2]$; $Q_{i[l;t_1;t_2]}=1$ якщо угода здійснена в аналізований проміжок часу $[t_1; t_2]$.

Для розрахунку індексів цін експорту та імпорту використовуємо індекс Пааше, що розраховується як відношення поточних споживчих витрат до витрат на придбання такого ж асортиментного набору в цінах базового періоду формула (2.6):

$$I_p = \frac{\sum (Q * P)}{\sum Q * P^0} \quad (2.6)$$

Запропонований експортно-імпортний індекс паритету цін на сільськогосподарську продукцію формула (2.5) визначає на скільки ціни експортерів відповідають світовій ринковій кон'юктурі. Тобто, якщо експортно-імпортний індекс паритету цін знаходиться на рівні менше одиниці, то це означає, що експортери встановлюють демпінгові ціни¹⁸ на сільськогосподарську продукцію, що є негативним фактором впливу на розвиток національної економіки. Чим вищий експортно-імпортний індекс паритету цін, тим краще як для галузі АПК, так і економіки країни в цілому. Застосування формули (2.5), дозволить проводити науково-обґрунтований аналіз цін на експортно-імпортну продукцію сільського виробництва. Тобто даний індекс є індикатором світового товарообороту на продукцію сільського господарства, згідно якого можливе планування виробничого потенціалу даної галузі.

Диспаритет цін обумовлює значні темпи інфляції і загострення соціально-економічних проблем в останні роки. Серед визначальних чинників диспаритету цін в Україні слід виділити наступні:

¹⁸ Демпінгові ціни - це штучно заниженні ціни продажу товарів, які застосовується як засіб для витіснення конкурентів з ринку і збільшення об'єму власного продажу.

- домінування витратного способу формування ціни;
- монополізму або монополна поведінку більшості економічних суб'єктів;
- зниження обсягів виробництва;
- значний розмір дефіциту зведеного державного бюджету, що покривався або емісійним шляхом, або за рахунок зростання державного боргу, або шляхом скорочення соціальних витрат держави;
- збільшення ставок відсотків по внутрішніх та зовнішніх державних позиках і витрат на обслуговування державного боргу в структурі витрат державного бюджету;
- надмірне і нерівномірне податкове навантаження на економічних суб'єктів [192; 215; 227].

Наслідком диспаритету цін є хронічна збитковість сільськогосподарської галузі. Згідно зі статистичними даними, поспіль дев'яти років підряд (1996-2007 рр.) галузь залишалась збитковою - загальна сума збитків за ці роки становила 170,49 млрд. грн.! Тільки у 2000 р., після підвищення порівняно з попереднім роком ціни на зерно в 2,2 рази, сільське господарство одержало прибуток обсягом 1,4 млрд. грн. Близько одного мільярда гривень прибутку було одержано і в 2001 р., але наступний, 2002 рік, внаслідок зниження середніх цін на всю продукцію знову став збитковим для сільського господарства [188].

Особливого занепаду внаслідок диспаритету цін зазнало тваринництво. Низькі закупівельні ціни на тваринницьку продукцію зумовили збитковість виробництва всіх її видів протягом усього періоду, починаючи з 1994 р. Це спонукало селян до масового скорочення поголів'я худоби. За кількістю поголів'я великої рогатої худоби Україна знаходиться нині нижче рівня 1915 року – 5491 тис. гол. в 2007 р. проти 9132 тис. гол. в 1915 р., а за поголів'ям корів — на рівні 1950 р. При цьому поголів'я корів продовжує зменшуватися: лише протягом 2007 р. воно скоротилося на 684 тисячі. За поголів'ям свиней Україна відкинута на рівень 1950 р. У 2007 р. на кінець року налічувалось 1679 тис. голів овець і кіз, що на 5,225 млн. голів менше, ніж залишалося в 1915 р.

Отже, незначні зменшення співвідношень між індексами цін на окремі види промислової продукції, які закупаються сільськогосподарськими виробниками, й індексами середніх цін на всю сільськогосподарську продукцію також не дають підстав для висновку про наявність нівелювання диспаритету цін у сфері аграрного товарообміну.

Без усякого сумніву, відродження зруйнованої сільськогосподарської галузі неможливе без державного регулювання цін у сфері аграрного товарообміну. Потрібна багатовекторна державна програма, спрямована на відчутне послаблення диспаритету цін, а також система контролю за ходом її виконання.

Підвищенню ефективності реалізації сільськогосподарської продукції та досягнення паритету цін на продукцію сільського господарства і промисловості здається можливим досягти за рахунок продажу промислової та аграрної продукції через товарні біржі. Модель досягнення паритетності цін на продукцію АПК представлена схемою на рис. 2.12.

Встановленню цінового паритету між сільськогосподарською і промисловою продукцією, може сприяти:

- розподілення за рівнем управління економічних проблем і форм їх вирішення;
- концентрація зусиль органів місцевого самоврядування районного рівня і органів управління сільськогосподарських підприємств на зниження собівартості продукції - економічної основи оптових і роздрібних цін на продовольство;
- видання методичних рекомендацій з викладанням технологічних нормативів витрат на одиницю продукції в порівнянні з передовими господарствами зони і зарубіжними показниками;

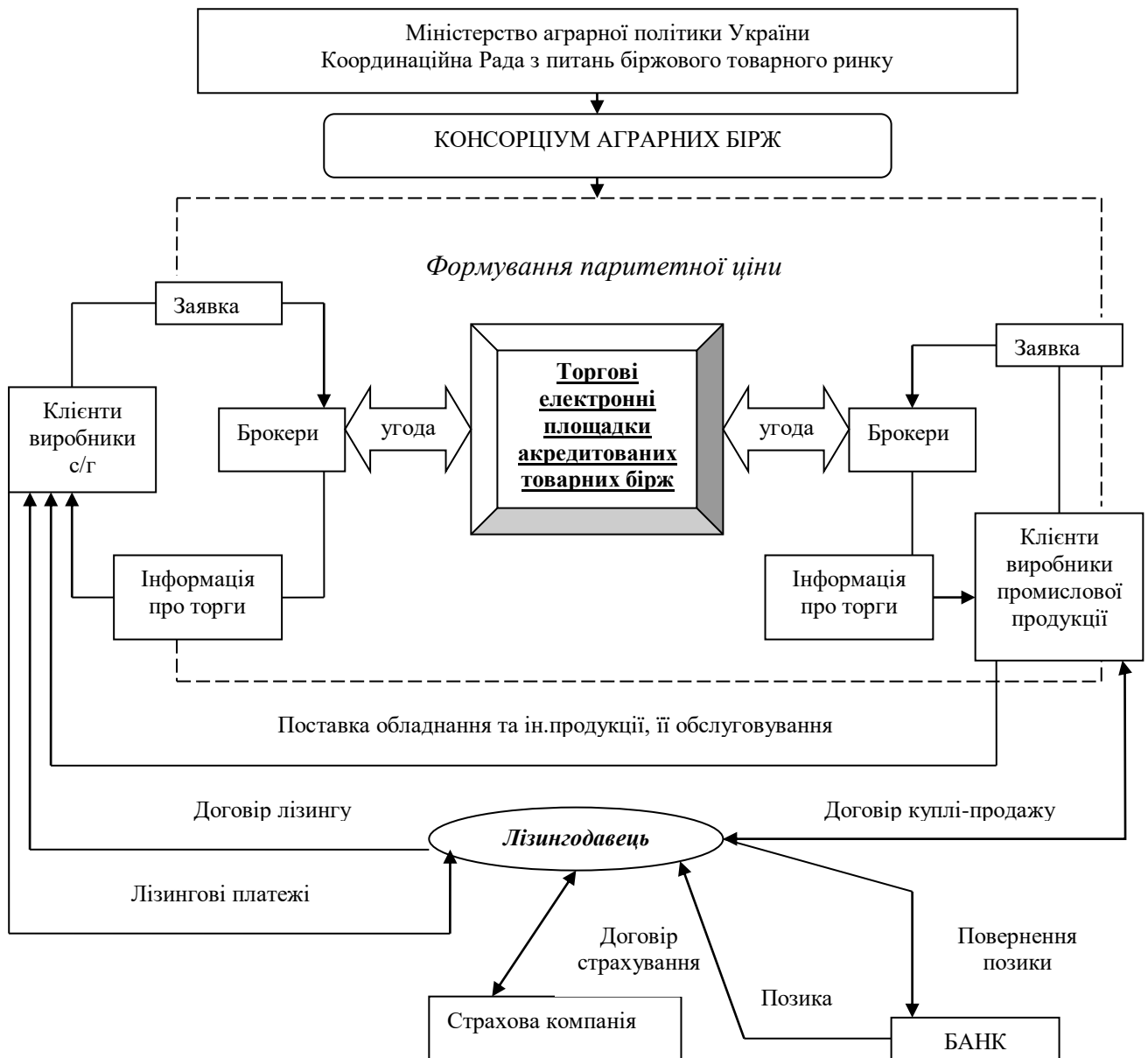


Рис. 2.12. Схематична модель досягнення паритетності цін на продукцію АПК

- встановлення пільгового кредитування АПК для формування оборотних коштів і фонду заробітної плати, відсутність яких через високі банківські відсотки по кредитах руйнує весь відтворювальний цикл;

- вибіркове дотування бюджетом інноваційної продукції світового рівня (племхудоби, насіння високих репродукцій тощо) на стадії освоєння технологій за цільовими програмами;

- стимулювання експорту сільськогосподарської продукції через товарні біржі;

- створення відповідної інфраструктури ринку сільсько-господарської продукції: бірж й агро торгових домів [12; 15; 26].

Цінова політика повинна здійснюватися на основі вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням та посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги, що надаються товаровиробникам за умов запровадження єдиної методології ціноутворення на основі концепції ціни виробництва.

Основним механізмом системи державного цінового регулювання повинна стати участь товаровиробників у державних цільових і регіональних програмах.

Удосконалення цінової політики повинно спрямовуватися:

- на створення умов, як мінімум простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства на базі запровадження заставних цін підтримки на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію;

- на стабілізацію і створення економічних передумов для розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та, при необхідності, введення відповідних еквівалентних цін [202; 205; 210; 226; 247]. За державними програмами потрібно щорічно визначати види та обсяги (квоти) продукції, рівні цін підтримки та еквівалентних цін. Визначені обсяги необхідної продукції розподілятимуться між товаровиробниками шляхом квотування на конкурсній основі. Решта продукції реалізовуватиметься за ринковими цінами.

Ціни підтримки визначаються на основі нормативної галузевої собівартості та мінімального прибутку.

Для забезпечення цінового паритету доцільно запровадити еквівалентні ціни, що формуватимуться на основі галузевих нормативних витрат і середньої норми прибутку на авансований у виробництво капітал для галузей, які обслуговують агропромисловий комплекс. З цією метою необхідно створити фонд державної підтримки цін і доходів в агропромисловому комплексі та

передбачити відповідні кошти в державному і місцевих бюджетах для регулювання цін підтримки та еквівалентних цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників.

При наявності протягом року значних темпів інфляції необхідно здійснювати щомісячну індексацію цін підтримки та еквівалентних цін на рівень інфляційного зростання сукупних витрат виробництва.

Регулятивну функцію забезпечення ринкової рівноваги попиту і пропозиції, а також стабілізації продовольчих фондів та споживчих цін повинна виконувати товарно-кредитна система із необхідними запасами сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів і коштів.

Для дотримання еквівалентності міжгалузевих відносин між сільським господарством і переробними галузями АПК слід розширити мережу узгоджувальних комісій по цінах і доходах у сировинних зонах інтегрованих формувань. До складу цих комісій треба включити представників від виробників сировини, переробних підприємств та торговельних організацій, професійних спілок, організацій по захисту прав споживачів та незалежних експертів.

Кожний сільськогосподарський товаровиробник, виходячи з ціни реалізації продукції, має визначити для себе поріг продуктивності беззбиткового виробництва.

Нині в АПК країни існує надзвичайно важлива проблема інфраструктури ринку. У нас повністю зруйнована так звана адміністративно-командна система реалізації продукції (яка передбачала визначення рівня закупівельних цін, обсягів реалізації продукції через систему договорів, доставку продукції на заготівельні пункти, авансування тощо) без своєчасної заміни її бажаною ринковою системою. Проте Інститутом аграрної економіки НААН України розроблені методичні підходи щоквартального розрахунку заставних і еквівалентних цін на основі концепції ціни виробництва [59; 48].

Проте в існуючих умовах досягти бажаних позитивних зрушень в АПК країни можна лише завдяки системі економічних важелів: реструктуризації

заборгованості, обумовленої диспаритетом цін, елементарної еквівалентності цін, життєздатної кредитної та податкової системи і в завершення введення положень про банкрутство господарств. Крім того, треба вирішити проблему внутрішнього споживчого ринку через підвищення катастрофічно низької купівельної спроможності населення.

Без введення такої системи економічних важелів сільськогосподарське виробництво буде наближатися до натурального виробництва, що поставить під загрозу харчування міського населення країни.

Висновки до розділу 2

1. Біржовий ринок в Україні існує, та він потребує вдосконалення. Проблема аналізу біржового ринку сільськогосподарської продукції заключається в відсутності доступу до інформаційної бази даної економічної діяльності, яку потрібно в повному обсязі представити в світовій мережі – Інтернет та в мас-медіа для формування дійсно прозорого ціноутворення на продукцію сільського господарства. Пропонуємо термін „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”, який являє собою загальний доступ кожного його учасника до інформаційних даних про стан сільськогосподарського біржового ринку, що так чи інакше стосуються процесу збуту продукції сільського господарства (суб'єкти і об'єкти ринку, операції з ними, їх законодавчо-нормативне регулювання тощо), зокрема сукупність даних відносно цін попиту та пропозиції на продукцію сільського господарства, а також цін, які були встановлені в результаті біржових торгів, та цін, встановлених на позабіржовому організованому ринку.

2. Біржові торги потрібні не тільки виробникам, але і переробникам продукції сільського господарства. До переваг при здійсненні операцій з купівлі-продажу товарів через товарну біржу слід віднести великий вибір різних виробників одного і того ж товару; можливість вибрати зручний регіон постачання товару; можливе постачання товару в будь-яких необхідних

об'ємах, починаючи з певного мінімального лота для кожного виду товару; сертифікацію біржових товарів та їх відповідність всім заявленим вимогам виробників; отримання товару безпосередньо у виробників; зведення ризиків здійснення операцій до мінімуму за рахунок того, що товарна біржа є гарантом виконання зобов'язань контрагентів; прозорість здійснюваних операцій; наявність ціноутворення з боку товарної біржі у формі фіксації меж коливань цін на сесію з метою виключення неконтрольованої зміни цін на товари; шанс виконати операцію за набагато вигіднішою ціною, в порівнянні з тою, що виставлена в заявці; біржова торгівля доступна для всіх охочих за наявності посередника в особі брокерської компанії.

3. Для більш ефективного регулювання оптового ринку сільськогосподарської продукції доцільно закуповувати її для державних потреб та реалізовувати її з державних ресурсів тільки через біржовий товарний ринок, створити електронну систему торгів по закупівлі і продажу сільськогосподарської продукції для державних потреб в регіоні, а також здійснювати всі експортні контракти через товарні біржі. Електронна система збуту забезпечуватиме єдині технологічні зв'язки з використанням сучасних інформаційних технологій віртуального простору, недопущення роз'єднаності органів виконавчої влади регіону, що може привести до втрати економічного контролю і значних додаткових витрат; моніторинг фінансових і товарних потоків на всіх рівнях; можливість проведення аналізу цін на продукцію АПК та матеріально-технічні ресурси; контроль відрахування податків до бюджету та використання бюджетних коштів регіонального і місцевих рівнів; стимулювання кредитування комерційними банками сільгоспвиробників під заставу термінових біржових контрактів; створення єдиного інформаційного, економічного, фінансового і нормативного простору у сфері закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб; інтеграцію в міжнародні інформаційні системи закупівель сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб.

4. Черкащина є одним із лідерів збору зернових культур України, але

не зважаючи на це, обсяги реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема зернових культур, через товарні біржі незначні. Встановлено, що середньозважені біржові ціни на пшеницю м'яку 3 класу, які склалися на Акредитованих товарних біржах України, залежні від середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами та обсягу реалізації пшениці на біржах. На підставі кореляційно-регресійного аналізу біржові ціни на пшеницю на 68,1% формуються за рахунок зазначених і на 31,9 % залежать від впливу неврахованих факторів. Біржова ціна на пшеницю без врахування побічних факторів впливу, становить 1069,501 грн./т.

5. Оскільки на ціну сільськогосподарської продукції впливають не лише економічні, світові, політичні та інші чинники, а й важливий чинник, такий як погодні умови, то на українських біржах доцільне впровадження погодних деривативів. Стимулом цьому може бути: кліматична неоднорідність території України; залежність сільськогосподарського урожаю від кліматичних умов як взимку, так і влітку; не стабільна ситуація на продовольчому ринку та світова продовольча криза; лібералізація аграрного ринку; відсутність механізмів хеджування ризиків продукції сільського господарства.

Пропонується використання ф'ючерсу на індекс температури за алгоритмом: а) оцінити залежність фінансових результатів від коливань температури. Визначити оптимальний температурний діапазон з погляду результатів на кожен календарний місяць; б) порахувати розмір потенційних збитків при відхиленні температури на 1 градус нижче/вище меж цього діапазону за один день; в) при наближенні температури (публікації достовірного прогнозу) до меж оптимального діапазону необхідно продати/купити потрібну кількість контрактів, щоб відшкодувати потенційні збитки.

6. Причиною, що обумовила кризовий стан в АПК України є тривала відсутність еквівалентного обміну між продукцією сільського господарства та товарами і послугами, що надаються йому. Диспаритет зумовив велику заборгованість сільськогосподарських товаровиробників, хронічну збитковість аграрного виробництва, економічну базу бартеризації, ускладнення кредитної

системи та товарно-грошових відносин. Як наслідок, зменшення учасників та зниження обсягів товарообігу на товарних біржах. Диспаритет цін є однією з найважливіших проблем, яка повинна вирішуватися на основі збалансованої цінової політики. До визначальних чинників диспаритету цін можна віднести: домінування витратного способу формування ціни; монополізм або монопольна поведінку більшості економічних суб'єктів; зниження обсягів виробництва; значний розмір дефіциту зведеного державного бюджету, що покривався або емісійним шляхом, або за рахунок зростання державного боргу, або шляхом скорочення соціальних витрат держави; збільшення ставок відсотків по внутрішніх та зовнішніх державних позиках; надмірне і нерівномірне податкове навантаження на економічних суб'єктів.

7. Становленню цінового паритету може сприяти: розподілення за рівнем управління економічних проблем і форм їх вирішення; концентрація зусиль органів місцевого самоврядування районного рівня і органів управління сільськогосподарських підприємств на зниження собівартості продукції - економічної основи оптових і роздрібних цін на продовольство; видання методичних рекомендацій з викладанням технологічних нормативів витрат на одиницю продукції в порівнянні з передовими господарствами зони і зарубіжними показниками; встановлення пільгового кредитування АПК для формування оборотних коштів і фонду заробітної плати, відсутність яких через високі банківські відсотки по кредитах руйнує весь відтворювальний цикл; вибіркове дотування бюджетом інноваційної продукції світового рівня на стадії освоєння технологій за цільовими програмами; стимулювання експорту сільськогосподарської продукції через товарні біржі; створення відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції: бірж й агроторгових домів.

Для формування й оцінки паритету цін на сільськогосподарську продукцію запропонована удосконалена математична модель індексу паритету цін за доходною концепцією, що прийнятна для всього аграрного ринку та окремих його сегментів для заданого проміжку часу. Її застосування надає на 10-15 %

більш точні результати, ніж результати за номінальною ознакою, яка не враховує індекс виробництва промислової продукції.

8. В існуючих умовах досягти позитивних зрушень в АПК країни та біржовій сільськогосподарській діяльності можна лише завдяки системі економічних важелів: реструктуризації заборгованості, обумовленої диспаритетом цін, елементарної еквівалентності цін, життєздатної кредитної та податкової системи і в завершення введення положень про банкрутство господарств. Крім того, треба вирішити проблему внутрішнього споживчого ринку через підвищення катастрофічно низької купівельної спроможності населення.

Розділ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТОВАРНИХ БІРЖ УКРАЇНИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ

3.1. Стратегія розвитку біржового товарного ринку сільськогосподарської продукції в умовах світової фінансово-економічної кризи

В період глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. повинна враховуватися не тільки специфіка сучасного етапу глобалізації світового фінансового ринку, але також і те, що в своїй еволюції міжнародний фінансовий ринок вже кілька разів проходив всі етапи циклічного розвитку: падіння (рецесія, спад), депресія, пожвавлення (розширення) і піднесення (пік, бум). У ХХ столітті можна виділити наступні світові фінансові кризи, які перепліталися зі світовими економічними кризами і були частиною економічного циклу: 1929-33 рр. (т.з. Велика депресія), 1971-76 рр. (валютно-фінансова криза співпала зі світовою енергетичною кризою), 1986-89 рр. Сучасна глобальна фінансова криза почалася ще восени 2005 рр., але швидко набирає обертів з вересня 2008 р. по теперішній час. У тому, що вона відбулася, немає нічого дивовижного: як відомо, світові економічні циклічні кризи відбувалися в світовій і валютно-фінансовій системі тричі за ХХ століття, а як явище, перша криза ринкового перевиробництва відбулася в 1825 р. Але події кризи 2008-2009 рр. якісно відрізняються. Тепер ми вперше стикаємося з такою світовою фінансовою і економічною кризою, яка торкнулася України, що стала частиною світової економіки і світового фінансового ринку.

Про причини економічних криз вчені різних періодів висловлювалися і висловлюються кожен зі своєю думкою [79; 94]. Приклади деяких з них представлено в табл. 3.1.

Основні причини економічних криз

Автори	Причини економічних криз
К. Маркс	Циклічність капіталістичного відтворювання як породження основної суперечності капіталістичного способу виробництва, що полягає в суспільному характері виробництва і приватновласницькому характері присвоєння його результатів. Накопичення такої суперечності приводить до гострих диспропорцій в капіталістичному відтворюванні, поляризації доходів, безробіття, зниження купівельної спроможності, скорочення попиту.
Ф.А. Хайек	Надмірне інвестування, надмірне фінансування з боку держави (пільгові кредити, дуже вигідні держзамовлення, податкові послаблення) корпораціям. Це приводить до надмірно високої прибутковості і незбалансованого розширення виробництва, попит на продукцію якого в перспективі різко падає.
Й. Шумпетер	Для кожної фази відтворювального циклу характерна своя психологічна картина, яка формує відповідне відношення до інвестицій. Породжена кризою паніка звужує інвестиційну активність і навпаки — підйом стимулює лихоманку в інвестиціях, що в подальшому приводить до їх надлишку і різкого скорочення попиту.
Дж.М. Кейнс	Найтипівіша причина кризи — не в зростанні відсотка, а у викликаному кризою падінні граничної ефективності капіталу.
К.Маккон-нелл, С.Брю	Несприятлива ситуація стагнації економіки виникає у тому випадку, коли валові інвестиції стають менше величини амортизації.
Дж. Сорос	Ринкова система по своїй суті недосконала. Фінансові ринки по своїй суті нестабільні. Відтік капіталів з периферії в центр приводить до їх надлишку і порушення інвестиційного процесу.

До того, як до нашого вжитку упевнено увійшов вираз економічна криза, світу була вже знайома нова продовольча криза, що з'явилася в ХХІ столітті. Мова йде про рекордне зміцнення цін на продукти харчування в 2007-2008 рр. унаслідок збігу ряду фундаментальних чинників - від погоди до інтенсивного розвитку галузі біопалива. Варто відзначити, що не стабільний американський

долар і високі ціни на нафту в цей період сприяли додатковому росту цін на сільгосппродукцію.

Саме у цей період сформувався новий термін - агфляція (agricultural inflation), яким експерти нарекли галопуюче зростання світових цін на продовольчі товари, і саме цей новий термін привернув у сферу агропродукції безліч інвесторів. Агфляція (від аграрна інфляція) процес випереджуючого збільшення ціни продовольства і технічних культур сільськогосподарського походження в порівнянні із загальним зростанням цін або із зростанням цін в несільськогосподарській сфері [73].

На практиці це виражається в швидкому збільшенні цін на продовольство на тлі скорочення його запасів і при відносно низькому загальному рівні інфляції і незначному зростанні заробітної плати. В результаті цього на однакову суму коштів можна купити істотно менше продуктів харчування, погіршується якість життя населення. Особливо важко це виявляється в країнах і в групах населення з низьким загальним рівнем доходу, більша частина якого йде саме на покупку продовольства. При подальшому погіршенні положення можлива продовольча криза і голод малозабезпечених верств населення.

Так, в 2007-2008 рр. світові ціни на пшеницю, як зазначалося в другому розділі дисертаційного дослідження, досягли небачених показників - пшеничний ф'ючерс на центральному торговому майданчику світу, Чикаго СВOT, досяг \$11,5 за бушель проти попереднього рекорду в \$5 за бушель, що зафіксовано в 2003 році. Ціни на пшеницю на наявних ринках досягали \$500 за тону, що в 2 рази перевищувало рівні цін минулого сезону [8].

Причому саме в 2007/08 рр. коливання біржових котирувань сільгосппродукції були найбільшими в історії. Науковці зв'язували нестабільність котирувань і частково зростання цін, що посилювалося в даному сегменті, не тільки з активністю інвесторів (фондів), але і з зростанням електронної торгівлі, об'єми якої в той період в світі значно перевищили масштаби реальної торгівлі.

При цьому посилилася кореляція між ринком продуктів АПК та іншими ринками: для того, щоб успішно працювати на аграрному ринку, вже мало було бути фахівцем в агросфері - потрібні знання валютних ринків, ринків енергоресурсів, металів.

Завдяки активності біржових спекулянтів, об'єм контрактів на товарній біржі Чикаго в 2007 році склав 2,4 млн., в 2008 році переступив рубіж в 2,5 млн. контрактів (соя, пшениця, кукурудза), тоді як до 2006 року він ніколи не перевищував рубіж в 1 млн. контрактів. Саме на початку 2008 року багато великих міжнародних хеджфондів використовували інструмент торгівлі ф'ючерсами на товарних біржах [8].

Недивно, що фінансова криза, яка викликала паніку у інвесторів, привела до різкого обвалу біржових цін на сільгосппродукцію восени 2008 року. Кінець 2008 року для світового та вітчизняного аграрного ринку, характеризується важким положенням. А саме, як ми зазначали, рекордні урожаї в різних регіонах світу співпали за часом з нестабільністю на фінансових ринках, які в подальшому перейшли в стадію всесвітньої економічної кризи. Це призвело до того, що у всьому світі на біржах, особливо ф'ючерсних, відбувся обвал біржових індексів. Одночасно відбулися падіння курсів на нафтовому ринку, що, у свою чергу, через ціни на біодизель і етанол вплинуло на коливання цін сільськогосподарської продукції, а особливо на насіння олійних і кукурудзи.

Крім того, через фінансову кризу доступ до ринку капіталу для міжнародного аграрного сектора дуже ускладнився [7]. Значна світова пропозиція аграрної продукції разом з впливом фінансової кризи за невеликий проміжок часу призвела до зниження цін зернових та рапсу майже в два рази.

За останні декілька років на світових товарних ринках ситуація сильно змінилася, а саме: біржовий товарний ринок став не ринком, на якому обертається товар, - на ньому обертаються контракти на купівлю-продаж товарів, а це, в свою чергу, і є тим самим фіктивним товаром. Скрізь лунає, що вітчизняний товарний ринок в плані розвитку не відповідає світовому. Така ситуація складається в результаті малих, а в деяких випадках повної відсутності

обсягів фіктивного капіталу, що обертається у біржовій торгівлі. Наявність фіктивного капіталу на товарних біржах засвідчує кількість ф'ючерсних контрактів. Чим більша кількість контрактів, тим більша ймовірність торгівлі ними [7].

Біржовий ринок реагує на будь-які зміни у його кон'юнктури миттєво, тому реакція на кризові явища також буде стрімкою, економіка країни або світова економіка в цілому отримає наслідки впливу кризи значно пізніше, ніж біржовий ринок. Тобто біржова криза є першим сигналом того, що наближається глобальна криза економіки. І причина не тільки в товарному перевиробництві, але і в тому, що відбувається процес перенакопичення капіталів. Спочатку проблема виникає в збуті товару, потім - у сфері виробництва, а в результаті - удар по кишені основної маси населення.

Крім того не слід дивитись на кризові явища лише з боку загального негативу, адже криза є причиною для оздоровлення економіки. Біржові кризи характеризуються передусім заміною учасників ринку, які подавали неправдиву інформацію, тобто вели неправильну політику, і тому вони матимуть гірше становище порівняно з іншими учасниками; більш конкурентоспроможні збивають ажіотажний попит, видаляють з ринку учасників, які тяжіють до ризику, створюють умови для пошуку та впровадження нових форм і методів організації діяльності бірж [8].

За останні декілька десятиліть світові товарні ринки не мали кризових явищ, вони жили ніби в своєму саморегульованому "світі". Та світова фінансова криза 2008 року вже подіяла на реальний сектор, скоротивши платоспроможний попит. Абсолютно ясно, що одними з основних причин виникнення сучасної світової фінансової кризи стали спекулятивні операції на ринках, завдяки яким останніми роками і працювала формула заробляння грошей „ні з чого”. Наступив час випробувань для всієї економічної системи світу. Товарні біржі повинні продемонструвати здатність долати фінансові і економічні "риффи" криз і відновити динаміку обсягу укладених угод. Глибоке й усебічне дослідження проблем товарного ринку, міри їх впливу на товарні

біржі в умовах зростаючої глобальної інтеграції країни стає для України життєвою необхідністю, питанням її економічної безпеки [121; 125].

Сучасний стан в Україні характеризується перевиробництвом експортоорієнтованих товарів, які не користуються попитом на світовому ринку в кризовий період, імпортозалежністю у всіх галузях економіки, відсутністю завершеного циклу виробництва, незабезпеченням населення товарами власного виробництва.

Скоріш за все, сучасна фінансова криза змусить агропідприємців подбати про страхування своїх цінних ризиків. Але, при існуючій недовірі до товарних бірж сподіватись, що найближчим часом страхування цінних ризиків відбудеться через ф'ючерси, нереально. Процес виходу підприємства на біржовий ринок з метою хеджування цінних ризиків займе достатньо багато часу. Існує декілька причин, які стримують учасників аграрного ринку від виходу на біржу. По-перше, ф'ючерс — достатньо складний фінансовий інструмент, і не всі розуміють, як з ним працювати. По-друге, основна причина, із-за специфіки даної галузі не багато виробників аграрної продукції мають реальну можливість заздалегідь депонувати великі об'єми грошових коштів у кредитні установи. Виробникам агропромислової продукції вигідно хеджувати ризики. Наприклад, на момент посіву необхідно внести як депозитну маржу під майбутній урожай. Для сільгоспвиробників це можуть досить великі гроші, відволікати які з обороту в період посівної у них фактично немає можливості. Також можливий варіант недовіри сільгоспвиробників до елеваторів і їх небажання здавати на елеватори зерно. Також поки що існує недовіра до фінансових інструментів і відсутнє розуміння того, що на біржі можна продати агропромислову продукцію за вищою ціною, ніж та, по якій його скуповують спекулянти.

Як тільки криза піде на спад, найбільш пристосовані та кмітливі підприємці почнуть серйозно замислюватися про необхідність страхування своїх ризиків, як це роблять західні підприємці. Тому фінансова криза 2008

року може стати каталізатором розвитку термінового товарного ринку і приходу на нього нових учасників.

Однак, аби уникнути настання кризової ситуації на ринку сільськогосподарської продукції в майбутньому, слід проаналізувати причини виникнення фіктивного (спекулятивного) капіталу тепер. За останні роки в Україні зростання цін на продукти харчування мало позитивну сталу динаміку, проте в порівнянні з вартістю сировини такі дані доволі різняться. Зростання вартості сировини відбувалось значно повільніше, ніж підвищення ціни на продукцію, в тому числі і продукти харчування. Така ситуація стала наслідком збільшення кількості посередників на ринку, в результаті чого сировина на шляху до переробника або споживача декілька разів отримувала додану вартість. Нинішня ситуація виникла завдяки виникненню дрібних господарств, які абсолютно не пристосовані до життя в умовах глобально розвинутого виробництва продукції. В Україні з часів колишнього Радянського Союзу залишились переробні підприємства-гіганти та великі ринки продукції. Дрібний виробник продукції не може ані забезпечити переробні підприємства необхідною кількістю продукції, а ні забезпечити розмаїттям продукції ринок [79; 94].

Для посилення ролі виробника в сучасних умовах та розподілу прибутку по оптимальній ієрархії слід створити кооперативні об'єднання агровиробників. Чинне законодавство визначає сільськогосподарський кооператив як юридичну особу, що об'єднає в своєму складі фізичні та юридичні особи на засадах добровільного членства з метою виробництва продукції або обслуговування членів кооперативу.

Кооперативи можуть виконувати такі види робіт, які кожен окремий член виконувати не мав би змоги (або така робота є дуже затратною). До таких видів робіт відносяться:

– постачальницькі послуги (закупівля і постачання матеріально-технічних ресурсів, необхідних для сільськогосподарського виробництва);

- сервісні послуги (меліоративні, ремонтні, будівельні, ветеринарні, науково-консультативні тощо);
- переробка (процес виготовлення кінцевого продукту харчування);
- заготівельно-збутові операції (заготівля, зберігання, передпродажна обробка, продаж продукції, маркетингові послуги) [212].

Кооперативи зможуть акумулювати більші обсяги виробленої продукції і стануть більш конкурентоспроможними перед великими виробниками (переробниками) сільськогосподарської продукції. За умови правильної державної митної політики саме кооперативи як уособлювачі виробника сільськогосподарської продукції стануть диктувати ціну на сировину для переробних підприємств. Також покращиться наповнення товарного ринку якісною продукцією вітчизняного виробництва за доступною ціною [220].

Тому для термінового поліпшення становлення товарного ринку сільськогосподарської продукції в умовах кризової ситуації, яка склалась в світовій економіці, і приходу на нього нових учасників потрібно вирішити ряд завдань (табл.3.2)

Запровадження даних заходів стабілізує цінову ситуацію на сільськогосподарському ринку, удосконалить механізми контролю за діяльністю бірж та систему цінового моніторингу з використанням цінового моніторингу бірж; забезпечить оперативність прийняття рішень щодо необхідності регулювання цін на аграрному ринку.

Україна остання перейшла до монетарної економіки. Тому економіка країни останньою і відчула наслідки світової фінансової кризи, але вона останньою вийде з неї. Державні органи влади в більшості налаштовані вкладати кошти в банківську систему, а не у вітчизняну промисловість та споживачів. В такий спосіб органи державної влади допомагають не суб'єктам ринку, які в умовах кризи більше всього постраждали і потребують допомоги, а саме "спекулянтам". Криза – це унікальна можливість позбутися неефективності. В Україні криза є системною, то боротися з нею не має сенсу, потрібно будувати нову систему, яка буде гідно протистояти кризовим явищам.

Таблиця 3.2

Завдання, що мають вирішуватись на державному рівні, для розвитку термінового ринку сільськогосподарської продукції

№	Зміст завдання	Заходи, які необхідно вжити для виконання завдання
1	Залучення капіталу на ринок сільськогосподарської продукції	Використання залученого капіталу на створення інфраструктури по виробництву сільськогосподарської продукції Вкладення коштів на наукову розробку та їх впровадження
2	Забезпечення конкурентного ціноутворення на продукцію сільського господарства	Запровадження жорстких заходів державного впливу на конкурентне середовище, посилення ролі держави при ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію
3	Підтримання рівноваги на ринку сільськогосподарської продукції	
4	Аналіз та попередження кризових явищ	Створення нової інституції або надання повноважень існуючим для проведення моніторингу ситуації на ринку
5	Формування якісного біржового товарного ринку із відповідним наповненням учасниками та сільськогосподарською продукцією	Створення умов для створення аграрних кооперативів та забезпечення їх участі у біржових торгах
6	Збільшення частки ф'ючерсної торгівлі сільськогосподарською продукцією	Створення відповідної нормативно-правової бази
7	Запровадження єдиної електронної біржової торгівлі між товарними біржами України	Створення відповідної нормативно-правової бази та програмного забезпечення

Говорити про те, що потрібно захищати національного товаровиробника, - це повний теоретичний і категоріальний нонсенс. Адже як тільки виробник став товаровиробником, його вже не потрібно захищати, бо продукт праці тільки тоді стає товаром, коли він знайшов свого покупця. Якщо він не знайшов свого покупця і споживача, то немає і товаровиробника. Звичайно, повне ігнорування влади вітчизняного виробника не приведе до гарних наслідків у вітчизняній економіці, але все ж таки особливо в період фінансової кризи владі, потрібно

приділити більше уваги проблемам кінцевого споживача продукції, адже на даний період часу основна маса споживачів стала неплатоспроможною.

Парадокс у тому, що теперішня світова економічна криза – це криза економічного лібералізму, вільного ринкового регулювання. Її причини – це недосконале регулювання фінансових ринків, а вихід з кризи – посилення головної, впливової ролі держави на економіку. В даному випадку прорахунки є дуже яскраво вираженими, оскільки ринок не зміг урегулювати кризові ситуації і просить допомоги у держави. Хоча нещодавно ж економісти-ліберали казали необхідність зменшення участі держави у ринкових механізмах оскільки ринку властива функція саморегулювання.

Посилення жорстких державних бюджетної та грошової політик посилять спад економіки, що, в свою чергу, спричинить зменшення дохідної частини бюджету і, як наслідок, зменшення видатків, і так далі.

Дивною виглядає ситуація, коли влада не намагається допомогти покупцю, а допомагає продавцю. Кінцевий попит – це, з точки зору економічної науки, споживання населення, держави, інвестиції і чистий експорт.

Інший шлях в українській економіці є: потрібно займатися розвитком базових галузей промисловості, розвитком інфраструктури та підвищенням життєвого рівня населення.

Основна частина капіталу спрямовується на спекулятивні операції, і результатом такої фінансової політики є занепад виробництва в багатьох секторах економіки, зокрема сільському господарстві, зростання імпорту, залежність фінансової системи від іноземних кредитів.

За умови продовження політики абсолютно безграмотного управління України можливі такі наслідки:

- чистий експорт в найближчий час може перетворитись на чистий імпорт, не дивлячись на девальвацію національних валют;
- інвестиції в Україні припиняться взагалі і для відновлення довіри інвесторів потрібно буде дуже багато часу;

– споживання держави буде зменшуватись та, як наслідок, збільшиться дефіцит бюджетів [224, с. 24].

Іншими словами, країні загрожує інфляція, тоді як влада продовжує стимулювати не кінцевий попит, а проміжне виробництво.

Окремо взяте сільськогосподарське підприємство, що є основною ланкою всього сільськогосподарського виробництва, а також складовою біржового товарного ринку, може піддатися настанню кризових подій з різних боків. Отже, спроба розробки антикризових заходів повинна враховувати всю цю різносторонність, нести у собі необхідну глибину пізнання процесу і передбачати негативні явища у вичерпному масштабі.

Необхідний рівень запасів – це основа локалізації кризового явища. Скільки треба мати запасів зерна, кормів для тварин, пального для техніки і потреб опалювання, грошей для того, щоб відчувати себе у відносній безпеці в плані можливого настання локальної кризи? Мати або не мати резервний антикризовий фонд і зберігати резервні гроші в банку або тримати їх у готівковій формі в сейфі підприємства? Всі види і форми запасів слід оптимізувати залежно від можливого настання тієї або іншої кризової ситуації.

Держава повинна знижувати податкове навантаження, а не посилювати його, стимулювати експорт сільськогосподарської продукції, контролювати сировинні ринки, створювати вітчизняним компаніям нормальні умови для конкуренції із західними учасниками ринку.

Потрібно повністю змінити практику визначення ціни на сировинні товари на підставі очікувань спекулянтів, які навіть не знають, як виглядає зерно. Лише виробники сировинних товарів, які фізично вирощують їх, повинні мати право укладати контракти на біржі з промисловими споживачами, які потребують цих товарів для власного виробництва. В процесі торгів між реальними учасниками ринку визначатиметься ринкова ціна, а далі вже фінансові інвестори, які фізично не володіють сировинними товарами будуть „гратися” на очікуваннях.

Останнім часом на зерновому ринку активно обговорюється інтервенційна ціна. Це означає, що в багатьох країнах інтервенції знов мають велике значення. До цих пір інтервенції на зерновому ринку Європейського Союзу використовувались в незначній мірі.

Охарактеризуємо поведінку споживачів на даному етапі фінансової кризи на ринку сільськогосподарської продукції. Твердження «їсти хочеться завжди» приводить до висновку, що попит на дану продукцію буде завжди, але даний вислів стосується лише основних продуктів харчування. Попит на такі продукти харчування як м'ясо, молоко та рослинні жири, залежить від зміни ціни.

Світова фінансова криза 2008 року внесла свої корективи до світової біржової торгівлі. Декілька головних учасників світового біржового ринку, включаючи ряд найбільших гравців, пішли з бірж. Посилились коливання біржових ринків, знизилася ліквідність, особливо після того, як компанія Lehman Brothers оголосила про банкрутство у вересні 2008 року. Не дивлячись на всі зміни, збереглася позитивна тенденція зростання біржового обороту на світовому ринку, що не скажеш про вітчизняний ринок. За період 2004–2008 рр. загальна кількість ф'ючерсів і опціонів, якими торгують 69 бірж світу, збільшилася більш ніж в 2 рази і склала 17,6 млрд. контрактів (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Об'єм торгівлі ф'ючерсами і опціонами на 69 світових біржах в 2004—2008 рр. (млн.)*

Контракти/рік	2004	2005	2006	2007	2008
Ф'ючерси	3487	4034	5279	7218	8291
Опціони	5378	5939	6579	8308	9361
Всього	8137	9973	11859	15526	17652

*Джерело: Складено за даними <http://www.futuresindustry.org/>

Така ситуація обумовлена тим, що під час кризи роль товарних ринків зростає. З його допомогою виробники можуть застрахувати свої ризики, біржові гравці – диверсифікувати портфелі, а споживачі – отримати прозорий і зрозумілий механізм ціноутворення. Проте з іншого боку, в умовах кризи

відбувається зниження виходу нових гравців на біржу, зважаючи на дефіцит вільних грошових коштів, тому темпи зростання біржової торгівлі сповільнилися на світовому ринку, склавши в 2008 році 13,7 % проти 30,9 % в 2007 році [115].

Друга половина 2007 року на світовому фінансовому ринку пройшла під знаком кризи іпотечного ринку в США, яка продовжилась в 2008 році; регіональна криза в США у зв'язку з високим ступенем глобалізації національних економік переросла в міжнародну фінансову кризу, наслідки якої виразилися в падінні світового виробництва, зайнятості і рівня цін. Починаючи з серпня 2008 року, більшість компаній різко понизила об'єми залучення капіталу через розміщення боргових інструментів на публічному ринку. Всі ці події негативним чином відбилися на функціонуванні товарних бірж. За прогнозом експертів в 2010 році ці тенденції продовжаться.

В умовах світової фінансової кризи, загострюється конкурентна боротьба і разом з тим активізується впровадження нових товарів і методів торгівлі на міжнародних біржах [113].

Аналізуючи динаміку розвитку цін на сільгосппродукцію, можна упевнено стверджувати, що цей ринок істотно відрізняється від інших ринків. Зокрема, викликані світовою економічною кризою проблеми в світовій банківській сфері, істотне скорочення доходів населення та інші наслідки призвели до різкого скорочення попиту і, як наслідок, до падіння цін на метали, нафту й інші ресурси.

При цьому загальноекономічний спад торкнувся ринків АПК побічно. Причин цього декілька:

- перш за все, низька еластичність попиту: люди можуть лише скоротити витрати на харчування, але не відмовитися повністю від їжі. Крім того, населення планети продовжує збільшуватися, відповідно буде рости попит і на основні зернові і олійні культури;

- висока інерційність бізнесу: фермери (на відміну від промислових підприємств, що в період кризи цін скорочують об'єми випуску своєї продукції

або продають підприємства) не можуть припинити виробництво. Як показує історія, навіть в найскладніші періоди фермери знаходили ресурси для проведення польових робіт.

З іншого боку, все більше експертів схильні вважати, що криза в будівництві і металургії поверне на ринок АПК більше приватних, не галузевих інвесторів. Це пояснюється тим, що при покупці підприємств в період кризи інвестор, перш за все, звертатиме увагу на перспективи галузі, яку представляє даний об'єкт, а потім вже на інші показники - частку підприємства на ринку, вартість його активів, майбутні cash-flows (потоки готівки) тощо. Аналіз динаміки цін на різні види сировини свідчить, що сільгосппродукція поки знаходиться у вигідному становищі в порівнянні з іншими галузями, навіть не дивлячись на свої численні ризики від погоди до одвічного людського чинника.

Проте не можна не відзначити декілька негативних для АПК факторів, викликаних проблемами світової економіки, на які очевидно звертатимуть увагу і потенційні інвестори.

Зростання цін на добрива в поточному сезоні у всьому світі стало проблемою номер один для фермерів у розвинених країнах (таких як США і країни ЄС) і справжнім лихом для господарств в менш платоспроможних країнах (Аргентина, Бразилія тощо). Наслідки економії на добривах, на яку вимушені були піти південноамериканські фермери, вже дає свої плоди - виробництво зернових і олійних нового врожаю в країнах регіону скоротилося більш, ніж на 25 % в порівнянні з минулим сезоном [8].

Аналогічна ситуація і з забезпеченням засобами захисту рослин і посівним матеріалом. При цьому в СНД постачальники матеріально-технічних ресурсів вже в даний час мають величезні дебіторські заборгованості - фермери не можуть розрахуватися за раніше отримані ресурси. Очевидно, що з наближенням нової посівної кампанії ця проблема тільки посилюватиметься.

Сільгосптехніка через відсутність доступу до кредитів або подорожчання поточних кредитних ставок також додасть витрат сільгоспвиробникам.

Варто відзначити, що криза банківської сфери вже принесла очевидний негатив і в сільське господарство. Хвиля страйків фермерів, що пройшла в останні місяці по всьому світу (починаючи від Аргентини і закінчуючи Грецією і Болгарією), наочно ілюструє панічні настрої сільгоспвиробників, які не можуть нормально здійснювати свою діяльність без позикових коштів.

За даними регулярного опитування фермерів, більше 40 % українських сільгоспвиробників назвали своє фінансове становище в грудні-січні 2008 року несприятливим і дуже несприятливим. У Росії цей показник нижчий, оскільки фермери мають більше можливостей для отримання кредитних коштів, що виділяються державою через уповноважені банківські установи [113].

Можна спрогнозувати, що компанії, які були опитані і охарактеризували свій фінансовий стан як "дуже несприятливий", також найближчими місяцями будуть вимушені звернути свою діяльність. Можливі різні сценарії виходу з ринку, проте очевидно, що крупні і успішні агропідприємства зможуть поглинути своїх дрібніших і менш стійкіших сусідів. Таким чином, по різних оцінках, вже до наступного літа число господарюючих суб'єктів в АПК країн СНД може знизитися на 5-10 %, а по даних інших наукових розрахунках на 15-17 % [117].

При цьому відсутність доступу до фінансових ресурсів навряд чи змусить фермерів більш-менш стійких господарств відмовитися від посіву, але, швидше за все, приведе до скорочення витрат на матеріально-технічні ресурси. Що може призвести, до скорочення виробництва і "відходу" від сучасних технологій агровиробництва до яких фермери країн, що розвиваються, наблизилися тільки в останні декілька років.

Мабуть єдиною галуззю світового АПК, яка може на собі відчувати вплив фінансової кризи, що посилюється, стане галузь виробництва біодизелю. Нагадаємо, біологічні види палива, будучи субститутами нафти, отримують додатковий поштовх для свого розвитку в ті періоди, коли світові ціни на нафту зміцнюються (що спостерігалась в 2007/08 рр.).

Проте різке зниження світових цін на нафту при значному скороченні держпрограм підтримки галузі біопалива (теж через нестачу коштів) може привести до різкого скорочення об'ємів виробництва і споживання біодизеля і біоетанолу. Так, вже в кінці 2008 року про банкрутство оголосили декілька американських гігантів-виробників біоетанолу (VeraSun, BioEnergy, ADM Energy) [7].

При цьому в останнє півріччя у всьому світі попит на біопаливо продовжує скорочуватися, а державні програми - закриваються. Для країн СНД як постачальників сировини для виробництва біодизелю (рапсу) ця тенденція також може мати негативний ефект і змусити змінити структуру агровиробництва з перекваліфікацією на культури, які мають більший попит.

Всі перераховані наслідки кризи вплинуть на реальний сектор АПК, а це означає, що вже восени 2010 р., по оцінках експертів, можна чекати зниження світового виробництва сільгосппродукції на 3-10 %. Отже, настає новий етап зростання цін (як на біржових, так і на реальних ринках), що поза сумнівом поверне інвесторів та гравців фінансового ринку в сегмент АПК [119].

Якщо говорити про світові тенденції, то за останніх півроку інвестиційна привабливість агропромислового сектора знизилася, проте не так істотно, як інших галузей економіки. Поки інвестори займають очікувальні позиції і масово не вивозять кошти з АПК. Але і нових крупних вкладень, так само як і очікуваних на світових агроринках, теж немає.

Проте при різкому зростанні цін на аграрному ринку, на яке варто очікувати восени 2010 року, поведінка фондів може дуже змінитися. При цьому услід за дорожчанням продукції виросте знову і вартість землі. Отже, питання мінімізації витрат агровиробництва стане головною проблемою 2011 року для сільгоспвиробників у всіх країнах світу.

Стосовно країн СНД подальша увага інвесторів безпосередньо залежатиме від позиції державних регулюючих органів, а також загальної економічної і соціальної ситуації в регіоні. Сумний досвід Болгарії показує, що всього лише

декілька масштабних страйків фермерів навіть в країні, що є членом ЄС, здатні істотно понизити інвестиційний рейтинг країни і особливо її АПК.

Світова фінансова криза, про яку зараз багато пишуть науковці, по суті є кризою економічною. Це означає, що дана криза є кризою відтворення і розподілу благ, криза основних інститутів і фінансових каналів міжнародних товарних бірж, неоконсервативної економічної політики, направленої на збільшення концентрації багатства у багатих за рахунок бідних.

Розповсюдження кризи зумовило стиснення сукупного попиту. У банківському секторі, сфері послуг спостерігається скорочення персоналу, в металургії скорочуються замовлення, виплавка сталі, на транспорті – об'єм вантажоперевезень, в секторах промислового і машинобудівного комплексу готуються до скорочення зайнятих і заморожують замовлення. Банки скорочують об'єм кредитування виробництва, скорочують видачу споживчих кредитів. Надалі послідувала ланцюгова реакція на катастрофічний спад об'ємів і числа укладених операцій на міжнародних товарних біржах, зниженні обороту і доходів товарних брокерів [121].

Вплив світової фінансової кризи змушує розробляти і проводити антикризові заходи з метою згладити падіння торгів і зменшення витрати на їх організацію.

У січні 2009 року майже всі світові компанії представили параметри своїх антикризових програм. Розглянувши дані програми, пропонуємо удосконалену антикризову програму, що включає наступні основні три категорії.

По-перше, організаційні, які направлені на поліпшення технології і техніки проведення торгів на біржі, що дозволяють понизити витрати на організацію торгів. До них відносяться:

- впровадження видаленого доступу до електронних торгів на біржі, що дозволить брати участь більшій кількості потенційних клієнтів; оптимізація витрат на телекомунікації;

- можливе розширення товарних позицій для більшої зацікавленості клієнтів.

По-друге, економічні, такі, що дозволяють оптимізувати витрати функціонування біржі в період кризи:

- зниження комісійних винагород біржовим посередникам на період кризи, яке стимулюватиме клієнтів біржі до активнішої діяльності на біржі;
- зниження порогу вступних внесків для клієнтів біржі, що дозволить зробити доступ до торгів легшим і доступнішим в період кризи;
- оптимізація витрат на утримання біржових складів під час кризи;
- зниження витрат на рекламу товарної біржі;
- поліпшення взаємодії зі страховими компаніями і банками з метою пониження ризиків по торгових операціях.

По-третє, кадрові, тобто оптимізація чисельної структури учасників біржової торгівлі в період кризи:

- тимчасове скорочення основного і допоміжного персоналу на час кризи;
- поєднання посадових обов'язків працівниками біржі з метою скорочення витрат на персонал.

Комплексний підхід до оптимізації витрат і підвищення ефективності в організації роботи товарної біржі дозволить керівництву і клієнтам біржі понизити наслідки негативного впливу світової кризи і стимулювати біржові торги.

Свої корективи до перспектив розвитку українського організованого товарного ринку сільськогосподарської продукції внесла світова фінансова криза. Різке падіння світових цін і попиту на сільськогосподарську продукцію в Україні і за кордоном знизили торгову активність в даній сфері.

Криза примушує компанії задуматися про страхування своїх цінових ризиків. В результаті виробники і споживачі сільськогосподарської продукції мають перспективи виходу на біржу з метою хеджування, що має бути підтриманим з боку держави.

Проблема розвитку товарних бірж в Україні дуже актуальна на сьогоднішній день. Для подальшого вдосконалення даного ринкового механізму потрібний ретельний аналіз недоліків, що перешкоджають їх

подальшому розвитку, у тому числі і в кризовий період. Серед них можна виділити наступні:

- біржовий товарний ринок в Україні досі знаходиться у стадії початкового розвитку: головна причина цього – вади законодавчого регулювання (законодавча база слабка і вимагає доопрацювань);

- виробники біржових товарів не хочуть їх продавати через систему біржових торгів, оскільки їм це невигідно та посилюється конкуренція;

- розвиток біржової торгівлі вимагає посилення ролі держави у формуванні і регулюванні організованих товарних ринків, створенні ринкових механізмів впливу на процеси ціноутворення.

- для розвитку організованого товарного ринку необхідна певна культура суспільства, звичка набувати товарів на організованому ринку;

- необхідна відповідна інфраструктура для певних вітчизняних товарних бірж [19; 32; 58; 63; 70; 92; 130; 147].

На початковому етапі розвитку української біржової торгівлі потрібні додаткові економічні стимули, при яких продаж і купівля товару саме через біржу будуть, безумовно, вигідними.

Для українських товарних бірж потрібно розробити таку схему організації біржової торгівлі, яка була б орієнтована на забезпечення вільної торгівлі товаровиробника і/або покупця, а не посередника-перепродавця.

Як один з можливих варіантів, у тому числі і в період економічної кризи, активно обговорюються питання стимулювання розвитку економіки шляхом адміністрування податкових платежів, включаючи зниження ПДВ до 13 %. У світовій практиці зустрічаються випадки зниження ПДВ на продані через біржу товари. Наприклад, уряд Китаю недавно відмінив ПДВ (17 %) на біржові операції із золотом і погодився на відшкодування ПДВ після виконання трейдерами всіх зобов'язань по операції [124]. Цей спосіб винагороди продавців і покупців біржових товарів можна сьогодні застосувати в Україні, понизивши розмір ПДВ до 13 % в ціні товару, що продається на біржі.

Застосування пільгової ставки ПДВ повинне супроводжуватися істотними змінами в організації біржової торгівлі, що забезпечують виконання наступних основних вимог:

- по-перше, пільги розповсюджуються тільки на операції з реальним і обов'язковим постачанням товару, при цьому повторний продаж товару на біржі не забороняється, але на позабіржові операції пільги по ПДВ не розповсюджуються;

- по-друге, біржовий комісар здійснює контроль за дотриманням принципів біржової торгівлі і щодня (або за біржовий період) після закінчення торгової сесії завіряє підсумки торгів;

- по-третє, розрахунок ПДВ проводиться розрахунковим центром по кожній конкретній операції, сума податку утримується відразу і перераховується до бюджету. Продавець отримує платіжний документ за проданий товар з відміткою про суму утриманого пільгового податку. Покупець біржового товару отримує документ про придбання товару на біржі з вказівкою ринкової ціни;

- по-четверте, всі операції діляться на адресні та безадресні, при однакових пільгах. Адресні операції надають інформацію про прямі договори в сталих господарських зв'язках, частка яких повинна поступово зростати в міру посилення ролі планування в економіці держави; безадресні операції враховуються при визначенні середньоринкової ціни біржового товару за який-небудь часовий період;

- по-п'яте, повинен забезпечуватися вільний доступ до інформації про результати біржових торгів і всі біржові операції, наприклад, на сайті біржі з обов'язковим розкриттям: при експорті товару ця інформація дозволить поліпшити контроль митних органів і полегшить повернення ПДВ з бюджету; по адресній операції розкривається інформація про продавця і покупця з вказівкою договірної ціни, об'єму і термінів постачання товару; по безадресній операції інформація розкривається роздільно по продавцеві і покупцеві товару на біржі з вказівкою ринкової ціни, дати продажу і періоду постачання,

протягом якого покупець повинен отримати товар (встановлюється правилами біржі для конкретних видів товарів); при додатковій необхідності розкривається інформація про постачальника і терміни постачання товару; біржовий товар повинен бути сертифікований, бажано, щоб партія товару по кожній операції мала індивідуальний номер (код), що вказується в платіжних документах. Об'єм інформації по кожній операції достатньо великий, що частково компенсується обмеженим числом операцій, що реєструються щодня або за біржовий період.

Для поліпшення законодавчого регулювання діяльності товарних бірж можна прийняти новий закон, в якому детально, чітко і продумано врегулювати питання, пов'язані з їх функціонуванням, а також прийняти Торговий Кодекс України і окремий спеціальний розділ присвятити питанням діяльності бірж, які є найбільш важливими для розуміння самої природи товарних бірж і для розуміння основ їх діяльності. Детальне ж регулювання питань повинне міститися в локальних актах самих товарних бірж.

3.2. Прогнозування цін та обсягу товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах

В умовах світової фінансової кризи особливої важливості набуває дослідження закономірностей і особливостей ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції, впровадження новітніх технологій ціноутворення та вихід українських виробників сільськогосподарської продукції на світовий ринок через товарні біржі. Дана проблематика на даний момент є актуальною завдяки декільком причинам: по-перше, значущістю і роллю сільськогосподарських товарів в життєзабезпеченні суспільства; по-друге, специфікою формування цін на ринку сільгосппродукції; по-третє, соціальною значущістю сільського господарства.

Виявлення закономірностей і особливостей формування цін на ринку сільгосппродукції можливо на основі проведення фундаментальних

теоретичних досліджень, направлених не тільки на аналіз поточних кон'юнктурних цін на товарних біржах України та світу, але і на розкриття їх внутрішніх сутнісних основ і механізмів.

В Україні існуючі процеси ціноутворення на біржовому ринку сільськогосподарської продукції мають свою специфіку і відображають розбалансованість всієї економічної системи країни. Сільське господарство, як ніяка інша сфера економіки, випробовує на собі диктат цін з боку природних монополій, засобів зв'язку, транспорту, енергетики тощо. Є і інші галузеві бар'єри на шляху дії міжгалузевого конкурентного механізму ціноутворення, які обумовлюють стійко занижений рівень цін і доходів в сільському господарстві.

У зв'язку з цим виявлення закономірностей і особливостей ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та проблем становлення біржового ринку в Україні є необхідною умовою для усунення цінових диспропорцій для формування ефективної політики державного регулювання агропропромислового ринку.

Оскільки ринкова економіка України характеризуються мінливістю та невизначеністю чинників зовнішнього середовища, а також великою кількістю суб'єктів господарювання, дії яких дуже важко передбачити, тому механізм ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції має бути гнучким.

Оцінка галузевих і методичних особливостей механізму ціноутворення на продукцію сільського господарства дозволила виокремити основні чинники, що впливають на процес формування цін сільськогосподарської продукції, а також основні чинники, які визначають динаміку сільськогосподарських цін на товарних біржах (рис. 3.1).



Рис. 3.1. Ціноутворення на продукцію сільського господарства та чинники, що впливають на цей процес

Пошук стратегічних рішень на рівні ціноутворення на продукцію сільського господарства на товарних біржах повинна враховувати зовнішню й внутрішню інформацію про надані можливості й ресурси. На стратегію гнучкого ціноутворення на продукцію сільського господарства впливають загальні економічні та політичні умови, ситуація на ринку сільськогосподарських культур, продуктова криза, внутрішні фінансові, інноваційні й організаційні проблеми.

Сучасні телекомунікаційні системи служать основою розвитку інформаційної інфраструктури біржового ринку сільськогосподарської продукції. В даний час її найважливішим завданням є поєднання максимально

сприятливих умов доступу всіх учасників біржового ринку до своєчасної, якісної, надійної, не дуже дорогої і повної інформації. Для виявлення потенціалу, прогнозування розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції були проаналізовані стан і можливості основних об'єктів інформаційної інфраструктури біржового ринку, основних джерел інформації (табл. 3.4).

Біржова торгівля є важливим інструментом ринкової інфраструктури і є системою підприємств і організацій, яка забезпечує рух товарів, послуг, цінних паперів. До таких установ відноситься і товарна біржа. Невід'ємною якістю біржової торгівлі є регулювання цін практично на весь спектр товарів, що існують в світі. Зважаючи на біржові котирування, можна визначити рівень розвитку економіки в конкретній країні.

Біржова торгівля дає можливості концентрувати суб'єктів ринкової взаємодії, зменшуючи при цьому витрати на пошук. Контроль якості продукції на товарних біржах та інформація про позичальників і фінансові активи на фондових біржах дають змогу зменшити ризик несприятливого вибору. Відкритість торгів підвищує інформаційну проникливість на ринку, що свідчить про дієвість інформативної функції цінового механізму [23, с. 61].

Таблиця 3.4

Порівняльний аналіз основних джерел інформації про кон'юнктуру
біржового ринку сільськогосподарської продукції

Органи статистики та Союз аграрних бірж України	Інформаційно-аналітичні агентства	Засоби масової інформації
Переваги джерела		
Достовірність інформації. Взаємодія з органами державної влади.	Надання будь-якої інформації на замовлення. Можливість отримати платну інформацію за будь- який період. Максимальна оперативність. Можливість своєчасного відстежування і реагування на кон'юнктуру ринку.	Загальна доступність. Оперативність

Недоліки джерела		
<p>Не повна доступність інформації для всіх джерел ринку.</p> <p>Практично відсутня інформація про ціни реалізації зерна сільськогосподарськими організаціями товарними біржами.</p> <p>Невчасність підготовки і видачі оперативної інформації (великий розрив між датою звіту і публікацією).</p>	<p>Отримання інформації доступно обмеженому колу споживачів.</p> <p>Достовірну, оперативну і повну інформацію можна отримати тільки за плату.</p> <p>Безкоштовний матеріал на сайті даний у форматі демо-версій і з відставанням на декілька місяців.</p>	<p>Відсутність загальних аналітичних оглядів.</p> <p>Неточність інформації.</p> <p>Дублювання інформації органів державної статистики.</p>

Це все дає підстави стверджувати, що ринки у вигляді бірж добре організовані, бо цінові сигнали потенційних продавців та покупців з врахуванням всієї необхідної інформації взаємодіють між собою так, що виникає тенденція до встановлення єдиної ціни на однакові товари в усіх угодах, здійснюваних на значних територіях [23, с. 61].

На даний момент сільгоспідприємства знаходяться в складному середовищі адаптації, в якому вони повинні уміти прогнозувати економічну ситуацію заздалегідь та пристосовуватися до наслідків політичної та фінансової криз. В такій ситуації їм потрібна сучасна методика інноваційної моделі гнучкого ціноутворення на продукцію сільського господарства, що повинні базуватися на нових методичних підходах. Однією з таких новітніх технологій ціноутворення є ф'ючерсна біржова торгівля, адже товарна біржа – важливий елемент економіки, що страхує від ризику, визначає ціну на товари. Оскільки товарна біржа і ціна на ф'ючерсні контракти дуже залежать від безлічі чинників, попит і пропозиція на товари визначає їх ринкову вартість, навіть при тому, що реальний обмін товарами не відбувається. Товарні ринки і ціни на товари вмиль реагують на зміни в світі, і ціна відповідно виявляється на товарному ринку.

Для аналізу процесу ціноутворення продукції сільського господарства на товарній біржі, побудуємо структуру ціноутворення на товарних біржах (рис. 3.2.).

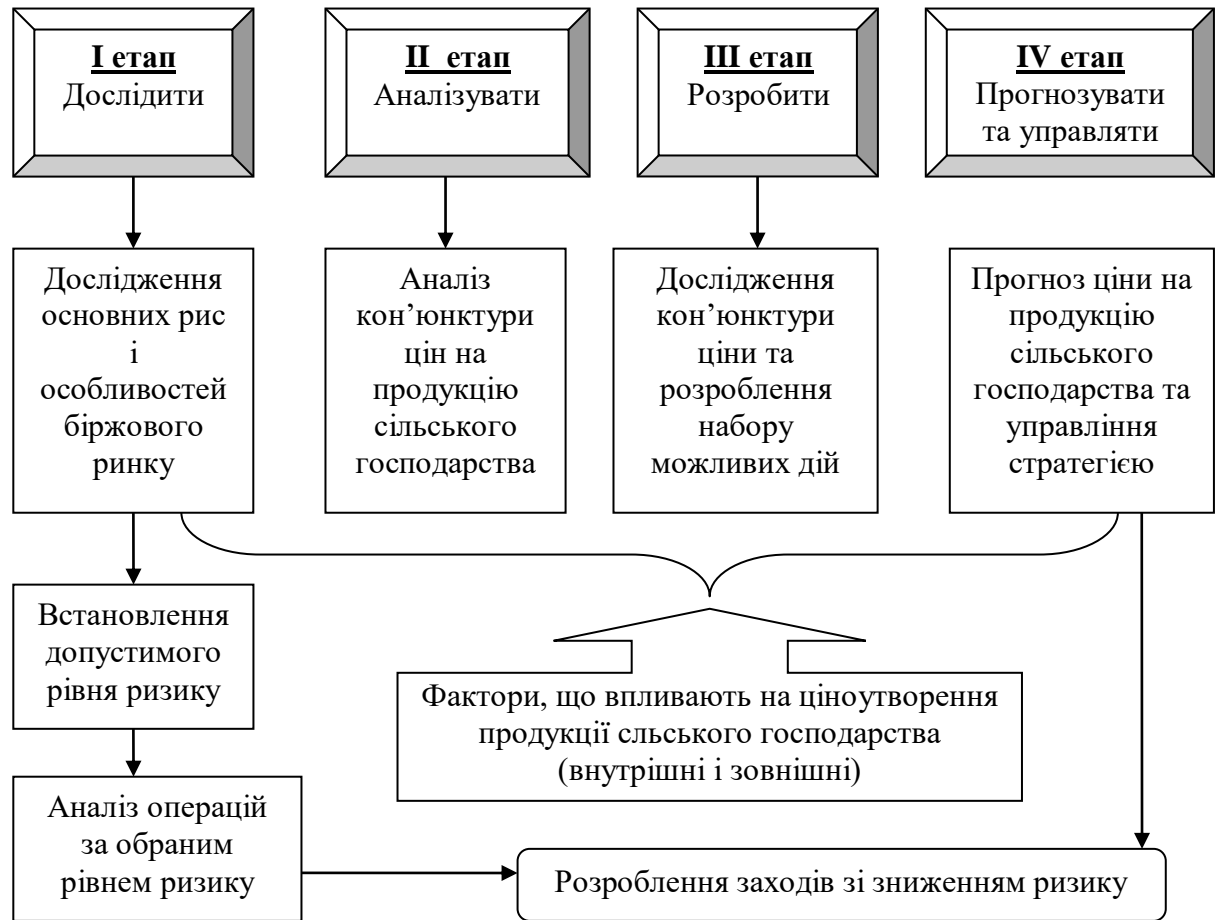


Рис. 3.2. Структура стратегії ціноутворення на продукцію сільського господарства на товарній біржі

Сезонні коливання цін на продукцію сільського господарства примушують шукати механізм їх згладжування для сільгосп підприємств. Крім того, кожен регіон має кліматичні особливості, а також свою історію і специфіку розвитку АПК, без урахування яких неможливо виробити оптимальну стратегію реалізації сільськогосподарської продукції. Всі перераховані проблеми потребують додаткового аналізу і теоретичного дослідження.

Сезонна криза перевиробництва сільськогосподарської продукції (в першу чергу, зерна і кормів) і дефіцит цієї продукції на ринку за декілька місяців до нового урожаю приводять до таких наслідків, як:

- господарство досить часто продають свою продукцію по демпінгових цінах;
- втрати, допущені в період затоварювання ринку, не компенсуються високими цінами на зерно (і корма) в період дефіциту цих видів продукції;
- господарствам систематично не вистачає оборотних коштів із-за нерівномірності продажів зерна;
- відсутні дешеві ресурси на ринку кредитів;
- майже відсутність ф'ючерсних операцій на українському ринку продовольства при великій кількості товарних бірж;
- дуже слабким регулятором ринку є біржова торгівля українським продовольством, здійснювана на київських та дніпропетровських майданчиках;
- гостро постає проблема первинної переробки і зберігання на місцях, яка виникає через дорогі транспортування продукції і оренду складів [18; 68; 155; 106; 157; 172].

З вище переліченого випливає, що необхідна продумана програма регулювання агропромислового комплексу. Відповідно до цього можна відмітити, що даному ринку потрібне вирішення проблеми стабілізації ринку сільгосппродукції за рахунок оптимізації цін на неї (в першу чергу, на зерно) за допомогою коректного прогнозування ринку товарними біржами.

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

1. Проблема коливань цін на ринку сільгосппродукції вельми серйозно зачіпає економічні інтереси українських сільгоспвиробників.
2. Необхідно повніше використовувати як світовий, так і український досвід регулювання ринку сільськогосподарської продукції.
3. Для прогнозування цін на ринку сільськогосподарської продукції потрібні адекватні інструменти і методи впливу на ціни на вказаному ринку.

Для деталізації об'єкта і предмету дослідження, визначення рівня ефективності економічних процесів, розкриття змісту і сутності механізму ціноутворення для сільськогосподарської продукції, аналізу статистичних даних, прогнозування цін на ринку сільськогосподарської продукції,

розроблення практичних рекомендацій щодо обґрунтування та впровадження механізму ціноутворення за допомогою товарних бірж, необхідно застосувати арсенал кількісних та якісних методів і моделей (рис. 3.3).

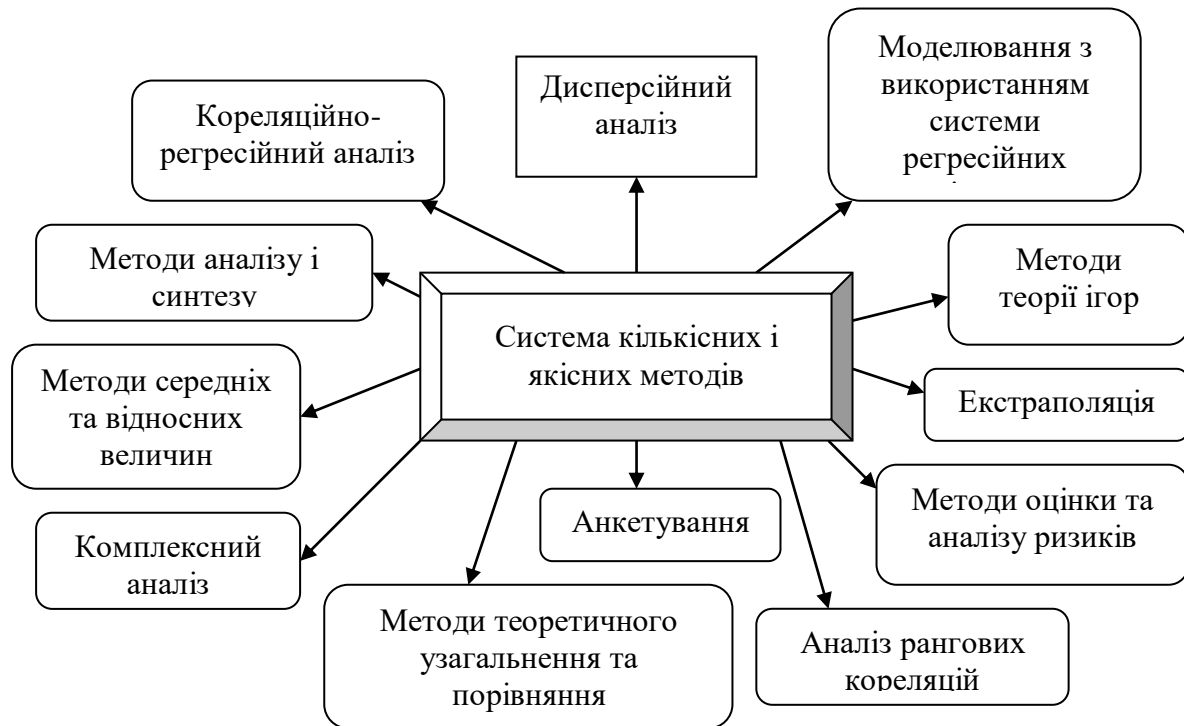


Рис. 3.3. Методи і моделі для обґрунтування оптимального ціноутворення продукції сільського господарства на товарних біржах

Обрані на рис. 3.3. методи дозволяють найбільш повно та коректно описувати й аналізувати багатofункціональну підсистему ціноутворення, а також спрогнозувати рівень цін на продукцію сільського господарства на майбутні періоди та рівень попиту і пропозиції на неї.

В умовах ринкових відносин міняються вимоги до прогнозування розвитку аграрного виробництва, оскільки зростає роль довгострокового (перспективного) планування, маркетингової стратегії, що враховують зміни кон'юнктури ринку.

Зерно є найважливішим стратегічним товаром, виробництво і споживання якого виступає важливим чинником стабільності національної економіки і основою продовольчої безпеки країни. Умовою ефективного розвитку ринку зерна виступає раціональне поєднання його структури і функцій, а також

наявність адекватної інфраструктури, що забезпечує різностороннє обслуговування всіх його елементів, зв'язків і механізму взаємодії суб'єктів. Крім того, в умовах глобалізації під впливом чинників зовнішнього середовища посилюються процеси інтеграції і регіоналізації сільськогосподарського виробництва, що обумовлює перехід до багаторівневої системи регулювання ринку зерна, що включає міжнародне і національне управління, контроль і моніторинг процесів, явищ, об'ємів виробництва і реалізації зерна.

В умовах ринкових відносин прогноз – єдине джерело інформації, що дозволяє з урахуванням очікуваної економічної ситуації орієнтувати державні органи на цілеспрямоване використання правових, організаційно-економічних і адміністративних важелів регулювання виробництва продукції агропромислового комплексу, формування і розвиток на цій основі продовольчого ринку. Дослідження по прогнозуванню – реальна база для розробок обґрунтованих державних і цільових галузевих програм. Їх ефект визначається збільшенням виробництва аграрної продукції, поліпшенням її якості, зниженням витрат на виробництво і реалізацію, приростом національного доходу. Важко переоцінити значення для управління розвитком сільськогосподарського виробництва такого інструменту, як баланс платоспроможного попиту і пропозиції найважливіших видів продукції, при максимальному обліку всіх чинників і показників, що визначають як формування попиту, так і пропозиції. Раціональні стратегії розвитку агропромислових підприємств повинні розроблятися з урахуванням моделі ринкової рівноваги, теорія якої вимагає встановлення рівності між попитом і пропозицією на всіх ринках.

Схема, представлена на рис. 3.4 на прикладі зерна, відображає комплексний підхід до обґрунтування перспектив розвитку сфери виробництва і використання сільськогосподарської продукції, коли одні показники стають вхідною інформацією для розрахунку більш узагальнених показників. Заключними є розрахунки балансу платоспроможного ринкового попиту і пропозиції. Для цього заздалегідь

розраховуються об'єми попиту окремо на зовнішньому і внутрішньому ринках, а також об'єми пропозиції зерна.



Рис. 3.4. Схема прогнозних розрахунків балансу попиту і пропозиції зерна

Можна погодитись з висновками Беленького П.Ю., Мікули Н.А., Матвєєва Є.Є., що біржова модель забезпечує поточне узгодження попиту та пропозиції. Така модель вимагає створення механізмів збалансування попиту/пропозиції в реальному часі, визначення ринкової ціни, а також процесу реєстрації і здійснення угод. Ця модель є найкращою для продукції, що має декілька легко стандартизованих характеристик. Біржова модель приваблива для ринків, де попит і ціни нестабільні. Вона дозволяє учасникам ринку керувати надлишками пропозиції або піками попиту [23, с.203].

Із всіх проблем функціонування аграрного ринку найбільше значення має формування достатньо вільної, але регульованої системи ціноутворення. У

своїй основі ця система повинна стимулювати зростання об'ємів виробництва, підвищення якості і зниження собівартості продукції, створити умови для еквівалентного обміну продукцією між сільським господарством і промисловістю, підтримувати рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників, забезпечувати розширене відтворення у всіх сферах АПК.

Одним з напрямів вдосконалення механізму ціноутворення є використання можливостей короткострокового моделювання соціально-економічних процесів. Для моделювання динаміки ринкових цін на біржовому ринку доцільно використовувати засоби програми MS Excel. Для прогнозних розрахунків середніх цін реалізації зернових використовуються такі показники, як врожайність зернових в господарствах, посівні площі тощо (табл. 3.5). Прогнозні значення чинників розраховуються на основі трендових моделей.

Кореляційний аналіз дозволяє виявити залежність між декількома випадковими величинами. Коефіцієнти кореляції (R) показників виробництва та реалізації зернових представлена в табл. 3.6.

Таблиця 3.5

Основні показники виробництва та реалізації зерна в Україні

Рік	Посівні площі зернових, тис. га	Врожайність зернових, ц/га	Валовий збір зерна, тис. т. у вазі після доопрацювання	Внутрішнє споживання зерна, тис. т	Вивіз, тис. т (експорт)	Ввезення, тис. т (імпорт)	Середня ціна реалізації зернових, грн./т.	Реалізація зернових с/г під-ми, тис.тон	Товаро-обіг с/г прод-ї на товарн. біржах, млн.грн.
2000	13646	19,4	24459	22940	4009	508	443,8	10726	989,7
2001	15586	27,1	39706	26438	5597	439	381,3	16967	4005,4
2002	15448	27,3	38804	28054	12260	166	312,5	18979	6526,5
2003	12495	18,2	20234	22833	3944	3770	535,1	8999	8477,5
2004	15434	28,3	41809	25386	7786	875	453,1	16698	9098,4
2005	15005	26,0	38016	24821	12650	226	417,8	19458	10568,2
2006	14515	24,1	34258	24351	11168	235	515,2	17814	11905,2
2007	15115	21,8	29295	22450	4400	250	833,5	13965	9596,8
2008	53264,3	34,7	53300	26000	15000	400	778,6	27245	32189,4

Аналізуючи дані табл. 3.6, зробимо висновок, що не всі показники мають тісний зв'язок між собою, тому для подальшого дослідження не враховані, а саме: імпорт зернових та внутрішнє споживання.

Таблиця 3.6

Кореляційна таблиця для показників виробництва та середніх цін
реалізації зернових

	Ціна	Вал.збір	Посівні площі	Врожай- ність	Спожи- вання	Експорт	Імпорт	Реалі- зація	Товаро- обіг на біржах
Ціна	1								
Вал.збір	0,0949	1							
Посівні площі	0,5402	0,7220	1						
Врожай- ність	0,1045	0,9961	0,7519	1					
Спожи- вання	-0,4753	0,7294	0,2877	0,7426	1				
Експорт	-0,0161	0,7727	0,5931	0,7739	0,6323	1			
Імпорт	0,0178	-0,5457	-0,1797	-0,4884	-0,3981	-0,4524	1		
Реалі- зація	0,1877	0,9507	0,7786	0,9480	0,6592	0,8944	-0,5627	1	
Товаро- обіг на біржах	0,6266	0,6786	0,9243	0,7042	0,1868	0,6760	-0,0925	0,7793	1

Для виконання завдання регресійного аналізу задаємо вхідні інтервали X (валовий збір зерна у вазі після доопрацювання, посівні площі, врожайність зернових, експорт, реалізація зернових сільськогосподарськими підприємствами, товарообіг сільськогосподарської продукції на товарних біржах) і Y (середню ціну реалізації зернових). Вхідний інтервал Y - це діапазон залежних аналізованих даних.

Одержане рівняння регресії має вигляд:

$$Y = 0,0008X_1 - 0,0071X_2 - 44,922X_3 - 0,0613X_4 + 0,0651X_5 + 0,029X_6 + 890,09, \quad (3.1)$$

де Y – середня ціна реалізації зернових ;

X_1 – валовий збір зерна;

X_2 – посівні площі;

X_3 – врожайність зернових;

X_4 – експорт зернових;

X_5 – реалізація зернових сільськогосподарськими підприємствами;

X_6 – товарообіг сільськогосподарської продукції на товарних біржах.

Напрямок зв'язку між змінними визначається на підставі знаків („–” – негативний або „+” – позитивний) коефіцієнтів регресії.

Результати прогнозування залежної змінної Y на п'ять років вперед представлені в табл. 3.7. та на рис. 3.5. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,896$ свідчить про прийнятну апроксимацію регресійною моделлю фактичних даних по середніх цінах реалізації зернових.

Система цін являє собою механізм передачі інформації. Особливо важливо звернути увагу на те, що інформативну функцію система цін виконує зі значною економією інформації, яка повинна бути засвоєна та застосована. В стислій символічній формі передається лише найсуттєвіша інформація і лише тим, кого вона стосується. Ефективність системи цін при такому підході залежить не від оптимальності розподілу ресурсів у точці рівноваги, а від успішності породження ринковими силами мимовільних рефлекторних корекцій в моделях розподілу ресурсів, притаманних періодам порушення рівноваги [23, с. 42].

Таблиця 3.7

Фактичні й прогнозовані середні ціни реалізації зернових до 2008 року

Роки	Фактична середня ціна реалізації зернових, грн./т	Прогнозована середня ціна реалізації зернових, грн./т
2000	443,8	421,8157
2001	381,3	470,0836
2002	312,5	256,9756
2003	535,1	589,0699
2004	453,1	414,7503
2005	417,8	442,2412
2006	515,2	550,7305
2007	833,5	743,4346
2008	778,6	781,7985

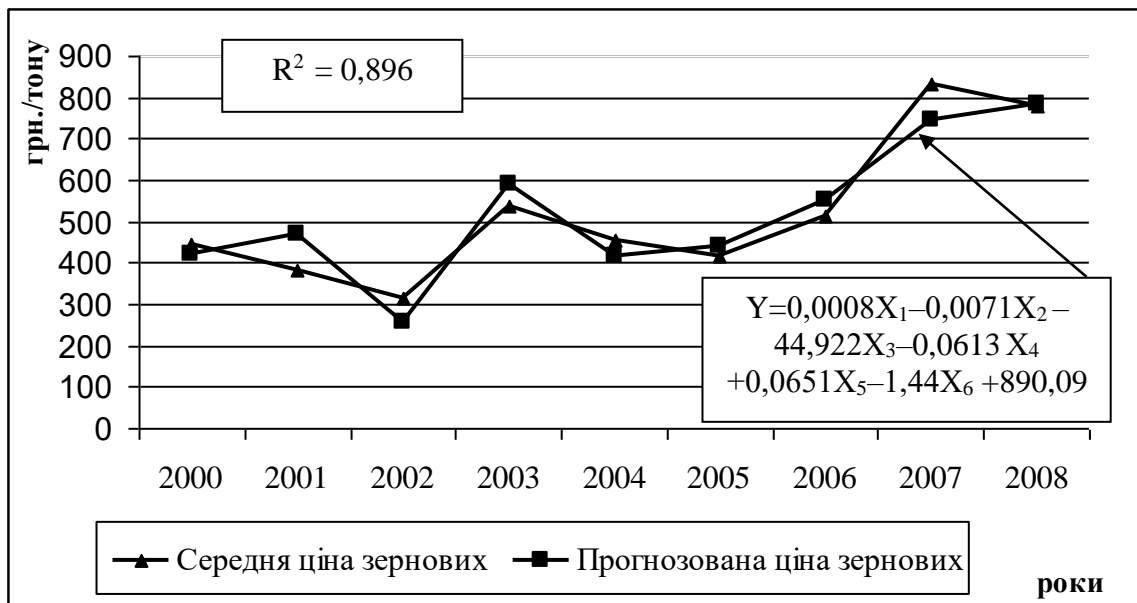


Рис. 3.5. Графік прогнозованої середньої ціни реалізації зернових

Заслуговує окремої уваги прогнозування розвитку сільськогосподарського біржового товарного ринку України. За основу прогнозування візьмемо щорічні обсяги загального біржового товарообігу продукції сільського господарства, яке пропонується побудувати на основі використання вище створеної моделі. Прогнозування загальних біржових обсягів товарообороту продукції сільського господарства проведемо на базі використання даних за 2000–2008 рр., вихідні дані для розрахунків знаходяться в табл. 3.5.

Рівняння регресії товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах, який залежить за даними кореляційного аналізу від: валового збору зерна у вазі після доопрацювання, посівних площ, врожайності зернових, експорту, реалізації зернових сільськогосподарськими підприємствами, середньої ціни реалізації зернових має вигляд:

$$Y=23,775X_1-0,069X_2+0,3519X_3+1000,292X_4+1,6X_5-1,443X_6-20861,39, \quad (3.2)$$

де : Y – товарообіг сільськогосподарської продукції на товарних біржах;

X_1 – валовий збір зерна;

X_2 – посівні площі;

X_3 – врожайність зернових;

X_4 – експорт зернових;

X_5 – реалізація зернових сільськогосподарськими підприємствами;

X_6 – середня ціна реалізації зернових.

З рівняння регресії можна дійти висновку, що позитивним чином на збільшення обсягу товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах впливають: валовий збір зерна, врожайність зернових, експорт зернових, реалізація зернових сільськогосподарськими підприємствами. У табл. 3.8 та на рис. 3.6 представлені результати прогнозування товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,966$ свідчить про високу точність апроксимації регресійною моделлю.

Таблиця 3.8

Фактичні та прогнозні значення товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах

Рік	Фактичний обсяг товарообігу	Прогнозований обсяг товарообігу
2000	989,7	3141,603295
2001	4005,4	2520,266688
2002	6526,5	8857,744625
2003	8477,5	6387,545696
2004	9098,4	9120,5085
2005	10568,2	9892,176024
2006	11905,2	10395,67903
2007	9596,8	10940,73528
2008	32189,4	32100,84087

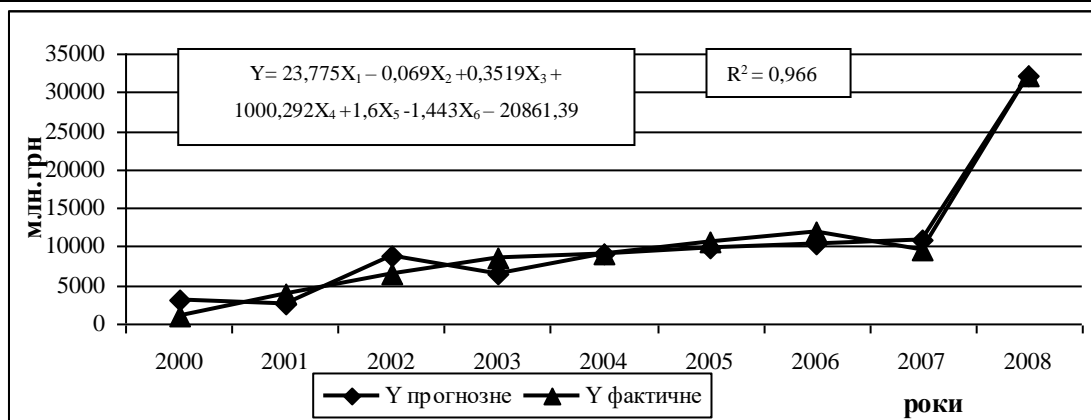


Рис.3.6. Графік прогнозованого товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах

Таким чином, за результатами регресійного аналізу:

- побудовано рівняння регресії середньої ціни зернових та загального товарообігу продукції сільського господарства на товарних біржах;

- встановлено форму залежності і напрям зв'язку між змінними, а саме: валового збору зерна у вазі після доопрацювання, посівних площ, врожайності зернових, експорту, реалізації зернових сільськогосподарськими підприємствами, товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах, середньої ціни зернових, внутрішнього споживання зернових та імпорту. Обґрунтовано, що на середню ціну зернових та товарообіг сільськогосподарської продукції на товарних біржах імпорт та внутрішнє споживання не мають значного впливу;
- встановлено напрям зв'язку між змінними;
- вказано відхилення розрахункових даних вихідного набору;
- передбачено майбутні значення залежної змінної.

Ставлячи за мету збільшення товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах України, використаємо інші методи прогнозування обсягу укладених угод на товарних біржах, а саме: моделі лінійної, поліноміальної, степеневі та експоненціальної регресій [35, с. 112-189]. Прогнозування загальних біржових обсягів товарообороту продукції сільського господарства проведемо на базі даних за 1995–2008 рр. Одержані числові результати наведено в табл. 3.9.

Таким чином в таблиці 3.9, за допомогою Microsoft Excel розраховані прогнозні значення обсягів біржового товарообігу сільськогосподарської продукції на товарних біржах України на 2009–2011 рр. (млн.грн.). А одержані рівняння регресій мають вигляд:

✓ лінійна

$$Y=1688,1x - 5941,3 \text{ при } R^2=0,6725; \quad (3.3)$$

✓ поліноміальна:

$$Y=203,98x^2-1371,7x+2218,1 \text{ при } R^2=0,7982 \quad (3.4)$$

$$Y=4,0259x^5-138,42x^4+1701,3x^3-8859,7x^2+18778x-11946 \text{ при } R^2=0,9584 \quad (3.5)$$

✓ степенева:

$$Y= 24,269x^{2,3421} \text{ при } R^2=0,6231; \quad (3.6)$$

✓ експоненціальна

$$Y_x = 43,982e^{0,4826x} \text{ при } R^2 = 0,7727. \quad (3.7)$$

Таблиця 3.9

Фактичні й спрогнозовані щорічні біржові товарообіги сільськогосподарської продукції на товарних біржах України за 1995–2011 рр., млн. грн.

Роки	Товаро-обіг	Лінійна	Поліноміальна 2-го ступеня	Поліноміальна 5-го ступеня	Степенева	Експоненціальна
1995	220,8	-4253,2	1050,38	-460,7941	24,269	71,26
1996	312,7	-2565,1	290,62	1695,7088	123,05	115,47
1997	42,2	-877	-61,18	352,0737	318,07	187,09
1998	83,8	811,1	-5,02	-1018,9984	623,93	303,14
1999	54,5	2499,2	459,1	-817,5625	1052,23	491,17
2000	989,7	4187,3	1331,18	1166,6784	1612,72	795,83
2001	4005,4	5875,4	2611,22	4237,4813	2313,96	1289,46
2002	6526,5	7563,5	4299,22	7275,1712	3163,58	2089,29
2003	8477,5	9251,6	6395,18	9219,7491	4168,53	3385,24
2004	9098,4	10939,7	8899,1	9554	5335,21	5485,04
2005	10568,2	12627,8	11810,98	8786,6009	6669,57	8887,32
2006	11905,2	14315,9	15130,82	8935,2288	8177,156	14399,96
2007	9596,8	16004	18858,62	14009,6687	9863,22	23331,99
2008 (за 9 м.)	32189,4	17692,1	22994,38	30494,9216	11732,71	37804,39
2009		19380,2	27538,1	67834,3125	13790,34	61253,76
2010		21068,3	32489,78	138912,5984	16040,63	99248,34
2011		22756,4	37849,42	260539,0763	18487,85	160810,26

На рис. 3.7. – 3.11. графічно зображено тренди та прогнозні значення загального біржового товарообігу продукції сільського господарства за створеними регресіями (3.3) – (3.7).

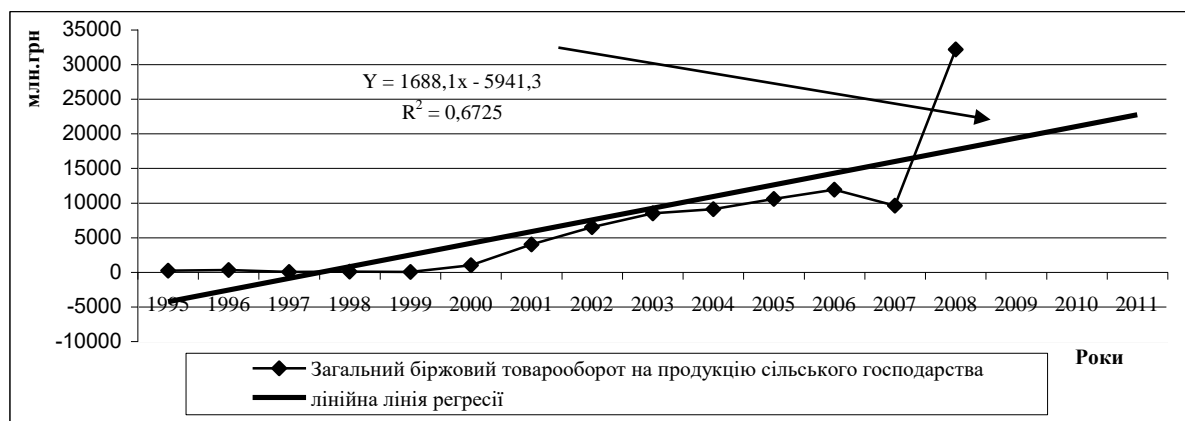


Рис. 3.7. Лінійна лінія тренду (3.3) загального біржового товарообігу продукції сільського господарства

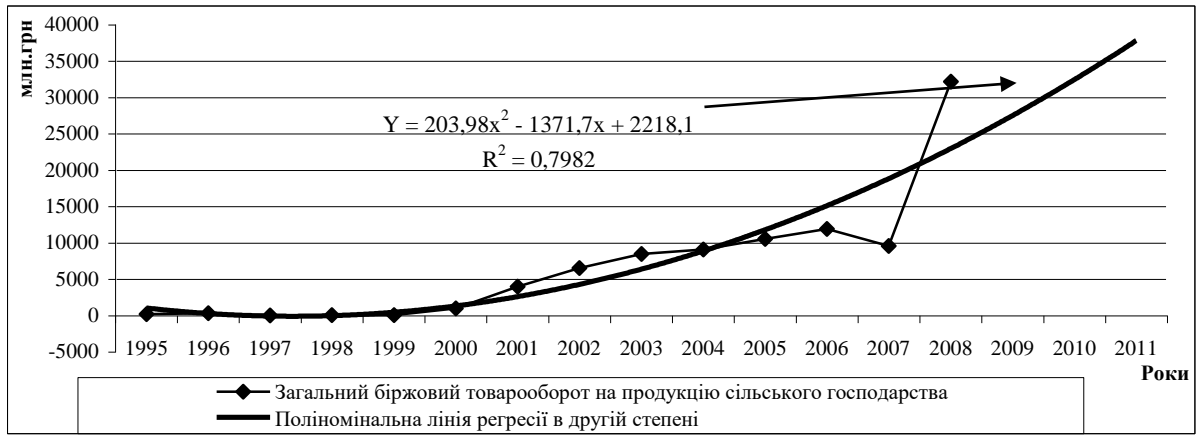


Рис. 3.8. Поліноміальна лінія тренду (3.4) загального біржового товарообігу продукції сільського господарства



Рис. 3.9. Поліноміальна лінія тренду (3.5) загального біржового товарообігу продукції сільського господарства

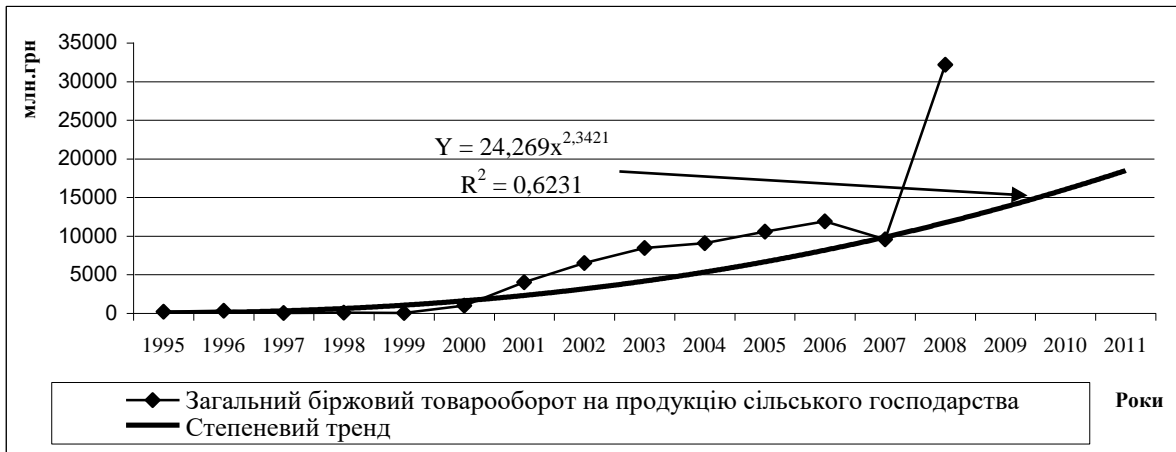


Рис. 3.10. Степенової лінія тренду (3.6) загального біржового товарообігу продукції сільського господарства

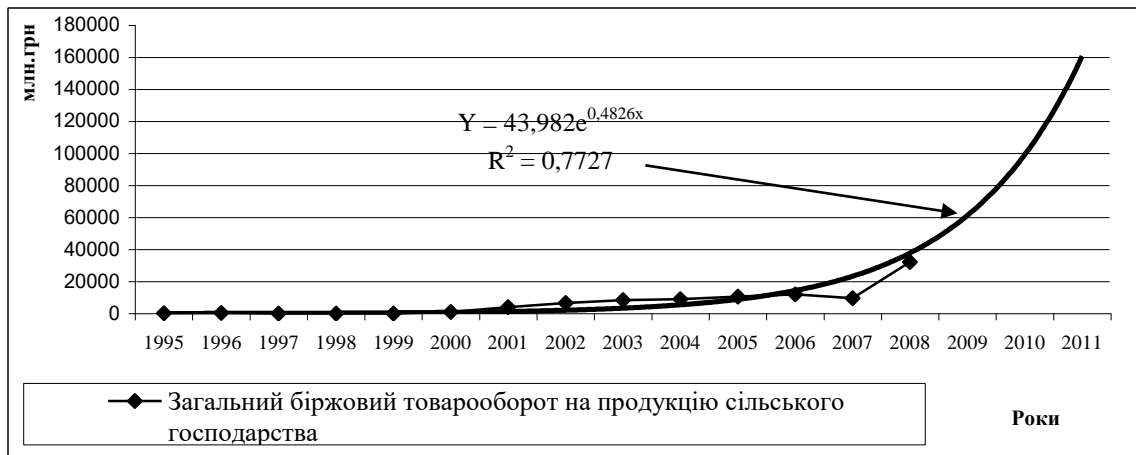


Рис. 3.11. Експоненціальної лінія тренду (3.7) загального біржового товарообігу продукції сільського господарства

Коефіцієнт детермінації (R^2) показує, яка частина залежної змінної пояснюється рівнянням регресії. У нашому прикладі значення R^2 при сгладжуванні лінійною регресією складає 0,6725, поліноміальна другій степені – $R^2=0,7982$ та в п'ятій – $R^2=0,9584$. Для степеневі регресії маємо – $R^2=0,6231$ та для експоненціальної регресії – $R^2=0,7727$.

Таким чином поліноміальна модель (3.5) найточніше описує обсяг товарообороту сільськогосподарської продукції на товарних біржах України, але кореляційно-регресійний аналіз лінійної моделі (3.2) має найвищий коефіцієнт детермінації $R^2=0,966$. Тому для більш точного прогнозу обсягу товарообороту сільськогосподарської продукції на товарних біржах, пропонуємо взяти цей варіант.

Здійснений прогноз обсягів біржової торгівлі продукцією сільського господарства на вітчизняних товарних біржах свідчить про її оптимізацію до 2011 року, на що вказують прогнозні зростання обсягів біржових угод на сільгосппродукцію. Але, звичайно, даний показник повинен бути уточнений, враховуючи наслідки світової фінансової кризи.

Важливо відмітити, що при аналізі біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, потрібно використовувати не лише графічний аналіз, який став частиною сучасного технічного аналізу, доповненого безліччю математичних індикаторів ринку. Для визначення

довгострокових тенденцій. Потрібний фундаментальний аналіз біржового ринку, що здійснюється на підґрунті інформації про зведення урожаїв, об'ємів споживання, на основі політики державного регулювання ринку, соціальних, психологічних чинників, показників використання промислових потужностей тощо.

Великий плюс технічного і фундаментального аналізу полягає в тому, що ці теорії дозволяють визначати існуючі тенденції на всіх ринках. Володіючи цими знаннями, можна розуміти не тільки ринки сільгосппродукції, але і ринки енергоносіїв, акцій провідних компаній, індикаторів стану промисловості тощо. Аналіз всіх ринків підпорядкований одним правилам, що дають передумови для перерозподілу капіталів (інвестицій) у напрямі ринків, що зростають.

Для того щоб ціна, що склалася за підсумками біржових торгів по певному товару, була визнана справедливою і ринковою, потрібне дотримання наступних умов:

- 1) операції на торгах повинні здійснюватися за результатами аукціону за кращою ціною на підставі заявок від учасників торгів за умови, що інформація про осіб, що подали відповідні заявки, не розкривається іншим учасникам торгів до їх закінчення;
- 2) біржею не допускається здійснення операції на підставі заявок, поданих одним учасником торгів або одним клієнтом;
- 3) правилами біржі встановлюється рівноправне положення учасників торгів при здійсненні операцій, а також єдині умови допуску до участі в торгах;
- 4) біржа здійснює контроль над зміною ціни товару за допомогою розрахунку наступних показників: ціна відкриття, поточна ціна, ціна закриття. При цьому під поточною ціною слід розуміти середньозважену ціну товару за передуючих розрахунку 15 хвилин торгів; під ціною відкриття - середньозважену ціну за перших 15 хвилин торгів; під ціною закриття - середньозважену ціну за останніх 15 хвилин торгів;
- 5) розрахунок поточної ціни товару проводиться біржею не рідше чим кожні 15 хвилин торгів;

- б) правила біржі повинні встановлювати санкції для учасників торгів за порушення ними правил проведення торгів і умов виконання зобов'язань по договорах, укладених на торгах;
- 7) об'єм продукції, що продається на біржі, повинен складати не менше 20 % від об'єму виробництва для компаній, які не займають домінуючого положення на ринку, і не менше 10 % від об'єму ринку для компаній, які займають домінуюче положення [186; 191; 204; 231; 255; 267].

Проведене прогнозування розвитку сільськогосподарського біржового ринку на основі використання методу регресійного аналізу свідчить про збільшення обсягу укладених угод на вітчизняних товарних біржах в межах прогнозованого часу та можливість ефективного використання даного методу для прогнозування розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

3.3. Моделювання процесу ціноутворення на продукцію сільського господарства за допомогою нечіткої логіки та нейронних мереж

Останніми роками все більше українських підприємств (як приватних, так і державних) в цілях підвищення ефективності управління економічними процесами намагаються організувати свою діяльність на основі сучасних наукових досліджень. Впроваджується бізнес-планування, фінансовий і інвестиційний аналіз, сучасні програмні продукти, засновані на останніх наукових розробках. Одночасно зростає попит на ринкові дослідження (як на мікроекономічному, так і макроекономічному рівні), на фінансову і загальноекономічну інформацію [111].

Сьогодні одним з найбільш перспективних напрямів наукових досліджень в галузі аналізу, прогнозування і моделювання економічних явищ і процесів є нечітка логіка (fuzzy logic). Нечітко-множинні моделі, часто представлені у вигляді програмного забезпечення для персональних комп'ютерів, дозволяють керівникам підприємств ухвалювати економічно вигідні рішення. Хоча вперше

згадка про новий метод математичного моделювання з'явилася біля півстоліття назад, дана галузь наукових досліджень до цих пір залишається мало вивченою в Україні та Росії [42]. Процес функціонування українського біржового ринку характеризується багатофакторністю, мінливістю і має складну структуру, тобто утворює складну систему з багатьма вхідними факторами і вихідними характеристиками.

В якості вхідних факторів можуть виступати фінансово-економічні показники функціонування економіки, а також соціальних, політичних та кризових явищ. Вихідною характеристикою в нашому випадку є середня ціна (її індекс) на зернові та зернобобові культури (або інші товари).

Нечіткий логічний висновок у базі нечітких правил виконується за наступним алгоритмом: фазифікація, логічний висновок, композиція, дефазифікація (повернення до чіткості).

Якщо позначити вихідну характеристику як Y , а сукупність вхідних факторів як X_1, X_2, \dots, X_n . то залежність між ними має вигляд:

$$Y = F_Y(X_1, X_2, \dots, X_n) \quad (3.8)$$

де (X_1, X_2, \dots, X_n) – вхідні змінні;

Y – вихідна величина;

F_Y – апроксимуюча функція.

На даному етапі відбувається фазифікація – побудова нечітких множин для термів. Одне із можливих значень терм-множини лінгвістичної змінної – змінна, значенням якої є повний вираз з градацією: мала, середня, висока. Кожний такий терм із терм-множини має свою функцію належності, що дозволяє визначити ступінь належності будь-якого значення нечіткої підмножини даному терму лінгвістичних оцінок вхідних параметрів [251]. Ця залежність відображає складний нелінійний процес функціонування біржового ринку, тому класичні статистичні, інтегро-диференціальні методи є непридатними для розв'язання даної проблеми. В даний час набувають актуальності методи штучного інтелекту, такі як нечітка логіка, нейронні

мережі, генетичні алгоритми та інші, що дозволяють розв'язувати складні нелінійні задачі з малою інформаційною визначеністю [42].

Нечітка логіка дозволяє представити вхідну інформацію в адекватному до реальності вигляді, коли дані про функціонування деякої складної системи є неповними, інформаційно невизначеними, неточними з різних об'єктивних і суб'єктивних причин. Отже в якості вхідних факторів візьмемо показники табл. 3.10.

Сформуємо базу правил, що заповнюється експертами предметної області, у вигляді:

$$\begin{aligned} \text{якщо } x_1 \in A_{11} \text{ і } x_2 \in A_{12} \dots \text{ і } x_n \in A_{1n} \text{ то } y \in B_1 \\ \text{якщо } x_1 \in A_{21} \text{ і } x_2 \in A_{22} \dots \text{ і } x_n \in A_{2n} \text{ то } y \in B_2 \\ \text{якщо } x_1 \in A_{m1} \text{ і } x_2 \in A_{m2} \dots \text{ і } x_n \in A_{mn} \text{ то } y \in B_m \end{aligned}$$

де $X \in j=1, n$, x_j – вхідні фактори, $y \in Y$ – вихідна характеристика, $A_{i,j}$ та B_i , $i=1, m$, $j=1, n$ – терми, що задані відповідно на множинах X та Y .

Таблиця 3.10

Вхідні фактори для вихідного показника ціни

Фактор	Пояснення
X_1	Посівні площі основних сільськогосподарських культур, тис. га (зернові та зернобобові культури)
X_2	Виробництво основних сільськогосподарських культур, тис. т (зернові та зернобобові культури у вазі після доробки)
X_3	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц/га (зернові та зернобобові культури у вазі після доробки)
X_4	Укладені угоди на біржах України по сільськогосподарській продукції, млн. грн.
X_5	Експорт зернових культур, (вартість, млн. дол. США)
X_6	Імпорт зернових культур, (вартість, млн. дол. США)
Y	Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) зернових та зернобобових культур, грн./т

Розглянуті вище етапи нечіткого висновку можуть бути реалізовані по-різному, оскільки включають окремі параметри, які повинні бути фіксовані або специфіковані. Тим самим вибір конкретних варіантів параметрів кожного з етапів визначає деякий алгоритм, який в повному об'ємі реалізує нечіткий

висновок в системах нечітких правил. На даний час запропоновано декілька алгоритмів нечіткого висновку. Ті з них, які отримали найбільше, розглядаються нижче [251].

Основними етапами алгоритму нечіткого логічного висновку Мамдані, Сугено, Цукамото, Ларсена є: 1) формування бази правил системи нечіткого висновку, що є формальним представленням емпіричних знань експерта; 2) фазифікація входних параметрів - процес знаходження функції належності нечітких множин на основі початкових даних; 3) агрегація, метою якої є визначення ступеня істинності кожного з підвисновків по кожному з правил систем нечіткого висновку; 4) активізація підумов в нечітких правилах, за якої нечіткі підмножини, призначені для кожної вихідної змінної, об'єднуються разом, щоб сформувати одну нечітку підмножину для кожної змінної, 5) дефазифікація - процедура перетворення нечіткої множини в чітке число [40]. Функціональна схема процесу нечіткого висновку в спрощеному вигляді показана на рис. 3.12 [138].

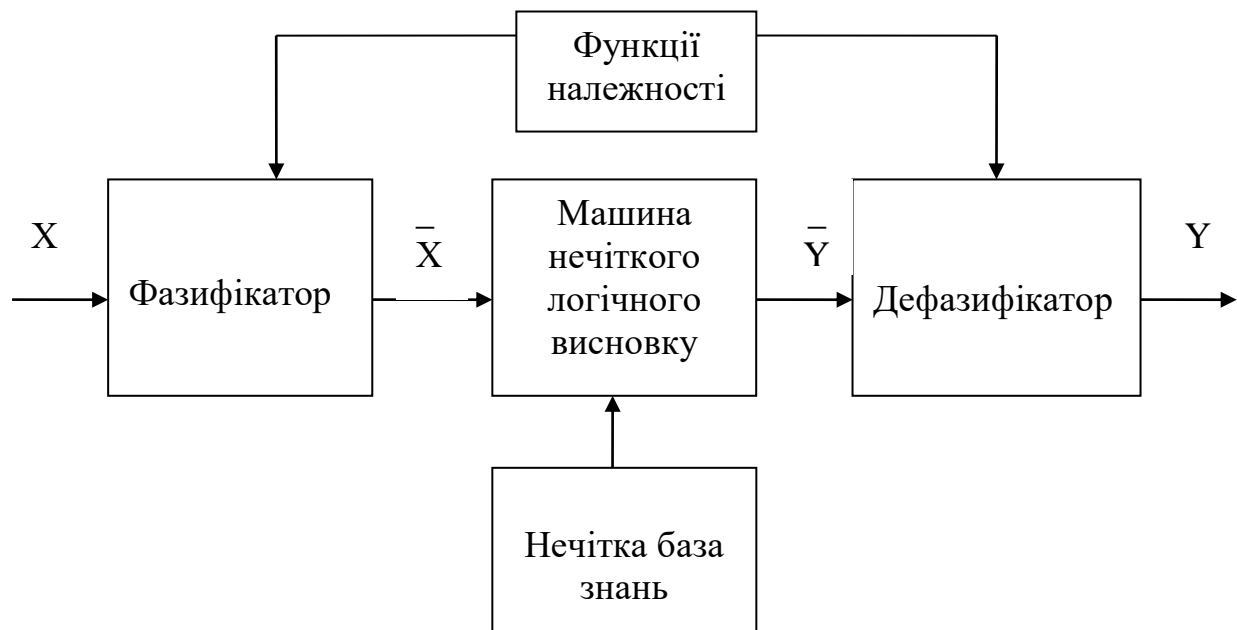


Рис. 3.12. Нечіткий логічний висновок

Існує дві проблеми, пов'язані з використанням апарату нечіткої логіки: помилки експертів при формуванні нечіткої бази правил; невідповідність параметрів функцій належності дійсності.

Для вирішення вказаних вище проблем використовують нечіткі контролери, що базуються на застосуванні апарату нейронних мереж. Нечіткі нейронні мережі дозволяють в процесі навчання настроювати оптимальні значення параметрів функцій належності і виявляють складні закономірності у неповних, зашумлених вхідних даних.

Рішення задачі прогнозування цін на продукцію сільського господарства, як зазначалось вище, пропонується здійснювати на основі сучасних інтелектуальних технологій: теорії нечітких множин, нейронних мереж, методів нечіткої логіки і генетичних алгоритмів [139]. На сьогодні використовуються наступні види нечітких нейронних мереж: нечіткі контролери Мамдані, нечіткі контролери Цукамото, нечітка нейронна мережа ANFIS, нечітка нейронна мережа NEFPROX, нечітка нейронна мережа TSK, нечітка нейронна мережа Ванга-Менделя [40]. Нечіткі множини дають можливість формалізувати величини, що мають якісну основу, виявити зв'язки між регульованими параметрами і величинами, що впливають на них, і сформулювати нечіткий прогноз в умовах невизначеності параметрів прогнозування. Важливими для учасників біржових торгів є ефективність і достовірність тривалого та короткострокового прогнозів. Блок-схема прогнозування потоків і алгоритм побудови математичної моделі базуються на використанні методів нечіткої логіки (рис.3.13).

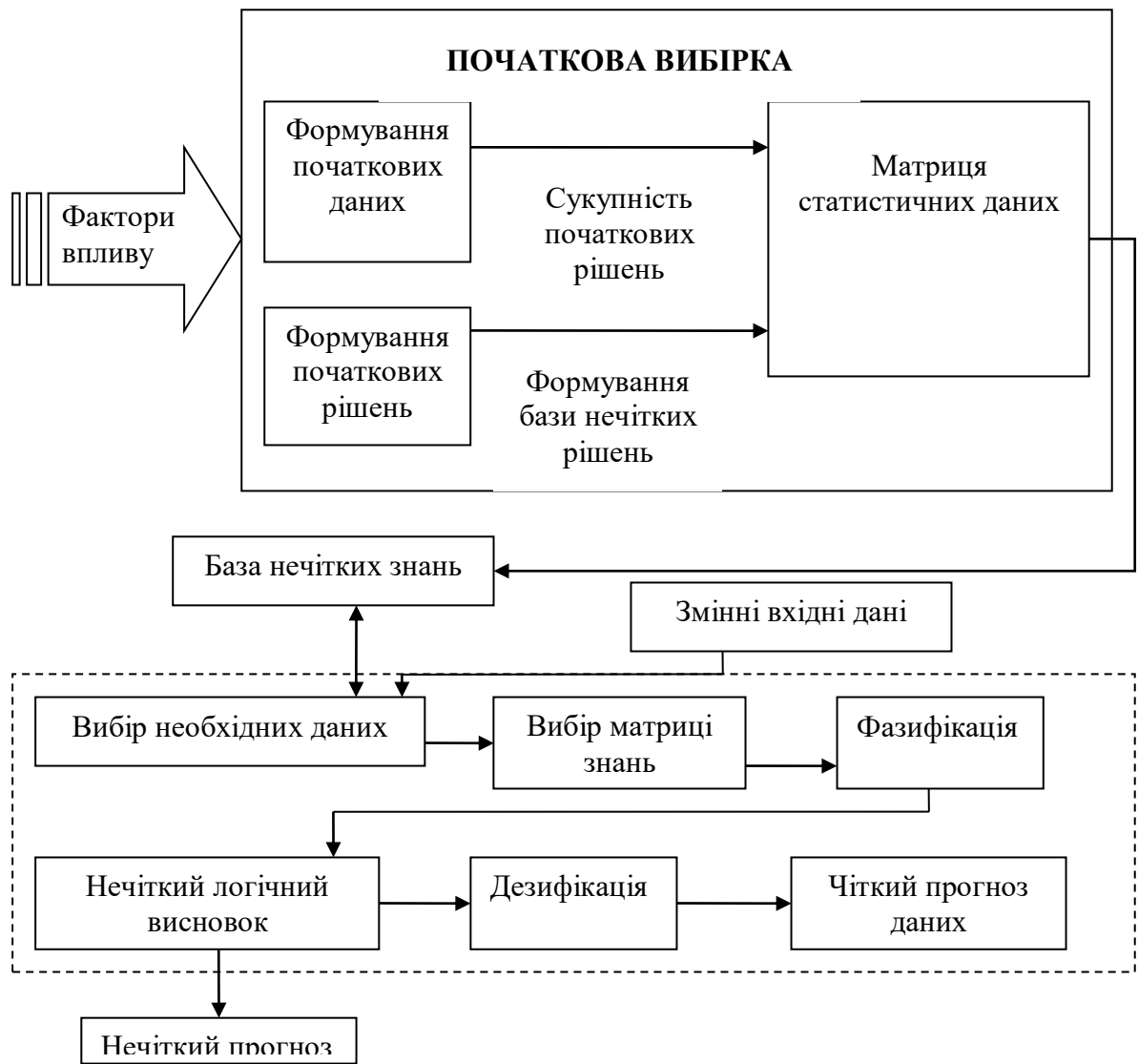


Рис. 3.13. Алгоритм побудови математичної моделі та прогнозування даних за методами нечіткої логіки

Показники вхідного фактору та узагальнюючого показника запишемо в табл. 3.11, де Y_{regr} знайдено за лінійною регресією, а Y_{net} – вихідні значення нечіткої моделі Мамдані на повній вибірці. Через брак реальних статистичних даних показники експорту та імпорту зернових за 1996-2000 рр. заповнимо за допомогою методу «К - найближчих сусідів», тобто якщо об'єкти близькі по значеннях $n-1$ властивостей, то вони близькі по значенням n -ї властивості [140].

Таблиця 3.11

Показники вхідних даних та узагальнюючого показника

№	Рік	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Y	Yregр	Ynet
1	1996	13248	24571	19,6	321,7	21,315	11,909	168,4	213.7854	173.5512
2	1997	15051	35472	24,5	42,2	577,837	28,718	176,1	217.6769	176.1162
3	1998	13718	26471	20,8	83,8	45,462	5,154	154,2	221.1156	154.5169
4	1999	13154	24581	19,7	54,5	21,996	12,279	200,4	163.1339	196.3234
5	2000	13646	24459	19,4	989,7	44,151	24,767	443,8	373.6256	442.3647
6	2001	15586	39706	27,1	4005,4	483,72722	50,23964	381,3	381.1298	381.1414
7	2002	15448	38804	27,3	6526,1	997,70641	24,35316	312,5	277.6973	312.6833
8	2003	12495	20234	18,2	8477,5	402,29976	522,52744	535,1	537.2149	535.1292
9	2004	15434	41809	28,3	9098,4	844,27363	167,00145	453,1	441.5428	453.1638
10	2005	15005	38016	26	10568,2	1384,07827	57,52218	417,8	406.7124	417.6629
11	2006	14515	34258	24,1	11905,2	1354,2468	59,4835	515,2	487.6343	515.1203
12	2007	15115	29295	21,8	9596,8	763,7294	86,5847	833,5	855.0648	833.5977
13	2008	15636	53290	34,6	40019,5	3703,7959	146,5256	778,6	793.6664	778.5992
								Похибка	36.6936	1,869

Як міра «схожості» рядків (об'єктів) фігурує декартова відстань між рядками в просторі стовпців (властивостей). Стовпчик з невідомими значеннями, називатимемо цільовим стовпцем. Для отримання прогнозу невідомого елемента значення цільової властивості у K - найближчих сусідів усереднюються з вагами, обернемо пропорційними до декартової відстанні до рядка, що містить пропуск [169].

В табл. 3.12 запишемо базу нечітких правил, що відповідає табл. 3.11.

Дані табл. 3.12 вказують, що 4, 7 і 10 правила повторюються, тому в подальшому дослідженні їх не використовуємо.

Таблиця 3.12

База нечітких правил для табл. 3.11

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Y
1	little	little	little	little	-	-	little
2	large	middle	middle	little	-	-	little
3	middle	little	little	little	-	-	little
4	little	little	little	little	-	-	little
5	middle	little	little	little	-	-	middle
6	large	middle	middle	little	little	little	lessmiddle
7	large	middle	middle	little	little	little	lessmiddle
8	little	little	little	little	little	large	middle
9	large	middle	middle	little	little	little	middle
10	large	middle	middle	little	little	little	lessmiddle
11	middle	middle	middle	little	little	little	middle
12	large	little	little	little	little	little	large
13	large	large	large	large	large	little	large

Побудуємо нечітку модель типу Мамдані. Для цього визначимо для кожної змінної межі варіювання і задамо терм-множини (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Нечіткі вхідні та вихідні дані для моделі ціноутворення на продукцію
сільського господарства

Фактор	Мінімум	Максимум	Терм-множина
X_1	12495	15636	A1={малий, середній, великий}
X_2	20234	53290	A2={малий, середній, великий}
X_3	18,2	34,6	A3={малий, середній, великий}
X_4	42,2	40019,5	A4={малий, середній, великий}
X_5	402,29976	3703,7959	A5={малий, середній, великий}
X_6	24,35316	522,52744	A6={малий, середній, великий}
Y	154,2	833,5	B={малий, нижче середнього, середній, вище середнього, великий}

Для побудови моделей використаємо компоненту Fuzzy Logic Toolbox програми Matlab, що має графічний інтерфейс і дозволяє проектувати нечіткі моделі типу Мамдані, Сугено, а також нечіткий нейромережевий контролер ANFIS (рис. 3.14 – 3.19) [5].

Послідовність дій при побудові нечіткої моделі засобами Fuzzy Logic Toolbox полягає в наступних кроках:

1. Задати вхідні змінні X_1 - X_6 і вихідну характеристику Y .
2. Задати всім змінним межі варіювання.
3. Задати функції належності для кожної змінної на базі терм-множин, для чого вибрати вид функції належності:
 - a. Трикутна (по замовчанню).
 - b. Трапецієподібна.
 - c. Гаусівська.
4. Сформувати базу знань з нечітких правил.
5. Отримати результати у вигляді графіків належності.

В області властивостей ANFIS (ANFIS info) виводиться інформація про кількість вхідних і вихідних змінних, про кількість функцій для кожної вхідної змінної, а також про кількість рядків у вибірках. Початковий набір даних необхідно розділити на навчальну і контрольну послідовності. Графічне зображення створюваної моделі проілюстровано на рис. 3.14.

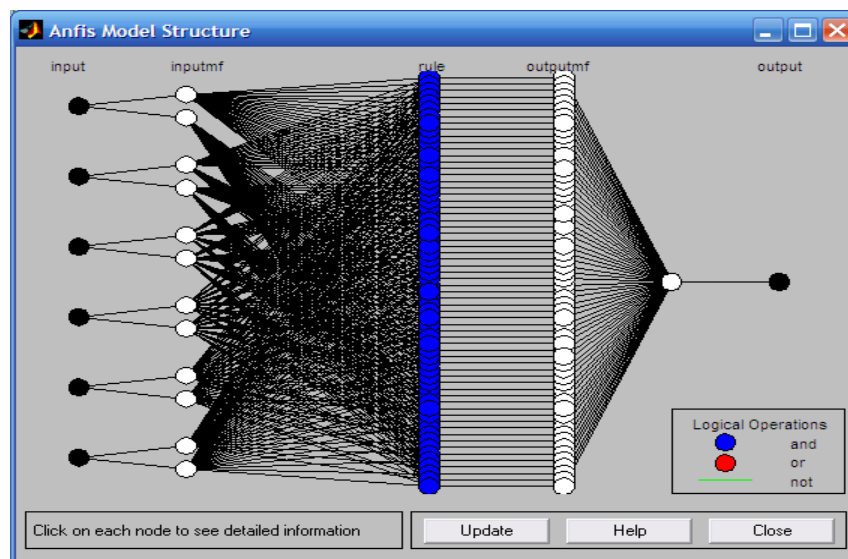


Рис. 3.14. Побудова ANFIS-моделі з 6 входами і 1 виходом

Редактор загальних властивостей Fuzzy Inference System Editor призначений для створення, збереження, завантаження, виводу на друк вхідних та вихідних змінних і параметрів нечіткої моделі (рис. 3.15).

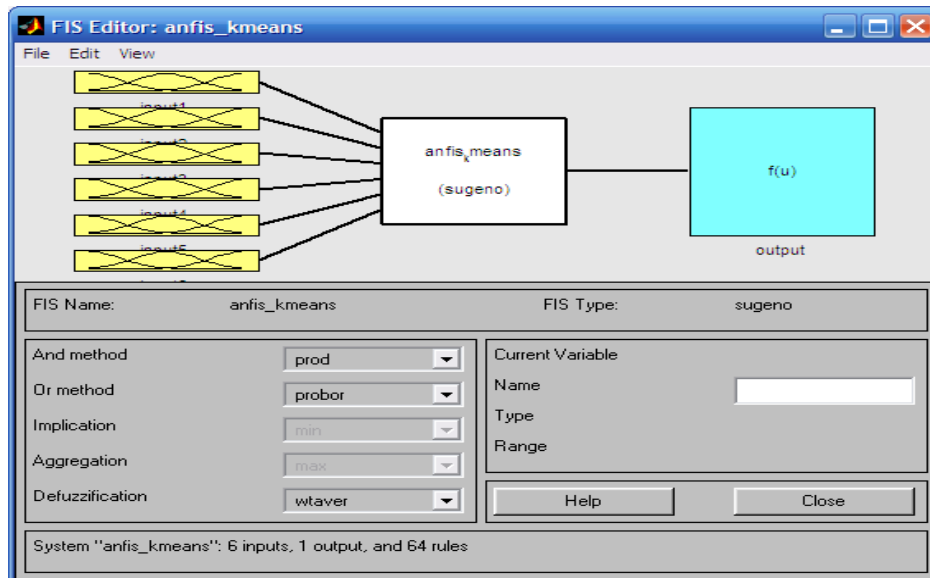


Рис. 3.15. Формалізована модель ANFIS з 6 входами і 1 виходом

Редактор функцій належності (Membership Function Editor) призначений для задавання терм-множинам, термів, типів і параметрів функції належності вхідних та вихідних змінних. При умовчанні для кожної змінної встановлено по три терма з належними у трикутній формі (рис. 3.16).

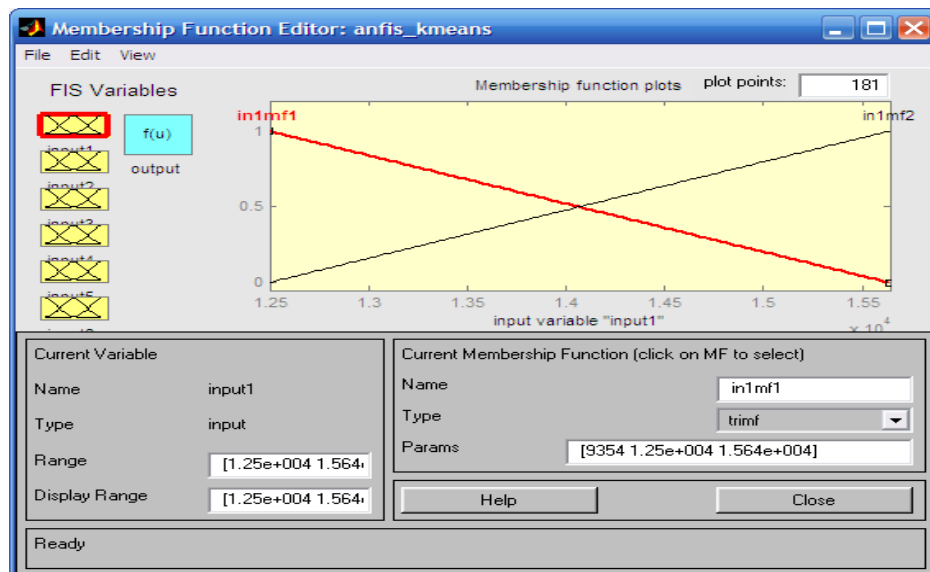


Рис. 3.16. Параметри функцій належності факторів нечіткої моделі

Редактор функцій належності має чотири поля вводу інформації:

- Range – діапазон зміни поточної змінної;
- Display Range – вікно показу функції належності;
- Name – найменування нечіткої множини;
- Params – параметри функції належності.

Параметри функції належності можна підбирати, змінювати її графік в режимі „Drag and drop”[251; 40].

Редактор бази знань (Rule Editor) призначений для формування та модифікації нечітких правил (рис. 3.17).

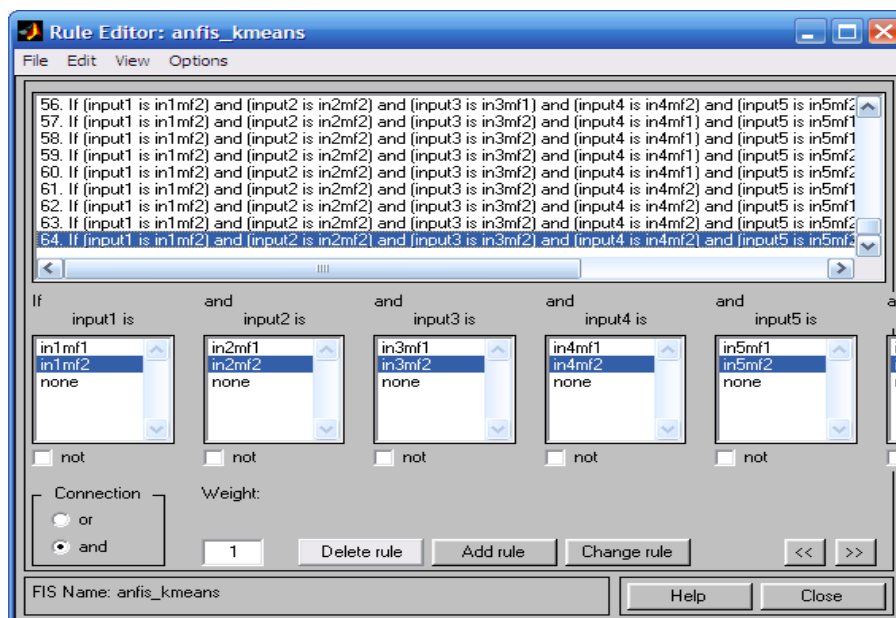


Рис. 3.17. Повна база правил (64 правила) нечіткої моделі з 6 входами і 1 виходом

Для навчання гібридної мережі виберемо метод hybrid з рівнем помилки 0 і кількістю циклів 200 (рис. 3.18). Помилка на тренувальній вибірці склала: 1,869.

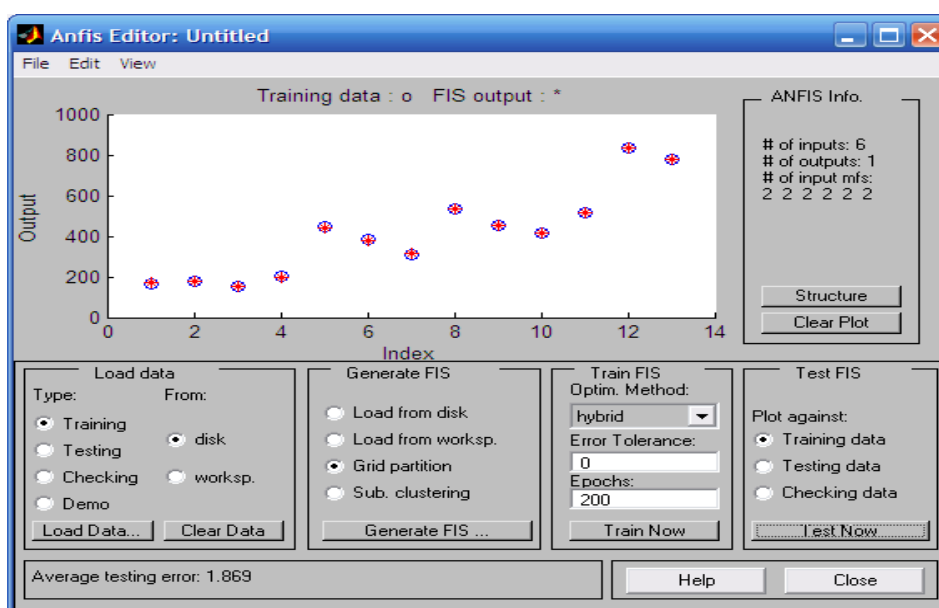


Рис. 3.18. Вікно навчання ANFIS Editor для нечіткої моделі на тренувальній вибірці

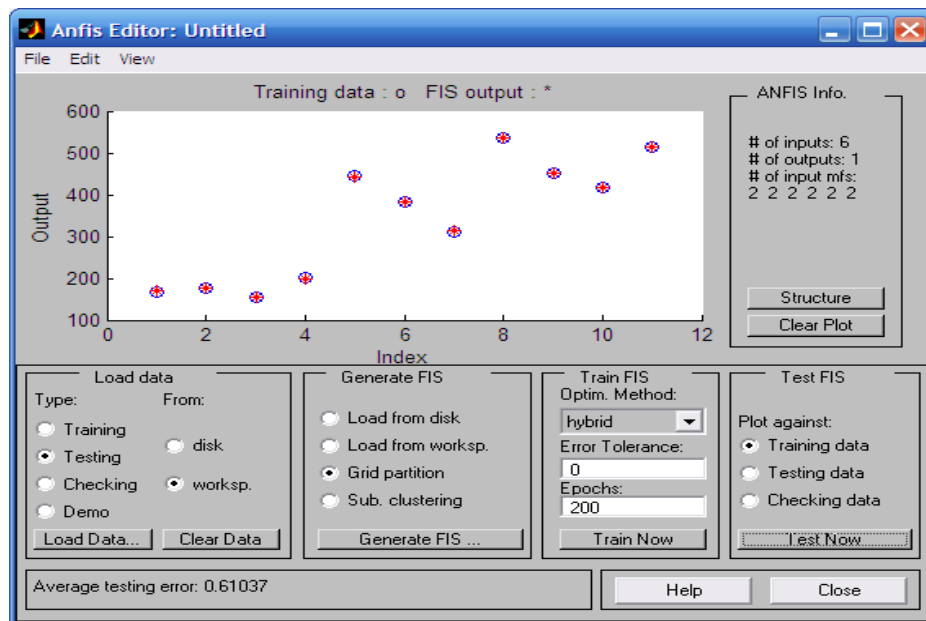


Рис. 3.19. Вікно навчання ANFIS Editor для нечіткої моделі на тестовій вибірці

За рис. 3.19 середня помилка навчання складає 0,61037. Відомо, що 99% всіх операцій - спекулятивні, тобто направлені не на обслуговування реального товарообігу, а на отримання прибутку за схемою "купив дешевше - продав дорожче". Всі вони ґрунтуються на прогнозах зміни ціни. Причому, важливо, що прогнози учасників кожної операції протилежні один одному. Отже об'єм спекулятивних операцій характеризує ступінь відмінностей в прогнозах учасників ринку, тобто реально - ступінь непередбачуваності фінансових тимчасових рядів. Порівняємо показники різних створених факторних моделей та прогнозні значення середньої ціни зернових по даних моделях (табл. 3.14)

За табл. 3.14 найближча апроксимація показників за моделлю ANFIS gaussmf, тобто її показники майже точно відображають реальні значення середньої ціни зернових. Щоб перевірити на скільки точно кожна з пропонувананих моделей спрогнозує середню ціну зернових, для створення моделей не використовувались показники 2007-2008 рр. Прогнозні значення на 2007-2008 рр. більш точні у моделі Мамдані з gbellmf (абсолютне відхилення склало 74,72 в 2007 році та 6,24 в 2008 році) (рис. 3.20).

Таблиця 3.14

Результативні показники дослідження та прогнозні значення середньої ціни зернових культур на 2009 – 2011 рр.

Рік	Реальне значення (Y)	Лінійна регресія (Y')	Лін. регресія для 2 фак-рів (Y'')	Лінійна регресія для 3 факторів (Y''')	Мамдані 2 gaussmf	Мамдані 3 gbellmf	ANFIS gaussmf
1996	168,4	203,18	253,67	250,98	396,32	215,34	168,4
1997	176,1	177,59	139,42	147,63	390,58	363,15	176,1
1998	154,2	221,24	239,11	237,07	402,31	388,77	154,2
1999	200,4	141,22	242,19	240,15	368,95	198,35	200,4
2000	443,8	401,82	277,82	274,61	399,90	377,39	443,7
2001	381,3	391,02	325,01	323,6	379,74	346,10	381,3
2002	312,5	291,82	337,49	337,89	382,06	177,97	312,5
2003	535,1	537,99	529,88	538,9	403,27	394,27	535,1
2004	453,1	445,29	474,94	473,52	374,84	208,54	453,1
2005	417,8	420,74	438,05	437,37	388,42	222,13	417,8
2006	515,2	527,58	500,31	496,17	462,03	493,85	515,2
2007	833,5	1004,9	510,92	503,25	485,42	758,78	635,1
2008	778,6	917,12	1261,9	1237,8	760,60	772,36	578,4
2009		849,29			620,48	714,62	689,7
2010		908,18			710,82	721,41	745,8
2011		967,08			737,87	731,60	807,3

Ефективність прогнозування і зрівняння результатів перевірено за допомогою наступних методів:

- ~ лінійна регресія;
- ~ Мамдані з функціями належності гаусівської форми;
- ~ нейронна мережа ANFIS

Показані порівняльні результати прогнозування значень середньої ціни зернових за вказаними методами показано в табл. 3.14 та на рис. 3.21.

Мережа ANFIS дає достаньо непоганий результат в прогнозуванні, але гірший ніж контролер Мамдані 3 gbellmf. Тоді як при апроксимації ситуація протилежна. Так середнє квадратичне відхилення на тренувальній вибірці склало для Мамдані 3 gbellmf 145,956 , а для та ANFIS gaussmf тільки 0,012. А

середнє квадратичне відхилення на тестовій вибірці для Мамдані 3 gbellmf дорівнює 53,021, в той час як ANFIS gaussmf демонструє показник 199,293.

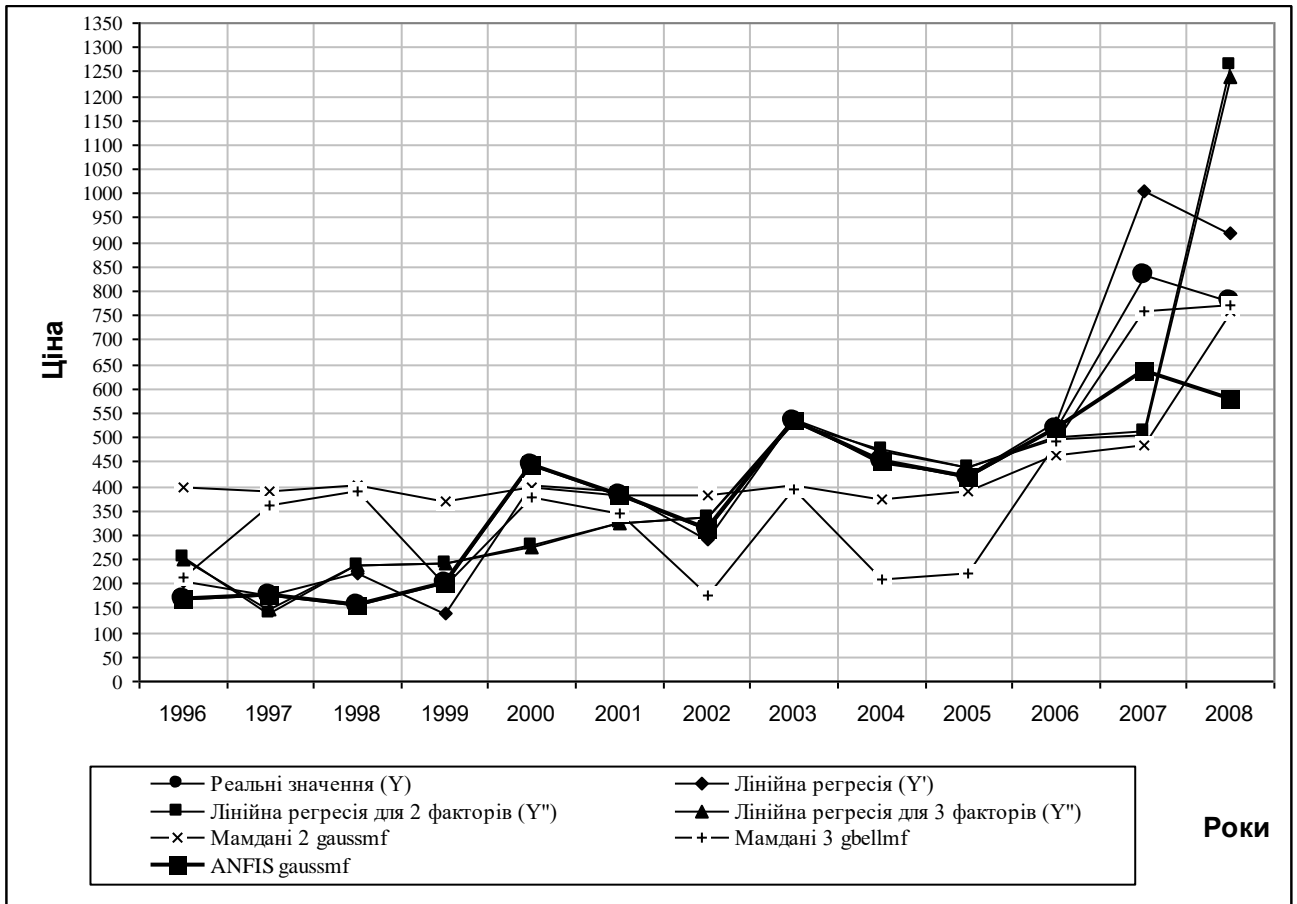


Рис. 3.20. Апроксимація середньої ціни зернових культур за різними моделями

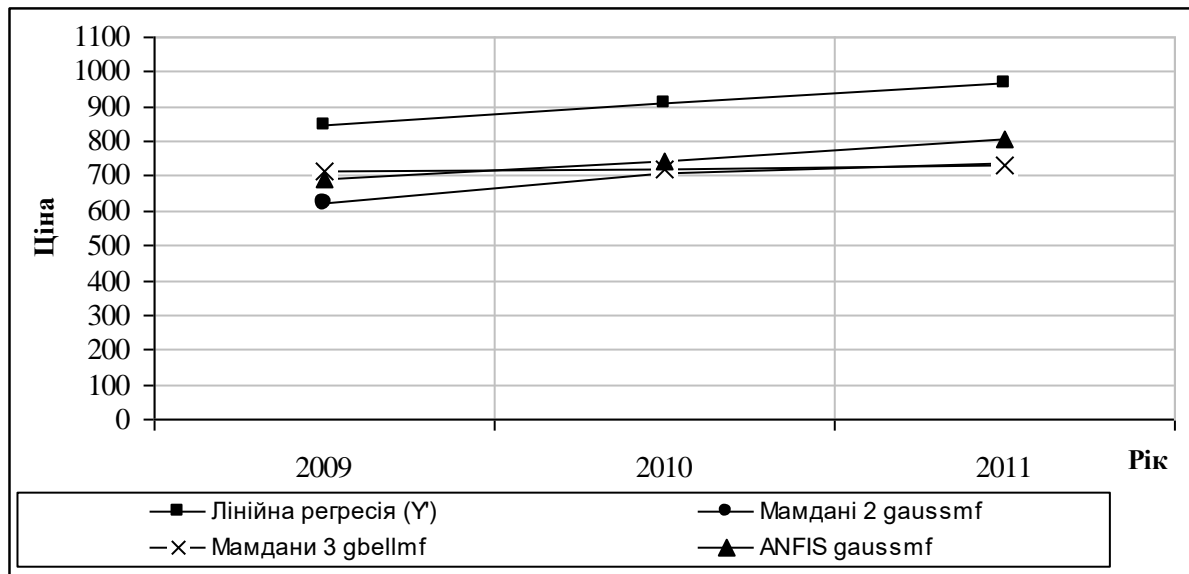


Рис. 3.21. Прогнозні значення середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами (крім малих)

Отже, доцільне застосування такого математичного інструментарію, який здатний поєднати можливість оперування експертно-аналітичною інформацією із адаптивністю до мінливих умов економіки. За таких умов особливого значення набуває застосування нечіткої логіки та нейронних мереж, що є ефективними при моделюванні складних нелінійних функціональних залежностей, особливо у порівнянні з альтернативними підходами, табл. 3.15 [40].

Таблиця 3.15

Порівняльний аналіз методів нейро-нечітких мереж та регресійного аналізу

Метод	Переваги	Недоліки
Нечіткої логіки та нейронних мереж	<ol style="list-style-type: none"> 1. Висока точність прогнозу. 2. Адаптація до поставленого завдання. 3. Стандартні вирішення нестандартних завдань. 4. Замість програмування - навчання. 5. Можливість швидкого коректування прогнозу при отриманні нових даних. 6. Висока ефективність програмного забезпечення на ЕОМ. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність пояснювальної компоненти. 2. Великий час навчання. 3. Складність формування топології мережі. 4. Необхідність достатньої показовості навчальної вибірки.
Регресійного аналізу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Простота обчислювальних алгоритмів. 2. Наочність результатів (для лінійної моделі). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Невисока точність прогнозу (в основному- інтерполяція даних). 2. Часте порушення основних передумов коректності методу. 3. Суб'єктивний характер вибору виду конкретної залежності (формальна підгонка моделі під емпіричний матеріал). 4. Відсутність пояснювальної функції (неможливість пояснення причинно-наслідкового зв'язку).

Таким чином, використання методу нечіткої логіки та нейронних мереж дає ряд переваг, оскільки дозволяє:

- ✓ включати в аналіз якісні змінні;
- ✓ оперувати нечіткими вхідними даними;
- ✓ оперувати лінгвістичними критеріями;

- ✓ швидко моделювати складні динамічні системи і порівнювати їх із заданим ступенем точності;
- ✓ долати недоліки і обмеження існуючих методів оцінки проектних ризиків.

До недоліків нечітких моделей можна віднести:

- ✓ існування суб'єктивності у виборі функцій належності і формуванні бази правил;
- ✓ відсутність інформованості про метод, а також незначну увагу до застосування методу професійними фінансовими установами;
- ✓ необхідність спеціального програмного забезпечення, а також фахівців, що вміють з ним працювати.

Не дивлячись на недоліки і обмеження, метод нечіткої логіки та нейронних мереж отримав визнання як перспективного і такого, що дає точні результати для найбільших міжнародних компаній (Motorola, General Electric, Otis Elevator, Pacific Gas & Electric, Ford). Для українських товарних ринків використання методу нечіткої логіки та нейронних мереж особливо перспективно, що не виключає застосування статистичних методів, а стає інструментом, коли інші підходи до оцінки ризиків непридатні.

Висновки до розділу 3

1. Проблема коливань цін на ринку сільгосппродукції вельми серйозно охоплює економічні інтереси українських сільгоспвиробників. Запропоновано удосконалену антикризову програму, що включає наступні основні три категорії. По-перше, організаційні, які направлені на поліпшення технології і техніки проведення торгів на біржі задля зниження витрат на організацію торгів. Йдеться про впровадження видаленого доступу до електронних торгів на біржі, що дозволить брати участь в її роботі більшій кількості потенційних клієнтів; оптимізація витрат на телекомунікації; можливе розширення товарних позицій для більшої зацікавленості клієнтів.

По-друге, економічні, котрі дозволяють оптимізувати витрати функціонування біржі в період кризи. Йдеться про зниження комісійних винагород біржовим посередникам на період кризи, яке стимулюватиме клієнтів біржі до активнішої діяльності; зниження порогу вступних внесків для клієнтів біржі; оптимізація витрат на утримання біржових складів під час кризи; зменшення витрат на рекламу товарної біржі; поліпшення взаємодії зі страховими компаніями і банками з метою пониження ризиків по торгових операціях.

По-третє, кадрові, тобто оптимізація чисельної структури учасників біржової торгівлі в період кризи: тимчасове скорочення основного і допоміжного персоналу; поєднання посадових обов'язків працівниками біржі з метою скорочення витрат на персонал.

2. Організований товарний ринок повинен стати все більш необхідним атрибутом в системі ринкових відносин українських підприємств. Основними цілями товарної біржі є формування ефективного організованого товарного ринку, що забезпечує концентрацію в одному місці попиту і пропозиції, створення зрозумілого і прозорого механізму формування справедливих цін на основні сільськогосподарські товари, а також узгодження інтересів представників комерційного кола і держави. Правильно організована товарна біржа будує систему гарантій виконання укладених угод, сприяє поліпшенню ліквідності товарів, а значить, зростанню популярності організованої торгівлі через біржову інфраструктуру.

3. Поліпшення організації біржової торгівлі на сільськогосподарську продукцію шляхом адміністрування податкових платежів, включаючи зниження ПДВ до 13 % на продані через біржу товари. Застосування пільгової ставки ПДВ повинне супроводжуватися істотними змінами в організації біржової торгівлі, що забезпечують виконання наступних основних вимог:

–по-перше, пільги розповсюджуються тільки на операції з реальним і обов'язковим постачанням товару, при цьому повторний продаж товару на біржі не забороняється, але на позабіржові операції пільги по ПДВ не розповсюджуються;

–по-друге, біржовий комісар здійснює контроль за дотриманням принципів біржової торгівлі і щодня (або за біржовий період) після закінчення торгової сесії завіряє підсумки торгів;

–по-третє, розрахунок ПДВ проводиться розрахунковим центром по кожній конкретній операції, сума податку утримується відразу і перераховується до бюджету;

–по-четверте, всі операції діляться на адресні та безадресні, при однакових пільгах;

–по-п'яте, повинен забезпечуватися вільний доступ до інформації про результати біржових торгів і всі біржові операції.

4. Стратегічна структура ціноутворення на продукцію сільського господарства на товарній біржі повинна включати етапи: перший – дослідження основних рис особливостей біржового ринку, другий – аналізу кон'юнктури цін на продукцію сільського господарства, третій – дослідження кон'юнктури цін та розроблення набору можливих дій, четвертий – прогнозування цін на продукцію сільського господарства. Схема прогнозних розрахунків балансу попиту і пропозиції на прикладі зернових культур має відображати комплексний підхід до обґрунтування перспектив розвитку сфери виробництва і використання сільськогосподарської продукції, коли одні показники стають вхідною інформацією для розрахунку більш узагальнених показників. Заключними є розрахунки балансу платоспроможного ринкового попиту і пропозиції. Для цього заздалегідь розраховуються об'єми попиту окремо на зовнішньому і внутрішньому ринках, а також об'єми пропозиції зерна. Для моделювання динаміки ринкових цін на біржовому ринку доцільно використовувати математичні методи і моделі.

5. Одним з напрямів вдосконалення механізму ціноутворення є використання можливостей короткострокового моделювання соціально-економічних процесів кореляційно-регресійними методами. Для прогнозування біржової ціни реалізації сільськогосподарської продукції необхідно врахувати наступні вхідні фактори: валовий збір зерна, посівні площі зернових,

врожайність зернових, експорт зернових, реалізацію зернових сільськогосподарськими підприємствами. Встановлена лінійна регресійна залежність товарообороту сільськогосподарської продукції на товарних біржах від валового збору зерна, посівної площі, врожайності зернових, експорту зернових, реалізації зернових сільськогосподарськими підприємствами, середньої ціни реалізації зернових. Здійснений прогноз обсягів біржової торгівлі продукцією сільського господарства на вітчизняних товарних біржах свідчить про зростання обсягів біржових угод до 2011 року при оптимістичному прогнозі.

6. Для того, щоб ціна, що склалася за підсумками біржових торгів по певному товарі, була визнана справедливою і ринковою потрібне дотримання наступних умов: операції на торгах повинні здійснюватися за результатами аукціону за кращою ціною на підставі заявок від учасників торгів за умови, що інформація про осіб, що подали відповідні заявки, не розкривається іншим учасникам торгів до їх закінчення; біржею не допускається здійснення операції на підставі заявок, поданих одним учасником торгів або одним клієнтом; правилами біржі встановлюється рівноправне положення учасників торгів при здійсненні операцій, а також єдині умови допуску до участі в торгах; біржа здійснює контроль над зміною ціни товару за допомогою розрахунку наступних показників: ціна відкриття, поточна ціна, ціна закриття; правила біржі повинні встановлювати санкції для учасників торгів за порушення ними правил проведення торгів і умов виконання зобов'язань по договорах, укладених на торгах; об'єм продукції, що продається на біржі, повинен складати не менше 20 % від об'єму виробництва для компаній, які не займають домінуючого положення на ринку, і не менше 10 % від об'єму ринку для компаній, які займають домінуюче положення.

7. Доведено, що сьогодні одним з найбільш перспективних напрямів наукових досліджень в галузі аналізу, прогнозування і моделювання економічних явищ і процесів є нечітка логіка та нейронні мережі. До переваг цього підходу можна віднести те, що він: дозволяє включати в аналіз якісні

змінні; оперувати нечіткими вхідними даними; оперувати лінгвістичними критеріями; швидко моделювати складні динамічні системи і порівнювати їх із заданим ступенем точності. Недоліками підходу на засадах нечіткої логіки та нейронних мереж вважається: існування суб'єктивності у виборі функцій належності і формуванні бази правил; відсутність інформованості про метод, а також незначну увагу до застосування методу професійними фінансовими установами; необхідність спеціального програмного забезпечення, а також фахівців, що вміють з ним працювати.

Побудована нейро-нечітка модель дозволяє здійснювати ефективну апроксимацію та прогнозування для середньої ціни реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) залежно від шести факторів: посівних площ зернових та зернобобових культур; обсягу їх виробництва; урожайності зернових та зернобобових культур; укладених угод на біржах України по сільськогосподарській продукції; експорту зернових та зернобобових культур; їх імпорту. Найближчу апроксимацію показників забезпечує ANFIS gaussmf підхід, а прогнозні значення є точнішими у моделі Мамдані з gbellmf (з відхиленням у 8,96 % у 2007 р. та 0,8 % у 2008 р.).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано комплекс заходів по підвищенню економічної ефективності діяльності біржового ринку продукції сільського господарства та вдосконаленню механізму ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

До основних висновків та результатів дослідження можна віднести такі:

1. Біржа виникла із стихійного, неорганізованого ринку. На стадії започаткування біржа виконувала товарообмінну функцію. Проте в процесі розвитку її функції у значній мірі змінилися. Сучасна біржа сьогодні виконує в першу чергу функцію механізму встановлення ринкової ціни, замість фізичного процесу купівлі-продажу товарів. Наслідком цього є забезпечення цінової прозорості, визначення тенденцій майбутньої зміни цін, збалансування попиту і пропозиції, страхування від можливих коливань цін, забезпечення інвестиційної привабливості. Під товарною біржею доцільно розуміти організаційно оформлений, регулярно функціонуючий ринок стандартизованих масових взаємозамінних товарів та товарних деривативів, який сприяє розвитку конкуренції і вільному формуванню цін. Сфера діяльності товарної біржі (як юридичної особи) безпосередньо пов'язана з організацією і технічним забезпеченням торгів шляхом їх безпосереднього проведення у визначеному місці, в певний час, за встановленими правилами та з використанням торгової системи.

2. Одна з головних переваг товарної біржі – інформація про динаміку цін, як у минулому, теперішньому, так і прогнозованому в майбутньому. Важливі передумови для розвитку ефективної біржової діяльності – достатньо розвинений фінансовий сектор; доступність складських площ, розвинена комунікаційна інфраструктура, зручне географічне положення, а також ліберальна торгівля. Створення прозорого ціноутворення на продукцію сільського господарства через біржовий ринок: дозволить проводити більш обґрунтовану цінову політику і ефективний контроль над сільськогосподарською продукцією; забезпечить прозоріший механізм для

визначення цін державних контрактів при організації тендерів на постачання сільськогосподарської продукції для державних потреб; сприятиме ліквідації регіональних бар'єрів і створенню в країні єдиного цінового простору; сприятиме подальшому розвитку малого підприємництва, як в секторі виробництва сільськогосподарської продукції, так і харчової промисловості; дозволить складати обґрунтовані економічні прогнози.

3. Біржовий товарний ринок в Україні існує досить тривалий період, але за цей період часу він так і не став вагомою частиною ринкової системи країни, зокрема повноцінною частиною системи збуту сільськогосподарської продукції. Основні фактори, які спричинили нестабільну ситуацію на біржовому ринку продукції сільського господарства, слід віднести відсутність: фінансової стійкості суб'єктів аграрного ринку; чіткої організації біржі як компонента ринкової економіки з усіма елементами та видами торгівлі класичної біржі; фінансових і страхових гарантій по здійсненню біржових операцій; ефективно діючої біржової інфраструктури товарних ринків та низький рівень розвитку біржової інфраструктури; легкодоступної інформації по котируванню цін на продукцію сільського господарства; безперервного потоку товарів, що не дозволяє встановити реальний біржовий курс; стабільного політико-економічного середовища в країні; високий рівень інфляції; дефіцит і великі процентні ставки кредитних ресурсів, значні витрати по зберіганню продукції і відсутність оборотних засобів; ефективного механізму регулювання вітчизняного біржового ринку товарних деривативів; кваліфікованих спеціалістів з біржової справи та програм їх підготовки і перепідготовки; необхідного рівня матеріально-технологічного забезпечення вітчизняних товарних бірж; чіткого гарантування виконання біржових угод. Становлення біржового ринку в Україні має велику низку проблем, але на даний час всі ці проблеми лише загострились, за рахунок впливу світової фінансової кризи. Тому доцільне формування дієвого цінового механізму АПК. Ціноутворення є одним з ключових елементів ринкової економіки. Одним з найбільших недоліків ціноутворення є те, що існуюча практика не забезпечує

еквівалентності обміну і підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на належному рівні. Біржова торгівля дозволяє визначити реальну ціну на товар з урахуванням кон'юнктури ринку. Встановлено, що спекулятивний вплив на товарній біржі носить стабілізуючий характер, зокрема на ринок продукції сільського господарства, який залежить від факторів сезонності та врожайності.

Заслуговує підтримки пропозиція Міністерства аграрної політики України щодо створення консорціуму аграрних бірж, під консорціум аграрних бірж доцільно розуміти тимчасове об'єднання, що утворюється аграрними біржами для здійснення великомасштабних операцій, з метою зниження ризику в процесі укладання контрактів на сільськогосподарську продукцію.

4. Проблема аналізу біржового ринку сільськогосподарської продукції заключається в відсутності доступу до інформаційної бази даної економічної діяльності, яку потрібно в повному обсязі представити в світовій мережі – Інтернет, так і в мас-медіа для формування дійсно прозорого ціноутворення на продукцію сільського господарства. Пропонуємо термін „інформаційне забезпечення аграрного біржового ринку”, який являє собою загальну доступність кожного його учасника до інформаційних даних про стан сільськогосподарського біржового ринку, що так чи інакше стосуються процесу збуту продукції сільського господарства (суб'єкти і об'єкти ринку, операції з ними, їх законодавчо-нормативне регулювання тощо), зокрема сукупність даних відносно цін попиту та пропозиції на продукцію сільського господарства, а також цін, які були встановлені в результаті біржових торгів, та цін, встановлених на позабіржовому організованому ринку.

5. Черкащина є одним із лідерів збору зернових культур України, але не зважаючи на це, обсяги реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема зернових культур, через товарні біржі незначні. Біржові торги потрібні не тільки виробникам, але і переробникам продукції сільського господарства. До переваг при здійсненні операцій з купівлі-продажу товарів через товарну біржу слід віднести великий вибір різних виробників одного і того ж товару;

можливість вибрати зручний регіон постачання товару; можливе постачання товару в будь-яких необхідних об'ємах, починаючи з певного мінімального лота для кожного виду товару; біржові товари є повністю сертифікованими і відповідають всім заявленим вимогам виробників; товар отримується безпосередньо у виробників; зведення ризиків здійснення операцій до мінімуму за рахунок того, що товарна біржа є гарантом виконання зобов'язань контрагентів; прозорість здійснюваних операцій; наявність ціноутворення з боку товарної біржі, у формі фіксації меж коливань цін на сесію з метою виключення неконтрольованої зміни цін на товари; операції проходять за справедливою біржовою ціною; завжди є шанс зробити операцію за набагато вигіднішою ціною, в порівнянні з тою, що виставлена в заявці; біржова торгівля доступна для всіх охочих за наявності посередника в особі брокерської компанії.

Для більш ефективного регулювання оптового ринку сільськогосподарської продукції в цілому, закуповувати сільськогосподарську продукцію для державних потреб та їх реалізацію з державних ресурсів тільки через біржовий товарний ринок і створення електронної системи торгів по закупівлі і продажу сільськогосподарської продукції для державних потреб в регіоні, а також здійснення всіх експортних контрактів через товарні біржі. Аналіз цін сільськогосподарської продукції показав, що рівень цін на зерно за останні 4-5 років значно підвищився як на світовому ринку, так і на вітчизняному. Це сталося за рахунок того, що перехідні запаси зернових почали знижуватися, споживання почало перевищувати виробництво. Але під впливом світової фінансової кризи на біржовий та сільськогосподарський ринок, ситуація змінилась: ціни на зерно впали. Проте ця тенденція не буде довготривалою. Встановлено, що середньозважені біржові ціни на пшеницю м'яку 3 класу, які склалися на Акредитованих товарних біржах України, залежні від середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами та обсягу реалізації пшениці на біржах. Виявити залежність дозволяють методи кореляційно-регресійного

аналізу. Біржові ціни на пшеницю на 68,1% формуються за рахунок зазначених і на 31,9 % залежить від впливу неврахованих факторів. Біржова ціна на пшеницю без врахування побічних факторів впливу, становить 1069,501 грн./т.

6. Так як на ціну сільськогосподарської продукції впливають не лише економічні, світові, політичних та інших чинники, а й важливий чинник, такий як погодні умови. На українських біржах доцільне впровадження погодних деривативів, стимулом чого може бути: кліматична неоднорідність території України; залежність сільськогосподарського урожаю від кліматичних умов як взимку, так і влітку; не стабільна ситуація на продовольчому ринку та світова продовольча криза; лібералізація сільськогосподарського ринку; відсутність механізмів хеджування ризиків продукції сільського господарства. Пропонується використання ф'ючерсу на індекс температури за алгоритмом: а) оцінити залежність фінансових результатів від коливань температури. Визначити оптимальний температурний діапазон з погляду результатів на кожен календарний місяць; б) порахувати розмір потенційних збитків при відхиленні температури на 1 градус нижче/вище меж цього діапазону за один день; в) при наближенні температури (публікації достовірного прогнозу) до меж оптимального діапазону необхідно продати/купити потрібну кількість контрактів, щоб відшкодувати потенційні збитки.

7. Паритетність цін є однією з найважливіших проблем, яка повинна вирішуватися на основі збалансованої цінової політики. Становленню цінового паритету може сприяти: розподілення за рівнем управління економічних проблем і форм їх вирішення; концентрація зусиль органів місцевого самоврядування районного рівня і органів управління сільськогосподарських підприємств на зниження собівартості продукції - економічної основи оптових і роздрібних цін на продовольство; видання методичних рекомендацій з викладанням технологічних нормативів витрат на одиницю продукції в порівнянні з передовими господарствами зони і зарубіжними показниками; встановлення пільгового кредитування АПК для формування оборотних коштів і фонду заробітної плати, відсутність яких через високі банківські відсотки по

кредитах руйнує весь відтворювальний цикл; вибіркоче дотування бюджетом інноваційної продукції світового рівня на стадії освоєння технологій за цільовими програмами; стимулювання експорту сільськогосподарської продукції через товарні біржі; створення відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції: бірж й агроторгових домів. Для формування й оцінки паритету цін на сільськогосподарську продукцію запропонована удосконалена математична модель індексу паритету цін за доходною концепцією, що прийнятна для всього аграрного ринку та окремих його сегментів для заданого проміжку часу. Її застосування надає на 10-15 % більш точні результати, ніж результати за номінальною ознакою, яка не враховує індекси виробництва промислової та сільськогосподарської продукції.

8. Нині товарні біржі в Україні не пов'язані зі світовим ринком, і одне з їх призначень - організація торгового обороту всередині країни, від виробника до внутрішнього споживача. Таким чином, на біржу покладається лише організаційна роль на ринку. Запропоновано нарощування зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільськогосподарського виробництва через товарні біржі. Для вирішення поточної ситуації необхідно вжити ряд заходів щодо: створення конкурентних умов для вітчизняних та іноземних трейдерів, які практично монополізували ринок зерна і диктують свої умови на цьому ринку; розробки і впровадження системи економічних та адміністративних заходів, направлених на зацікавленість виробників в реалізації свого зерна на відкритих біржових торгах; впровадження нових біржових технологій, на основі страхування цінових ризиків, гарантії виконання контрактів; систематичного застосування державою інтервенційних процесів на біржовому ринку, без Держкомрезерву, бо це суперечить природі ринкової економіки; створення експортної компанії, яка буде забезпечувати 80% експорту зерна, купуючи його лише на біржовому ринку за світовими цінами з вирахуванням рентабельності (3-5 %); запровадження для виробників сільськогосподарської продукції пільгового оподаткування за умови продажу

80% виробленої (задекларованої) продукції на біржовому ринку, при продажу на позабіржовому ринку виробники позбавляються таких пільг.

9. Проблема коливань цін на ринку сільгосппродукції вельми серйозно охоплює економічні інтереси українських сільгоспвиробників. Запропоновано удосконалену антикризову програму, що включає наступні основні три категорії. По-перше, організаційні, які направлені на поліпшення технології і техніки проведення торгів на біржі, що дозволяють понизити витрати на організацію торгів. По-друге, економічні, такі, що дозволяють оптимізувати витрати функціонування біржі в період кризи: зниження комісійних винагород біржовим посередникам на період кризи, яке стимулюватиме клієнтів біржі до активнішої діяльності на біржі; зниження порогу вступних внесків для клієнтів біржі, що дозволить зробити доступ до торгів легшим і доступнішим в період кризи; оптимізація витрат на утримання біржових складів під час кризи; зниження витрат на рекламу товарної біржі; поліпшення взаємодії зі страховими компаніями і банками з метою пониження ризиків по торгових операціях. По-третє, кадрові, тобто оптимізація чисельної структури учасників біржової торгівлі в період кризи .

10. Стратегічна структура ціноутворення на продукцію сільського господарства на товарній біржі повинна включати етапи: перший – дослідження основних рис особливостей біржового ринку, другий – аналізу кон'юнктури цін на продукцію сільського господарства, третій – дослідження кон'юнктури цін та розроблення набору можливих дій, четвертий – прогнозування цін на продукцію сільського господарства. Схема прогнозних розрахунків балансу попиту і пропозиції на прикладі зернових культур має відображати комплексний підхід до обґрунтування перспектив розвитку сфери виробництва і використання сільськогосподарської продукції, коли одні показники стають вхідною інформацією для розрахунку більш узагальнених показників. Заключними є розрахунки балансу платоспроможного ринкового попиту і пропозиції. Для цього заздалегідь розраховуються об'єми попиту окремо на зовнішньому і внутрішньому

ринках, а також об'єми пропозиції зерна. Для моделювання динаміки ринкових цін на біржовому ринку доцільно використовувати математичні методи і моделі.

11. Одним з напрямів вдосконалення механізму ціноутворення є використання можливостей короткострокового моделювання соціально-економічних процесів кореляційно-регресійними методами. Для прогнозування біржової ціни реалізації сільськогосподарської продукції необхідно врахувати наступні входні фактори: валовий збір зерна, посівні площі зернових, врожайність зернових, експорт зернових, реалізація зернових сільськогосподарськими підприємствами. Встановлена лінійна регресійна залежність товарообороту сільськогосподарської продукції на товарних біржах від валового збору зерна, посівної площі, врожайності зернових, експорту зернових, реалізації зернових сільськогосподарськими підприємствами, середньої ціни реалізації зернових. Здійснений прогноз обсягів біржової торгівлі продукцією сільського господарства на вітчизняних товарних біржах свідчить про зростання обсягів біржових угод до 2011 року при оптимістичному прогнозі.

Для того, щоб ціна, що склалася за підсумками біржових торгів по певному товарі, була визнана справедливою і ринковою потрібне дотримання наступних умов: операції на торгах повинні здійснюватися за результатами аукціону за кращою ціною на підставі заявок від учасників торгів за умови, що інформація про осіб, що подали відповідні заявки, не розкривається іншим учасникам торгів до їх закінчення; біржею не допускається здійснення операції на підставі заявок, поданих одним учасником торгів або одним клієнтом; правилами біржі встановлюється рівноправне положення учасників торгів при здійсненні операцій, а також єдині умови допуску до участі в торгах; біржа здійснює контроль над зміною ціни товару за допомогою розрахунку наступних показників: ціна відкриття, поточна ціна, ціна закриття; правила біржі повинні встановлювати санкції для учасників торгів за порушення ними правил проведення торгів і умов виконання зобов'язань по договорах, укладених на

торгах; об'єм продукції, що продається на біржі, повинен складати не менше 10 % від об'єму виробництва для компаній, які не займають домінуючого положення на ринку, і не менше 20 % від об'єму ринку для компаній, які займають домінуюче положення.

12. Доведено, що сьогодні одним з найбільш перспективних напрямів наукових досліджень в галузі аналізу, прогнозування і моделювання економічних явищ і процесів є нечітка логіка та нейронні мережі. До переваг цього підходу можна віднести: дозволяє включати в аналіз якісні змінні; оперувати нечіткими вхідними даними; оперувати лінгвістичними критеріями; швидко моделювати складні динамічні системи і порівнювати їх із заданим ступенем точності; долати недоліки і обмеження існуючих методів оцінки проектних ризиків. Тоді як недоліками вважається: існування суб'єктивності у виборі функцій належності і формуванні бази правил; відсутність інформованості про метод, а також незначну увагу до застосування методу професійними фінансовими установами; необхідність спеціального програмного забезпечення, а також фахівців, що вміють з ним працювати. Побудована нейро-нечітка модель дозволяє здійснювати ефективну апроксимацію та прогнозування для середньої ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами зернових та зернобобових культур залежною від шести факторів: кількості посівних площ зернових та зернобобових культур; обсягу виробництва зернових та зернобобових культур; урожайності зернових та зернобобових культур; укладених угод на біржах України по сільськогосподарській продукції; експорту зернових культур; імпорту зернових культур. Найближчу апроксимацію показників забезпечує ANFIS gaussmf підхід, а прогнозні значення є точнішими у моделі Мамдані з gbellmf (з відхиленням у 8,96 % у 2007 р. та 0,8 % у 2008 р.).

